

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

BABÜRNÂME’NİN DİL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Murat AKA

Elazığ- 2014

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

BABÜRNÂME’NİN DİL ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

HAZIRLAYAN
Murat AKA

Jürimiz 26 /12 / 2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği/oy çokluğu ile kabul etmiştir.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Ahmet BURAN
2. Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER
3. Doç. Dr. Ercan ALKAYA

F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulununtarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Babürnâme'nin Dil Özellikleri****Murat AKA****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı****Eski Türk Dili Bilim Dalı****Elazığ-2014; Sayfa: XIV + 172**

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bütün Doğu Türklüğü tarafından geniş bir coğrafyada tek bir yazı dili olarak kullanılmış ve bu Türkçeyle pek çok eser verilmiştir. Bunlardan bir tanesi Babur Şah'ın hatıralarını kaleme aldığı “Babürnâme” adlı eseridir. Babürnâme Doğu Türkçesinin en güzel mensur eserlerinden biri olarak kabul edilir. Türk kültürüne, tarihine kaynaklık ettiği gibi Türk dilinin o dönemi için de muazzam bir kaynaktır. Eserin hem mensur olması hem de içerik ve anlatımındaki zenginliğinden dolayı, eserde ses ve şekil bilgisi bakımından da pek çok özellik bir arada yer almaktadır. Yaptığımız incelemeden, Babürnâme'nin 500 yıl gibi uzun bir süre geniş bir coğrafyada kullanılan Çağatay Türkçesinin pek çok ses ve şekil özelliğini büyük oranda yansıttığı görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Çağatay Türkçesi, Babürnâme, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Babür Şah.

ABSTRACT

Master Thesis

Phonological and Morphological research on Baburnama

Murat AKA

The University of Firat

The Institute of Social Sciences

The Department of Turkish Language and Literature

Elazığ-2014; Page: XIV + 172

Chagatay Turkish was used by all Eastern Turks in a wide area as a written language and was produced many works of literature from 15th century to 20th century. One of them is called “Baburnama” written by Indian’s ruler Babur Shah.

Baburnama contains memories of Babur Shah and is considered as one of the most beautiful prose of the Eastern Turkish. As The work is the source of Turkish History and Culture, It is also tremendous source of Turkish language. The work is both prose and very rich in terms of content and style. Therefore, It is seen many phonologically and morphologically features in the work.

From the research we did, It can be seen that Baburnama reflect pretty much phonetical and morphological features of Chagatay Turkish, which is used in a wide geography as long as 500 years.

Key Words: Turkish Language, Chagatay Turkish, Baburnama, Phonology, Morphology, Babur Shah.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	XII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SES BİLGİSİ.....	14
1.1. Ünlülerle İlgili Özellikler ve Ünlü Olayları	14
1.1.1. Eserde Kullanılan Ünlüler	14
1.1.2. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)	14
1.1.3. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu).....	15
1.1.4. Ünlü Olayları	17
1.1.4.1. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi.....	17
1.1.5. Ünlü Değişmeleri.....	17
1.1.6. Ünlü Düşmesi	20
1.2. Ünsüzlerle İlgili Özellikler ve Ünsüz Olayları.....	20
1.2.1. Eserde Kullanılan Ünsüzler	20
1.2.2. Ünsüz Uyumu	20
1.2.3. Ünsüz Olayları.....	21
1.2.3.1. Yer değiştirme (Metatez)	21
1.2.3.2. Ünsüz Değişmeleri.....	21
1.2.3.3. Ünsüz Düşmesi	25
1.2.3.4. Ünsüz Türemesi	27

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞEKİL BİLGİSİ.....	29
2.1. Basit Kelime.....	29
2.2. Türemiş Kelime.....	29
2.3. Yapım Ekleri	29
2.3.1. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	29
2.3.1.1. +Aç.....	29

2.3.1.2. +ğAç.....	29
2.3.1.3. +AK, +K	29
2.3.1.4. +tlk.....	30
2.3.1.5. +çA.....	30
2.3.1.6. +çAK.....	30
2.3.1.7. +çI.....	30
2.3.1.8. +çUK.....	31
2.3.1.9. +daş.....	31
2.3.1.10. +GInA/ +KInA.....	31
2.3.1.11. +I.....	31
2.3.1.12. +lAK/ +lAG	31
2.3.1.13. +lIG/ +lUG.....	32
2.3.1.14. +lIK/ +lUK.....	32
2.3.1.15. +Um	34
2.3.1.16. +sI	34
2.3.1.17. +GU	34
2.3.1.18. +sIz.....	34
2.3.1.19. +rAK	34
2.3.1.20. +n	35
2.3.1.21. +lA	35
2.3.2. Füliden İsim Yapma Ekleri	35
2.3.2.1. -A	35
2.3.2.2. -I.....	35
2.3.2.3. -U	36
2.3.2.4. -G	36
2.3.2.5. -GA/ -KA	36
2.3.2.6. -GAK/ -KAK	37
2.3.2.7. -KU/ -GU	37
2.3.2.8. -GUn/ -KUn	37
2.3.2.9. -l.....	38
2.3.2.10. -m.....	38
2.3.2.11. -mA	38
2.3.2.12. -mur.....	39

2.3.2.13. -n	39
2.3.2.14. -nç	39
2.3.2.15. -K	39
2.3.2.16. -AK	40
2.3.2.17. -ş.....	40
2.3.2.18. -t.....	40
2.3.2.19. -sI	40
2.3.2.20. -Aw	41
2.3.2.21. -vu/, -avul.....	41
2.3.2.22. -z	41
2.3.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri	41
2.3.3.1. +A-	41
2.3.3.2. +I-.....	41
2.3.3.3. +U-	42
2.3.3.4. +Ay-	42
2.3.3.5. +dA	42
2.3.3.6. +GAr	42
2.3.3.7. +lA-.....	42
2.3.3.8. +K-	43
2.3.3.9. +r-.....	43
2.3.3.10. +Ar-.....	43
2.3.3.11. +rGA-.....	43
2.3.3.12. +şA-	43
2.3.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri.....	44
2.3.4.1. -r-	44
2.3.4.2. -Ar-.....	44
2.3.4.3. -DUr-.....	44
2.3.4.4. -GAr-/ -KAr-.....	45
2.3.4.5. -GUr-/ -KUr-.....	45
2.3.4.6. -GUz-	45
2.3.4.7. -l.....	45
2.3.4.8. -n-.....	46
2.3.4.9. -k-.....	47

2.3.4.10. -ş-	47
2.3.4.11. -t	48
2.3.4.12. -z	49
2.4. İsim.....	49
2.4.1. İsimlerde Çokluk	49
2.4.2. İsimlerde İyelik.....	50
2.4.3. Aitlik Eki	52
2.4.4. Hal Ekleri.....	52
2.4.4.1. Yalın Hâl.....	52
2.4.4.2. İlgi Hâli	53
2.4.4.3. Yükleme Hâli	54
2.4.4.4. Yönelme Hâli	56
2.4.4.5. Bulunma Hâli	58
2.4.4.6. Çıkma Hâli	59
2.4.4.7. Vasıta Hâli	62
2.4.4.8. Eşitlik Hâli	63
2.4.4.9. Sınırlama Hâli	64
2.4.5. İsimlerde Soru	65
2.4.6. İsimlerde Bildirme	65
2.4.6.1 Geniş Zaman	65
2.4.6.2. Geçmiş Zaman	66
2.4.6.2.1. I. Tip Geçmiş Zaman.....	66
2.4.6.2.2. II. Tip Geçmiş Zaman	67
2.4.6.2.3. III. Tip Geçmiş Zaman	68
2.5. Sıfat	69
2.5.1. Niteleme Sıfatları.....	69
2.5.2. Belirtme Sıfatları	70
2.5.2.1. İşaret Sıfatları.....	70
2.5.2.2. Sayı Sıfatları	71
2.5.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	71
2.5.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	72
2.5.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları	72
2.5.2.2.4. Yaklaşık Sayı Sıfatları.....	73

VIII

2.5.2.2.5. Kesir Sayı Sıfatları	73
2.5.2.2.6. Topluluk Sayı Sıfatları	74
2.5.2.3. Belirsizlik Sıfatları	75
2.5.2.4. Soru Sıfatları	76
2.6. Zamir	77
2.6.1. Şahıs Zamirleri	77
2.6.2. İşaret Zamirleri	78
2.6.3. Belirsizlik Zamirleri	79
2.6.4. Soru Zamirleri	80
2.6.5. Dönüşlülük Zamirleri	81
2.7. Zarf	82
2.7.1. Yer Zarfları	82
2.7.2. Zaman Zarfları	84
2.7.3. Tarz Zarfları (Hâl)	85
2.7.4. Miktar Zarfları	86
2.7.5. Soru Zarfları	87
2.8. Fiil	87
2.8.1. Şahıs Ekleri	87
2.8.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri	87
2.8.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri	88
2.8.1.3. Emir ve İstek Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri	88
2.8.2. Kipler	88
2.8.2.1. Basit Kipler	88
2.8.2.1.1. Bildirme Kipleri	88
2.8.2.1.1.1. Geniş Zaman Kipi	88
2.8.2.1.1.2. Geçmiş Zaman Kipleri	90
2.8.2.1.1.2.1. I. Tip Geçmiş Zaman	90
2.8.2.1.1.2.2. II. Tip Geçmiş Zaman	93
2.8.2.1.1.2.3. III. Tip Geçmiş Zaman	94
2.8.2.1.1.2.4. IV. Tip Geçmiş Zaman	97
2.8.2.1.1.3. Gelecek Zaman Kipleri	99
2.8.2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman	99
2.8.2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman	101

2.8.2.1.1.4. Şimdiki Zaman Kipleri	103
2.8.2.1.1.4.1. I. Tip Şimdiki Zaman.....	103
2.8.2.1.1.4.2. II. Tip Şimdiki Zaman	105
2.8.2.1.2. Tasarlama Kipleri.....	106
2.8.2.1.2.1. Şart Kipi.....	106
2.8.2.1.2.2. Emir Kipi	108
2.8.2.1.2.3. Gereklilik Kipleri.....	111
2.8.2.1.2.3.1. I. Tip Gereklilik Kipi	111
2.8.2.1.2.3.2. II. Tip Gereklilik Kipi	111
2.8.2.2. Birleşik Kipler.....	112
2.8.2.2.1. Hikâye Bileşik Zaman.....	112
2.8.2.2.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi	112
2.8.2.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanın Hikâyesi	114
2.8.2.2.1.3. III. Tip Geçmiş Zamanın Hikâyesi	114
2.8.2.2.1.4. I. Tip Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	116
2.8.2.2.1.5. I. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi	117
2.8.2.2.1.6. II. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi.....	119
2.8.2.2.1.7. Şart Kipinin Hikâyesi	119
2.8.2.2.1.8. Gereklilik Kipinin Hikâyesi	121
2.8.2.2.2. Rivayet Birleşik Zaman.....	121
2.8.2.2.2.1. I. Tip Rivayet (-mİş).....	121
2.8.2.2.2.1.1. Geniş Zaman I. Tip Rivayeti.....	121
2.8.2.2.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanının I. Tip Rivayeti	122
2.8.2.2.2.1.3. Şimdiki Zamanın I. Tip Rivayeti	123
2.8.2.2.2.2. II. Tip Rivayet (-GAn).....	123
2.8.2.2.2.2.1. Geniş Zamanın II. Tip Rivayeti	123
2.8.2.2.2.2.2. II. Tip Geçmiş Zamanın II. Tip Rivayeti	124
2.8.2.2.2.2.3. III. Tip Geçmiş Zamanın II. Tip Rivayeti.....	125
2.8.2.2.2.2.4. Şimdiki Zamanın II. Tip Rivayeti.....	126
2.8.2.2.2.2.5. Şart Kipinin II. Tip Rivayeti	127
2.8.2.2.3. Şart Birleşik Zaman.....	127
2.8.2.2.3.1. Geniş Zamanın Şartı	127
2.8.2.2.3.2. I. Tip Geçmiş Zamanın Şartı	128

2.8.2.2.3.3. II. Tip Geçmiş Zamanın Şartı	128
2.8.2.2.3.4. Gereklilik Kipinin Şartı	128
2.8.2.2.4. IV. Tip Geçmiş Zamanın Gelecek-İstek Çekimi.....	129
2.8.2.2.5. Şart Kipinin Gelecek-İstek Çekimi	129
2.8.3. Birleşik Fiiller.....	129
2.8.3.1. Tasvir Fiilleri	129
2.8.3.1.1. Asıl Fiil+-A Tasviri Fiil	129
2.8.3.1.2. Asıl Fiil+-p Tasviri Fiil	131
2.8.3.2. Bir İsim ve Bir Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller	132
2.8.3.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller	133
2.8.4. İsim-Fiil	134
2.8.4.1. -mAK	135
2.8.4.2. -ş.....	136
2.8.5. Sıfat-Fiil.....	137
2.8.5.1. -DUK	137
2.8.5.2. -GAn, -KAn	138
2.8.5.3. -GU, -KU	140
2.8.5.4. -r, -Ar, -Ur.....	142
2.8.5.5. -mAs.....	144
2.8.5.6. -mİş	145
2.8.6. Zarf-Fiil	145
2.8.6.1. -A, -y.....	145
2.8.6.2. -GAç, -KAç.....	148
2.8.6.3. -GAlI, -KAlI	149
2.8.6.4. -GUçA -KUçA -GUñA -KUñA.....	151
2.8.6.5. -p, -bAn.....	153
2.8.6.6. -mAy/-mAyIn	155
2.8.6.7. -GAndA	156
2.8.6.8. -rdA, -UrdA, -ArdA	156
2.9. Edat	157
2.9.1. Asli Edatlar	157
2.9.1.1. Yalın Hâlle Bağlanan Edatlar	157
2.9.1.2. Yönelme Hâliyle Bağlanan Edatlar	159

2.9.1.3. Çıkma Hâliyle Bağlanan Edatlar	159
2.9.2. İkincil Edatlar	160
2.9.3. Pekiştirme Edatları	161
2.10. Bağlaç.....	162
2.10.1. Sıralama Bağlaçları	162
2.10.2. Denkleştirme Bağlaçları	163
2.10.3. Karşılaştırma Bağlaçları	163
2.10.4. Cümle Başı Bağlaçları	163
2.11. Ünlem.....	165
SONUÇ	167
KAYNAKLAR	169
ÖZ GEÇMİŞ	172

ÖN SÖZ

Hindistan Hükümdarı Gazi Zahiruddin Babür Mirza, Doğu Türkçesinin Ali Şir Nevayî'den sonra gelen en büyük sanatçısı kabul edilmektedir. Sadece şiir alanında olmayıp nesir ve tenkit alanında da söz sahibi bir şair olarak edebiyat tarihlerinde yerini almıştır. Babür Şah ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar dünyada yaklaşık yüzyıl önce başlamış ve halen artarak devam etmektedir. Babür Şahın hatıralarını kaleme aldığı Babürnâme, Doğu Türkçesinin yazılmış en güzel mensur eserlerinden biridir. Bu eseriyle Babür, başından geçen olayları samimi ve açık sözlülükle anlatmış ve yer yer verdiği bilgilerle, yaptığı tasvirlerle yaşadığı dönemin adeta bir panoramasını çizmiştir. Eser üzerine yapılmış belli başlı çeviriyazı ve çeviri çalışmaları yayımlanmıştır. Bu çalışmada eserin ses ve şekil bilgisi özellikleri ortaya konulmaya çalışıldı. Bunun için eser üzerine son çalışmalardan birini yapmış olan Jr. W. M. Thackston'ın yaptığı transkripsiyon çalışması esas alınmıştır.

Çalışmamız “Giriş, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Sonuç” olmak üzere başlıca dört bölümden oluşmaktadır. “Giriş” bölümünde öncelikle Babür Şah döneminde Türk dilinin genel durumu ortaya konulduktan sonra Vekayi'nin hangi koşullar altında yazıldığını anlamak açısından Babür Şah'ın mücadelelerle dolu çalkantılı hayatı verilmiştir. Son olarak bu bölümde, Babür'ün eserlerine ve bunlar üzerine yapılmış belli başlı çalışmalara yer verilmiştir.

“Ses Bilgisi” ana başlığıyla verdiğimiz bölümde ise eserin ses bilgisel özellikleri ünlüler ve ünsüzler alt başlıklarıyla tasvirî bir şekilde ortaya konulurken, kimi durumlarda Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki fonetik şekillerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

“Şekil Bilgisi” bölümünde kelime yapımı, kelime türleri, isim ve fiil çekimi anlatılmıştır. Bu bölümde daha çok tasviri bir yol izlenmiştir. Her bir gramer unsuru, fonetik varyantları ve anlamsal fonksiyonlarıyla tasvir edilerek ortaya konulmuştur. Her bir örneğin karşısında parantez içinde sayfa ve satır numaraları verildikten sonra söz konusu örneğin Türkiye Türkçesine aktarımına da yer verilmiştir.

Çalışma, “Sonuç” ve “Kaynaklar” ile sona ermektedir. “Sonuç” bölümünde çalışmayla varılan sonuçlar değerlendirilmiş, “Kaynaklar” bölümünde eserde faydalanılan kaynaklar, yazarların soyadlarının alfabetik sıralamasına göre verilmiştir.

Çalışmam boyunca öncelikle bilgi ve birikimiyle hiçbir zaman desteğini eksik etmeyen, çok saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER'e teşekkürü borç bilir ve kendilerine şükranlarımı sunarım. Elazığ'da bulunduğum andan itibaren fikir ve kaynak bakımından yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım başta Prof. Dr. Ahmet BURAN olmak üzere Doç. Dr. Ercan ALKAYA'ya, Yrd. Doç. Dr. Çimen ÖZÇAM'a, Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZEK'e, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN'a, Yrd. Doç. Dr. Birol İPEK'e ve zaman zaman fikir alışverişi yaptığım çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bir eş ve bir kütüphaneci olarak verdiği desteğiyle her zaman yanımda olan eşim Neslihan AKA'ya teşekkür ediyorum.

Elazığ – 2014

Murat AKA

KISALTMALAR

HT : Harezmi Türkçesi

ET : Eski Türkçe

Seng. : Clauson, Sir Gerard, Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language
by Muhammed Mahdi Xaan ("E. J. W. Gibb Memorial" Series. New
Series, XX) London, 1960

DLT : Dîvânü Lügati't-Türk

GİRİŞ

Babür Döneminde Türk Dili

Türkçe 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili halinde ilerlerken bu yüzyıldan sonra farklı coğrafyalarda, farklı yazı dilleri halinde gelişmeye başlamıştır. 11. yüzyılda Oğuzların Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla bir yüzyıl sonra Oğuz Türkçesiyle ilk eserler verilmeye başlanır ve 15. yüzyıla kadar Anadolu'da devam eden Eski Oğuz Türkçesi yerini 15. yüzyılda klasik bir hâl alan Osmanlı Türkçesine bırakır (Üstüner, 2012: 207). Doğuda ise ilk önce 13. ve 14. yüzyıllarda Harezmi sahasında Karahanlı Türkçesinin devamı olan Harezmi yazı dili oluşmuştur. Aynı yüzyıllarda kuzeyde Kıpçak Türkçesi kullanılmıştır. 15. yüzyıla gelindiğinde bütün Doğu Türklüğünün yazı dili Çağatay Türkçesi olmuştur. Çağatay Türkçesi, Çağatayca terimleri aslında Türkologlarca çok tartışılan bir konu olmuştur. Samoyloviç, 13.-14. yüzyılları Kıpçak-Oğuz Türkçesi, 15-19. yüzyılları da Çağatay Türkçesi olarak bölmüştür. Fuat Köprülü ise Çağatay Türkçesini şu şekilde ayırır:

1. İlk Çağatay Devri: 13.-14. yüzyıllar
2. Klasik Devrin Başlangıcı: 15. yüzyılın ilk yarısı
3. Klasik Çağatay Devri 15.yüzyılın ikini yarısı
4. Klasik Çağataycanın Devamı 16. yüzyıl
5. Çöküş Devri: 17.-19. yüzyıllar

Eckmann Çağatay Türkçesini üç devreye ayırır:

1. Klasik Devir Öncesi: 15. yüzyıl başlarından Nevayî'nin 1465'te ilk divanını tertibine kadar.

2. Klasik Devir 1465-1600

3. Klasik Devir Sonrası 1600-1921 (Eckmann, 2012:14).

Görüldüğü gibi Fuat Köprülü Harezmi Türkçesi dönemini İlk Çağatay Devri olarak adlandırmıştır. Çağatay terimi ise Cengiz Han'ın büyük oğlu Çağatay Han'dan gelmektedir. 13. yüzyılda Moğol istilasında sonra Kıpçak sahasında Altın Ordu, Türkistan'da Çağatay Hanlığı, İran'da İlhanlılar adı altında Moğol imparatorlukları kurulur. Türkistan'da hâkim olan Çağatay Hanlığı zamanla zayıflayınca bölgenin idaresi Timur yönetimine geçer. Timur, bölgedeki hâkimiyetini genişleterek İlhanlı Hanlığını idaresine alıp, Altın Ordu Hanlığını da yıkıma doğru sürükleyecektir. Böylece Timur, Altın Ordu sahasını zayıflatmış ve Türkistan'ın Çağatay yazı dilinin merkezi

olmasına zemin hazırlamıştır. Timurlular devrinde gelişen bu yazı dilinin ismi olarak “Çağatayca” daha çok yabancılar, Çağatay sahasının dışındakiler tarafından kullanılmıştır. 15. ve 16. yüzyıl Çağatay müellifleri genellikle *Türk tili*, *Türkî til*, *Türk Lafzı*, *Türk elfâzı*, *Türkçe*, *Türkçe til* ve kısaca *Türkî* ifadelerini tercih eder (Üstüner, 2012: 208). Çağatay terimi daha sonra batılı araştırmacılar tarafından da genel olarak 19. yüzyıl sonuna kadar devam eden Doğu Türkçesini ifade etmek için kullanılmıştır. Netice olarak bugün, Çağatay Türkçesinin 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıla kadar, Hazar Denizinin doğusunda kalan Doğu Türklüğü tarafından diplomasi, edebiyat, bilim ve yazı dili olarak kullanıldığı bilinmektedir. Doğu Türklüğü içinde Kırım Hanlığı 1475’te Osmanlı idaresine girince hanlığın yazı dili Osmanlı Türkçesi olmuştur. Çağatay Türkçesinin sınırlarını belirlemek için yukarıda bahsettiğimiz tasnifler içinde en çok Eckmann’ın tasnifi kabul görmektedir. Buna göre, 15. yüzyıl başlarından Nevayî’nin 1465’teki ilk eserine kadar olan dönem Klasik Devrin başlangıcıdır. Bu dönemde Timur İmparatorluğunda kültür ve medeniyet bakımından büyük ilerlemeler kaydedilmiş, Semerkant, Herat, Merv, Belh gibi şehirler önemli kültür merkezleri haline gelmiştir. Dil özellikleri bakımından ise Eski Türkçe özelliklerin korunduğu ve Çağatay yazı dilinin geçiş ve kuruluş dönemidir. Edebiyat, medrese eğitimi almış üst sınıf arasında gelişmiş, halk arasında da Yesevî geleneği varlığını sürdürmüştür (Üstüner, 2012: 218). Bu dönemin başlıca şair ve edebiyatçıları Sekkaki, Haydar Harezmî, Lutfî, Yusuf Emirî, Seyyid Ahmet Mirza, Gedâî, Atâî, Ahmedî ve Yakînîdir.

1465 ve 1600 yıllarını kapsayan Klasik Devirde ise Çağatay dili ve edebiyatı, otuza yakın eseriyle Ali Şir Nevâyî sayesinde klasik şeklini almıştır. Bu dönemin başlıca şair ve edebiyatçıları başta Ali Şir Nevâyî olmak üzere Hüseyin Baykara, Hamidi, Şahi, Şiban Han, Muhammed Salih, Babür Şah, Kâmran Mirza, Bayram Han, Ubeydî ve Meclisî’dir. 16. yüzyılın başında Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara öldükten sonra Türkistan’ın hâkimiyeti Özbeklerin eline geçmiştir. Bu bölgede Özbeklerle ve diğer Timurlularla devamlı hâkimiyet mücadelesi içerisinde olan bir diğer Timurlu Babür, Şeybanîlerin bu baskısı karşısında kendisine tabi olan bir kısım Çağatay Türküyle Hindistan tarafına iner ve burada kendisine kurduğu hâkimiyet sahasıyla 19. yüzyıla kadar sürecek olan Babürlüler İmparatorluğunun temellerini atar. Hindistan önceden beri Halaç, Karluk gibi çeşitli Türk boylarının yaşadığı alanlardan olmuş ve bu bölgeye bazı dönemlerde çeşitli Türk yönetimlerinin hâkim olduğu bilinmektedir. Çağatay Türkçesi, Özbekler idaresinde Türkistanda gelişmeyi sürdürürken Babür’ün

Hindistan'da güçlü bir siyasi birlik oluşturmamasından sonra Türkçe, burada da kendisine gelişme alanı bulmuştur. Babür Hindistan'a tek gelmemiş, beraberinde bölgeye Türkistan ve Horasan'dan bakşılar, sanatçılar ve âlimler getirmiştir. Bu bölgede de Türkçe ve Farsça resmi ve edebî dil olarak kullanılmaya devam etmiştir. Babür'ün bizzat kendisi diğer Timurlu ve Özbek liderler gibi şiir ve sanatla ilgilenmiş Türk diliyle kıymetli eserler vermiştir. Babür, Babürnâme'de gerek beylerinin gerekse sanatçıların kullandıkları dil ve üsluplar hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Babür'den sonra tahta geçen Hümayun ve kardeşi Kâmran Mirza Türkçe şiirler yazmaya devam etmişlerdir. Ekber'in Türkçeye olan desteği konusunda ciddi bilgiler olmasa da Benedek, Ekber'in süt annesi olan Cici-Anaga'nın eniştesi Mir Muhammed'in şiiri desteklediğini, Türkçe ve Farsça şiirler yazan sanat aşığı biri olduğunu belirtir (Benedek, 2002: 814). Maverâünnehir bölgesinde, Şeybanî Han, Ubeydullah Han gibi Özbek liderleri Türkçe eserler ortaya koydukları gibi aynı zamanda Türkçe ve Farsça yazan sanatçıların hamisi olmuşlardır. Şeybanîlerden sonra Asya'da gerek kendi aralarındaki mücadelelerden gerekse Rus ve Çin baskısından dolayı derin bir parçalanmanın içerisine giren Doğu Türklüğü, Çağatay Türkçesini hanlıkların idaresinde devam ettirse de artık çok büyük şair ve sanatçılar yetiştirememiştir.

Babür'ün Hayatı

Türk tarihinin ve edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Gazi Zahirüddin Muhammed Babür Şah'ın soyu anne tarafından Cengiz Han'a, baba tarafından da Timur'a dayanmaktadır. Ömer Şeyh Mirza öldüğünde geride evlatlarından üç oğlu ve beş kızı kalır. Oğulları Babür, Nâsır Mirza ve Cihangir Mirza'dır. Kızları ise Hanzâde Begim, Mihr Banu Begim, Şehr Banu Begim, Yedigâr Sultan Begim ve Rukiye Sultan Begim'dir.

Fergana hâkimi olan Ömer Şeyh Mirza, Haziran 1494 yılında vefat ettiği sırada ağabeyi Sultan Ahmet Mirza, Semerkant ve Buhara, kardeşi Sultan Mahmut Mirza, Termiz, Çaganyan, Hisar, Kunduz ve Bedaşşan gibi vilayetlere hâkimdi. Moğol ulusunun başında Taşkent'te oturan ve aynı zamanda Babür'ün büyük dayısı olan Sultan Mahmut Han hüküm sürmekteydi. Ömer Şeyh Mirza'nın vefatından sonra Ahmet Mirza, Ura-Tepe, Hocend ve Merginan'ı alarak Endican'ı da almak ister. Fakat başarısız olur ve dönüş yolunda sıtmaya yakalanarak ölür. Sultan Mahmut Ahsi yakınlarına kadar gelirse de yapılan muharebeden bir sonuç alınamaz ve vilayetine

döner. Kaşgar ve Hoten hâkimi Ebû Bekir Duğlat Kaşgari de toprak sevdasına düşerek Özgend'e dayanır; ama bir netice alamaz. Sonuç olarak Ömer Şeyh Mirza'nın beyleri Fergana'yı iyi bir şekilde muhafaza eder. Babür 12 yaşında Fergana vilayetine padişah olur. Babür'ün amcası ve Semerkant hâkimi Ahmet Mirza ölünce yerine geçecek oğlu olmadığı için aynı sene Sultan Mahmut Mirza Semerkant tahtına oturur. O da bir ay sonra hastalanarak vefat eder ve yerine tahta, oğlu Baysungur Mirza çıkar. Babür 1495 yılında, ilk seferinde, Esfera'yı alır. Aynı sene babasının ölümü üzerine ortalığın karışması yüzünden Sultan Ahmet Mirza'nın eline geçen Hocend şehrini geri alır.

Semerkant Timurluların en önemli şehirlerinden biridir. Sultan Hüseyin Baykara zamanında imparatorluğun payitahtı Herat olmasına rağmen Timur döneminde payitaht Semerkant'tı. Şehrin hâkimi kardeşi sultan Ali Mirza'yla hâkimiyet mücadelesi içinde olan Baysungur Mirza'ydı. Babür de Semerkant'a sahip olmak istiyordu. Hayatı boyunca da en büyük emellerinden biri olmuştur. Bunun için Babür 1496 senesinde Semerkant üzerine harekete geçer. Babür'le müttefik olan Baysungur Mirza'nın kardeşleri Buhara'dan Sultan Ali Mirza ve Hisar'dan Sultan Mesut Mirza askerleriyle Semerkant'a doğru yürür; fakat bu kuşatma başarısız olur. Ertesi sene Babür ve Sultan Ali Mirza Semerkant üzerine yeniden harekete geçer. Yedi aylık kuşatmadan sonra şehir düşer. Uzun süren kuşatma şehrin kaynaklarını tüketmiştir. Babür, Semerkant tahtına oturduktan bir süre sonra yanında fazla kimse kalmaz, yanındaki beyleri ve askerlerinin çoğu tekrar Endican'a döner. Bu arada Babür'den ayrılan Uzun Hasan ve Ahmet Tenbel, Endican tahtına Babür'ün kardeşi Cihangir Mirzayı geçirirler. Bunun üzerine yüz günlük Semerkant padişahlığından sonra Babür, Semerkant'ı Sultan Ali Mirza'ya bırakmak zorunda kalarak Endican'ı tekrar eline geçirmek ister; fakat Endican ve Semerkant'a seferler düzenlese de bir sonuç elde edemez, bir süre ailesiyle birlikte Hocend'de kalır.

Uzun Hasan ve Ahmet Tenbel'le bir takım mücadelelerden sonra 1499 senesinde Endican'ı tekrar ele geçiren Babür, bundan sonra Ahsi ve Uş'u da alır. Cihangir Mirza'yla yapılan anlaşmaya göre Hocend suyunun Ahsi tarafındaki vilayetler Cihangir Mirza'nın, Endican tarafındakiler Babür'ün olacaktır.

Babür 1500 yılında amcasının kızı Ayşe Sultan Begim'le evlenir. Aynı sene tekrar Semerkant üzerine sefere çıkar. Bu esnada Özbek lider Şeybanî Han Buhara'yı zapt edip Semerkant'ı muharebesiz teslim alır. Sultan Ali Mirza ve diğer önde gelen beyleri öldürür. Çok geçmeden Şeybanî Han başka bir sefere çıkmışken Babür ani bir

gece baskınıyla Semerkant'ı ikinci defa ele geçirir (1501). Şeybanî Han 1501'in Mayıs'ında Semerkant'ı tekrar almak için Babür'e karşı sefere çıkar. Semerkant'ın yakınlarında Serpül denilen yerde Şeybanî ve Babür şiddetli bir savaşa tutuşurlar. Bu mücadelede Babür yenilerek Semerkant'a çekilir. Şeybanî Semerkant'ı kuşatma altına alarak Babür'ü şehri teslim etmeye mecbur bırakır. İkisi arasında yapılan bir anlaşmayla Babür Semerkant'tan ayrılır. Daha sonra annesini de yanına alır. Babür'ün Şeybanî ile olan bu mücadelesinde Timurluların ne Herat'ta bulunan en büyük hükümdarı Hüseyin Baykara ve oğlundan ne de Kunduz hâkimi Hüsrev Şah'tan, destek gelmez. Şeybanî Han herkesi sindirmiş durumdadır. Babür Semerkant'ı yeniden kaybetmiştir. Şimdi ise yanındaki birkaç adamıyla yollara düşmüş, kendi ifadesiyle “dağdan dağa, işsiz güçsüz, vilayetsiz ve yersiz” yürümektedir. Bir süre dağlarda yaşayan Babür, 1502 yılında dayısının yanına Taşkent'e gider. Burada bir süre kalır; ama çok sıkılmıştır. Çin tarafına gitmek istediğini söyleyen Babür'e dayıları izin vermez. Bu arada Kaşgar'da bulunan küçük dayısı Taşkent'e gelir ve dayıları Ahmet Tenbel üzerine sefer kararı alır. Babür bu seferlerde başarısızlık gösterse de iki Moğol hanı 1503- 1504 yıllarında Endican'a girer. Tenbel de Şeybanî Han'dan yardım ister. Şeybanî Han bu iki Moğol Hanını esir ederek Taşkent ve Seyhun nehrinin sağ kıyısında birçok yeri alır. Babür ise bozgun sırasında Fergana'nın güneyindeki dağlara kaçabilmiştir (Arat, 2006: 79-82). Maverâünnehir'de Şeybanî Han'la mücadelesinde artık tutunamayacağını anlayan Babür, daha güneylerde yurt edinmeyi düşünür ve Hindistan seferine karar verir; ama akıllı hala Semerkant'tadır.

1504'de Şeybanî Han'ın Endican'ı alıp Hisar ve Kunduz üzerine yürüdüğü haberini alan Hüsrev Şah, güvendiği adamını Kunduz'da bırakır. Hisar ve Kunduz'da bulunan Moğollar Babür'e katılır. Buna çok şaşırان Hüsrev Şah yalnız kalınca, Babür'e itaatini bildirir. Babür ise hiç sevmediği Hüsrev Şah'ın askerini ve silahını teslim aldıktan sonra ona yol verir. Daha sonra Babür, ciddi bir mukavemet görmeksizin önceden beri Timurluların önemli topraklarından biri olan Kâbil'e girer. Babür, Kâbil'i aldıktan sonra buranın hâkimi olan Mukîm Argun'a şehri terk etmesi için izin verir. Kâbil ve etrafının yönetimi ise beylere ve mirzalara paylaştırılır. Babür buraya kalabalık bir toplulukla gelmiştir. Beraberinde gelen bu insanlara da bakmak zorundaydı. Bu yüzden halka istemeden de olsa ağır vergiler koyar ve bunu kendi hatıratında açıkça dile getirir. Ocak 1505'de ilk defa Hindistan seferine çıkılır. Kulet ve Deşt üzerine ganimet amacıyla akınlar düzenlenir. Mayıs ayında annesini kaybeden Babür, annesinin yasını

tutarken babaannesi İsem–Devlet Begim’in ve dayısının vefat haberini alır. Cenaze merasimlerinden sonra Kalât’ı alır ve Türkmen Hezârelerine akın düzenler (Cenglik, Dere-i Has).

Aynı sene Şeybanî Han Harezm’i on aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirir ve Semerkant’a gelir. Herat’ta bulunan Sultan Hüseyin Mirza (Baykara), Şeybanî Han üzerine asker sevk ettiği sırada ölünce Herat tahtına beylerin kararıyla Bediuzzaman Mirza ve Müzaffer Hüseyin Mirza ortak bir şekilde geçerler. Babür bunu “On derviş bir kilimde uyur hâlbuki iki padişah bir iklimte sığmaz” diyerek eleştirir. 1506 senesinin Mayıs ayında Babür Özbekleri def etmek için Horasan’a doğru yola çıkar. Bu arada Babür’ün kardeşi Nâsır Mirza’nın kuvvetleri, Bedehşan tarafında Özbekleri mağlup eder. Herat’a varınca Babür, Baykara’nın oğulları tarafından iyi karşılanır. Burada bir süre kalır, çeşitli eğlencelere ve içki meclislerine katılır. Herat’ın güzelliğinden, şatafatından çok etkilenmiştir. Kış gelince kışlamak üzere Kâbil’e döndüğünde birkaç Moğol beyinin Kâbil’de Babür’le birlikte gelen Moğol kuvvetlerini yanına çekerek oğlu Sultan Veys Mirza’yı padişah ilan ettiğini görür. Babür bu isyanı bastırarak, isyankârlara gereken cezayı verir. Bedehşanda da beylerin Nâsır Mirza’ya bu isyanı sonucunda Nâsır Mirza, Babür’ün yanına gelir.

1507’de Şeybanî Han, Herat’ı alır. Mirzalar eşlerini çocuklarını Şeybanî Han’a esir bırakmaya mecbur kalarak Herat kurganını önceden terk etmek zorunda kalırlar. Şeybanî Han’ın bu seferi Timurluların sonu olur. Timurlular batı Türkistan ve Horasan sahasında tutunamaz. Son Timurlulardan olan Babür artık Hindistan sahasında hâkimiyet aramaya başlar; fakat bir süre yine atalar yurdu olan Semerkant için mücadele edecektir. Babür Kâbil’i alınca Kandahar hâkimi Şah Şuca ve küçük kardeşi Muhammed Mukîm Argun, kuzeydeki Şeybanî Han tehlikesinden dolayı Babür’e mektup göndererek sadakatini bildirir. Başta Babür’e sadakat gösteren Argun kardeşler daha sonra bu tavırlarından dönerler. Babür de bu sırada Kandahar üzerine askeriyle sefere çıkmış bulunmaktadır ve Argun kardeşlerden Kandahar’ı zorla alır. Buranın yönetimini kardeşi Nâsır Mirza’ya bırakarak Kâbil’e geri döner. Babür’ün Kandahar’da olduğunu zanneden Şeybanî Han süratle Kandahar’ı kuşatır. Babür yaklaşan tehlike karşısında tutunamayacağını düşünerek Hindistan seferine karar verir ve Lemgan’a doğru hareket eder. Şeybanî Han Kandahar’ı kuşatmışken barış görüşmeleri yaparak geri çekilir (1507).

16. yüzyılın başlarında parlayan güçlerden biri İran'da Şah İsmail'dir. 1508'den sonra Özbek lider Şeybanî Han, gitgide zayıflamaya başlamıştır. 1509-1510 yıllarında yaptığı seferler hep başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1510'da Şah İsmail'le olan mücadelesinde Merv yakınlarında öldürülmüştür. Şah İsmail Herat'a giderek Horasan'ı kendisine bağlar ve Fırat'tan Kandahar'a kadar geniş bir coğrafyanın hâkimi olur. Şeybanî Han öldürülünce Babür, yenilen Özbeklerin Ceyhun nehri ötesine, yenilgi sonucunda Özbeklerden ayrılan iki bin kadar Moğolun da Kunduz'a çekildiği haberini alır almaz Kunduz'a gider ve Moğol kuvvetlerini kendisine katılmaya ikna eder. Bu arada Şah İsmail Kunduz'da bulunan Babür Şah'a barış elçisiyle daha önce Şeybanî Han'a esir düşmüş olan Babür'ün ablası Hanzâde Begim'i gönderir. Babür'le Şah İsmail arasındaki bu yakınlaşmaya göre Babür'ün Şah İsmail'e sadakati karşısında Şah İsmail, Babür'e Seyhun ve Ceyhun arasındaki topraklara yeniden sahip olması konusunda yardım edecektir. Babür, Şah İsmail'den aldığı yardım sayesinde Hisar ve Buhara'yı aldıktan sonra 1511'de tekrar Semerkant'a hâkim olur. Bu hâkimiyetle Babür, şehirde büyük sevinç gösterileri ve ihtişamla karşılanır. Toprakları artık Hindistan sınırından Mâverâünnehir içlerine kadar uzanıyordu. Şah İsmail'den aldığı destek karşılığında Şiiliği kabul eder ve Şah İsmail adına hutbe okutur. Babür'ün bu tavrına Sünni olan kendi halkı bu durumun geçici olduğunu düşünerek bir süre tahammül gösterir. Fakat Babür'ün Şiiliği uzayınca kendi halkıyla arasına mesafe girmeye başlar. Bu durumdan faydalanan Özbekler, tekrar Babür'ün üzerine yürür. Bir yandan Taşkent bir yandan da Buhara'ya ilerleyen Özbekler 1512'de Babür'ü Köl-Melik mevkiinde mağlup eder. Böylece, Babür, Semerkant'ta tutunamaz ve Hisar'a çekilmek zorunda kalır. Şah İsmail'in gönderdiği on bir bin kadar asker desteğiyle Hazar ve ardından zorla Karşı'yı alır; fakat bu savaşlarda Babür'ün ordusu geride tutulur, ön planda olan Şah İsmail'in kuvvetleridir. Karşı'da on beş bin insan Şah İsmail'in kuvvetleri tarafından katledilir. Babür'ün ordusu da Şah İsmail'in kumandanı tarafından yönetilmektedir. Buhara'nın kuzeyinde gerçekleşen Gacdevân savaşında Türkmenler mağlup olarak Herat'a, Babür ise Hisara çekilir. Hisar'da da Babür kendi ordusundaki Moğolların saldırısına uğrayınca beraberindeki kuvvetlerle Kunduz'a çekilir. Moğollar daha sonra Özbekler tarafından ezilecek ve Fergana, Özbeklerin eline geçecektir. Böylece Horasan, Türkmenlerin; Ceyhun ve Seyhun arası Özbeklerin, Ceyhun nehrinin güneydoğu kısımları Babür ya da onun egemenliğini tanıyan Han Mirza'nın elinde kalır (Arat, 2006: 87-95).

Bir iki yıl daha Kunduz tarafında kalan Babür, Şah İsmail'in 1514'de Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim'e yenilmesi üzerine, Kunduz'dan ayrılarak artık Kâbil'e döner ve yönünü tamamen Hindistan'a çevirir. Türkistan seferine çıkarken Gazne yönetimine bıraktığı kardeşi Nâsır Mirza 1515 senesinde hayatını kaybeder. Sonrasında Gazne'de çıkan ayaklanmayı Babür, bastırarak isyankârları cezalandırır. Sevâd ve Becûr bölgelerindeki Afgan boyları üzerine akınlar düzenleyerek o bölgelerin bir kısmını ele geçirir (Arat, 2006: 98). Hatta bu bölgedeki Beluclardan çok beğendiği bir kızı alarak evlilik yoluyla burada hâkimiyet kurmaya çalışır (1518). Hindistan'ı almak için 1519'da Sind nehrini geçerek Bihre, Hoşâb, Cenâp ve Cenyût vilayetlerini savaş ve yağma yapmaksızın alır. Buralara daha önce atası Timur gelmiş ve hâkim olmuştur. Dolayısıyla buraları Türk yurdu olarak görür, halkını kazanmaya çalışır. Yağmaya kalkan kendi kumandanını bile öldürtür. Kuzey Hindistan'ın hâkimiyeti Afgan lider İbrahim Lûdi ve Devlet Han'ın elindedir. Devlet Han, İbrahim Lûdi'nin en önemli beylerindendir. Babür, İbrahim Lûdi ve Devlet Han'a elçiler göndererek Türk'e ait olan vilayetlerin kendisine verilmesini ister. Bu arada oğlu Hindal'ın doğum haberini alır. Kâbil'e dönüş yolunda Pirâle kurganını ele geçirir, Nilâb ahalisi bağlılığını bildirir. Kâbil'e döndükten sonra Bihre civarındaki halkın Afganların tarafına geçerek ayaklandığını ve valilerini kovduğunu öğrenir. Bazı Afgan kabilelerine akınlar düzenler, Pencâp'a kadar ilerler; ama kalıcı olmaz, geri Kâbil'e döner (Arat, 2006: 99). 1520'de Hindistan tarafına üçüncü seferini gerçekleştirir. Siyâl-Kût ve Seyidpûr'a kadar olan yerleri ele geçirir. 1517, 1520 ve 1521 yıllarında almak için sefer düzenlediği Kandahar'ı 1522'de Argun kardeşlerden alır (Roux, 2008: 319). İbrahim Lûdi ile Dehli ve Lahûr'un valisi olan Devlet Han'ın arasının açılması üzerine Devlet Han Babür'e tabi olur (Arat, 2006: 101). İbrahim Lûdi, beylerine ve halkına çok kötü muamele etmektedir. İbrahim Lûdi'nin bu zulmünden bıkan Devlet Han ve bazı Afgan beyleri Babür'le anlaşma yaparak Babür'ün hâkimiyetini tanır. Babür 1524'te Lahûr ve ardından Dibâlpûr'u alır.

1525'de Hindistan üzerine yeniden büyük bir sefere çıkan Babür'ün elinde Lahûr ve Pencâb'ın bir kısmı vardır. Önce Siyâl-Kût'a varır oradan Milvet'e ilerler. Devlet Han daha önce Babür'e itaatini bildirir; fakat daha sonra Babür'le ters düşer. Milvet'te bulunan Devlet Han ve oğlu Ali Han Babür'e teslim olurlar. Sonrasında Babür, Delhi'ye doğru yürürken Pânîpet'te nihayet Sultan İbrahim Lûdi'nin ordusuyla karşı karşıya gelir (1526). Sultan İbrahim Lûdi'nin ordusunu mağlup ederek hemen

Delhi'ye girer ve şehri ele geçirir, hâzinelerini mühürler. Oğlu Hümayun'u da Agra'ya göndererek orayı zapt ettirir. Hindistan, Bihre'den Behâr'a kadar Afgan Padişahı Sultan İbrahim Lûdi'nin idaresindeydi. İbrahim Lûdi ise Pânîpet savaşında Babür'ün askerleri tarafından öldürülür. Babür'ün bu savaşla Hindistan'da kalmaya kararlı olduğu kesinleşmiştir artık. Bundan sonra itaat etmeyen kurganlara asker gönderilerek Senbel, Biyâne, Güvâlyâr, Dûlpûr başta olmak üzere pek çok yer teslim alınır. Bu arada Babür, İbrahim Lûdi'nin annesi tarafından zehirlenmek suretiyle suikasta uğrarsa da kurtulmayı başarır. Doğuda Rânâ Sengâ Dehli'ye doğru ilerlerken Babür'ün oğlu Humayun doğudaki asilere karşı savaşmaktadır. Babür, oğlunu çağırıp Rânâ Sengâ üzerine harekete geçer. Agra yakınlarındaki iki ordunun mücadelesi sonunda Rânâ Sengâ'yı bozguna uğratar ve ardından Mivât'ı alır. Babür bu savaştan sonra 'Gazi' ünvanını alır (Kanvahe savaşı 1527). Savaş sonunda pek çok vilayet ve pergane ele geçirilir. 1527'nin Aralığında yeniden sefere çıkılır. Çendiri vilayetinin hâkimi Midni Râv üzerine yürüyen Babür, Çendîrî'yi de topraklarına katar. İmparatorluğunun topraklarını gitgide genişletmektedir. Kânvâhe savaşından sonra içkiye tövbe eder; ama yine de içki meclislerini özlediğini dile getirmeden edemez. İçkiyi bırakmış olsa da sık sık macun alır, uyuşturucuya daha fazla yönelir. Ubeydullah'ın Risâle-i Vâlidîyye'sini yine bu sıralar nazma çevirir. Agra ile Kâbil arasına posta sistemi kurar.

Ocak 1529'da ordusuyla doğu seferine çıkan Babür, Ganj nehriyle Serû nehrinin yakınlarından Bengâleliler ile savaşarak Mahmud Lûdi'nin ordusunu mağlup eder, Behâr ve Bengâle tarafına kadar olan yerleri ele geçirir. Pûrâb Afganları üzerine seferdeyken Türkmenlerin, Özbekleri yendiğini öğrenir. Bunun üzerine Bedehşân yönetiminde bulunan oğlu Humayun'a Semerkant'ın ele geçirilmesini ve oranın yönetimine kendisinin geçmesini tembihler. Görüldüğü üzere hala Babür'ün aklının bir köşesinde atalar yurdu Semerkant bulunmaktadır; fakat bu hayalini oğlu Humayun da hiçbir zaman gerçekleştiremeyecektir.

Babür 1530 yılında 48 yaşındayken ölür. Son zamanlarında sağlık durumu bozuktur (Bayur, 1987: 127). Öldüğünde Babür, Hindistan'daki Hint-Türk imparatorluğunun temellerini atmış bulunmaktadır. Hindistan'a pek çok bayındırlık hizmeti yapmıştır. Hayatı çok inişli ve çıkışlı olmuş, kimi zaman dağlarda kaçak olarak barınıp karın altında uyurken, iyi zamanlarında av, spor gibi eğlencelerden, içki ve macun meclislerinden geri kalmamıştır. Kardeş ve akrabalarını hataları olduğunda çoğu zaman affetmiştir.

Türkistan'dan Hindistan'a beraberinde pek çok insan getirmeye çalışmıştır. Bayur, Babür'ün Hindistan tahtını ele geçirdiği 1526 yılından oğlu Humayun'un bu tahtı kaybettiği 1540 yılına kadar bölgeye 200.000 kişi veya ailenin Türkistan'dan getirilmiş olabileceği tahmininde bulunur.

Babür'ün ölümünden üç gün sonra oğlu Humayun 1530'da Hindistan tahtına geçer. Humayun babasından devraldığı devleti daha da genişleterek Gücerât, Mâlve ve Handeş'i itaat altına alır. Bu arada kardeşleriyle taht mücadelesine girmek zorunda kalır, bu durumdan faydalanan Afganlar'ın Babürlülerin üzerine gelmesi üzerine Humayun 1540-1555 yılları arasında Hindistan hâkimiyetini kaybeder. Hâkimiyeti kaybeden Humayun İran'a gider ve Şah Tahmasb'ın bir süre misafiri olduktan sonra Safevilerden aldığı destekle taht mücadelesi sorununu hallederek 1555'de yeniden Delhi tahtına oturur. Hümayun'dan sonra 1556'da Babürlülerin hükümdarı Ekber olur. 1605 yılına kadar tahtta kalan Ekber önce iç huzuru sağlar, batı deniz yolunu kontrol altına alır. Berâr ve Handeş'i ele geçirir. Safeviler ve Özbeklerle yakın ilişki içerisinde olarak devleti en üst noktaya çıkartır (Konukçu, 2002: 744-759).

Babür'ün Eserleri

Dīvān

Babür'ün aşk, tabiat, güzellik şiirlerinin yanısıra ictimai, ahlâkî ve tasavvufî şiirlerinin yer aldığı eseridir. Klasik divan tarzında tertip edilmemiş olan Babür Divanı'nda Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi, 119 gazel, 18 mesnevi, 210 rubaî, 57 muamma, 19 kıt'a, 15 tuyuğ 7 masnû' şiir, 16 nâtamam gazel, 3 nazm, 16 musarra' beyit, 5 müfred, 4 yerde de mensur parça bulunmakta ve ayrıca Farsça olarak 2 gazel, 12 rubaî, 8 kıt'a, 17 matla' ve 1 mensur parça vardır (Yücel, 1995: 19). Yücel'in aktardığına göre eserin Paris, Topkapı, Muallim Cevdet, Rapûr, Tahran Nüshaları ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan ve "asıl nüsha" kabul edilen Üniversite nüshası mevcuttur (Yücel, 1995: 19-26). Eser, 20. asrın başında Sir Denson Ross (1910) ve Samoyloviç (1917) tarafından yayımlanmıştır (Ercilasun, 2009: 420). Türkiye'de ise Bilal Yücel tarafından *Babür Divanı (Metin-Gramer-Sözlük-Tıpkıbasım)* Ankara, 1995 adlı çalışma yayımlanır.

Mübeyyen Der Fıkh

1522 yılında yazılmış olan Mübeyyen, Babür'ün bütün Müslümanlara Hanefilik mezhebinin inançlarını, kurallarını öğretmek için yazdığı bir fıkıh kitabıdır. Mesnevi nazım şekli ile hafif bahrinde Fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün kalıbıyla yazılmış olup 2258 beyittir. Eser, Hanefi mezhebine İslam'ın temelleri esas alınarak kitap adı verilen İman, Kitābu's-şalāt, Kitābu'z-zekāt, Kitābu's-şavm, Kitābü'l- hac, Temmet diye beş bölümden oluşur. Eserin Özbekistan'da Ali Şir Nevayi Edebiyat Müzesinde bir, Ebû reyhan Beruniy Şarkşunaslık Enstitüsünde iki, Hamid Süleyman Kolyazmalar Enstitüsünde iki, Şarkşunaslık Enstitüsü S. Petersburg bölümünde bir yazma nüshası, Leningrad nüshası, Kütüphane-i saltanatî nüshası ve Berlin nüshası mevcuttur. Eser, daha çok Berezin'in *Turetskaya Hristomatiya, Cilt I, Imprimeria De L' Université, Kazan* çalışmasıyla tanınır (Seyhan, 2004: XIX-XXXII). Yine Tanju Oral Seyhan eserin üç nüshasını karşılaştırarak *Zahîrû'd-dîn Muhammed Bābur Mîrza Mübeyyen Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), İstanbul, 2004* adlı çalışmasını ortaya koyar.

Risāle-i Vālidîyye Tercümesi

Hoca Ubeydullah'ın, tasavvuf ahlakı konusunda Farsça olarak yazdığı “Vālidîyye” risalesinin manzum tercümesidir. 243 beyitlik eser mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Babür bu eserini geçirdiği bir rahatsızlıktan dolayı eserin kendisine şifa vesilesi olması inancıyla kaleme almıştır. Yücel, bu eserin Üniversite ve Rampûr nüshalarının başında bulunduğunu belirtir (Yücel, 1995: 18).

Aruz Risalesi

Babür bu eserinde bilinen vezin ve sanat ile nazım şekillerini hem kendisinden hem de başka şairlerden Türkçe ve Farsça örneklerle açıklamış olmanın yanısıra aruzla yazılan, Türklere has nazım şekillerine (tuyuğ, koşuk, tarhanî, öleğ..) geniş yer ayırmıştır. Divan edebiyatında pek karşılaşılmayan sanat ve vezinleri ve bizzat kendisinin geliştirdiği vezinleri örnekleriyle göstermiştir. Eserin Paris ve Tahran olmak üzere iki nüshası mevcuttur. Paris nüshasının tıpkıbasımı İ. V. Stebleva tarafından yayımlanmıştır (Yücel, 1995: 17).

Bābur-nāme (Veḳāyi')

Çağatay Türkçesinin en önemli mensur eserlerinden olan Babürnâme, Babür'ün hayatı boyunca kaleme aldığı hatıralarından oluşmaktadır. Eser, çeşitli nüshalarında ve başka kaynaklarda *Vaḳāyi'*, *Tārih*, *Vāḳi'a-nām*, *Vāḳi'at-i Bāburī*, *Tüzük-i Bāburī*, *Bāburiyye*, ve *Baburnâme* adlarıyla geçmektedir. Eserin en sağlam nüsha olan Haydarabad nüshasının ilk sayfasının arka yüzünde *Babürnâme* adıyla geçmesi, Rus kütüphanelerindeki kataloglarda ve Babür'ün kâtibi Hafî Han'ın *Ṭabakât-i Bāburī* eserinde yine Babürnâme adıyla yer almasından dolayı eserin bu adı kabul görmüştür (Beveridge, 1971: XII; Şen, 1993: XV). Fergana - Mâverâünnehir, Kâbil ve Hindistan bölümlerinden oluşan eser, Babür'ün hayatının 37 yıllık bir sürecini kapsamına rağmen bunun sadece 18 yıllık kısmı elde vardır (Şen, 1993: XVII). Üç bölümden oluştuğunu belirttiğimiz eser çeşitli üslup özellikleri gösterir. Eser boyunca Babür, sene sene başından geçen olayları, savaşlarını, isyanları, mücadelelerini hatta yenilgilerini bile samimi bir şekilde anlatmıştır. Olayları anlatırken bahsi geçtikçe kişilerin detaylı tariflerini ve bilgilerini aktarmış, yaşadığı dönemin kültürünü, folkorunu, yaşam tarzını, hayata bakışını çok iyi bir şekilde yansıtmıştır. Babür, eserin ilk bölümü olan Fergana-Mâverâünnehir bölümünde Fergana ve Semerkant'ın, ikinci bölümünde Kâbil'in, Üçüncü bölümünde ise Hindistan'ın oldukça detaylı tariflerini yapar. Özellikle Hindistan'ı anlatırken yöreye özgü bitkilerin, hayvanların ve ölçü birimlerinin bilgilerini oldukça teferruatlı bir şekilde verir. Eser döneminin dil ve edebiyat malzemesi olmanın ötesinde içerdiği bilgiler itibarıyla da birçok alana kaynaklık etmektedir. Eserin mevcut 13 nüshasından en önemli üç nüshası Haydarabad, Kazan, Tahran nüshalarıdır. Bunlar arasında en sağlam nüsha, Haydarabad nüshasıdır (Beveridge, 1971: XIV). Tahran nüshası Zeki Velidi Togan tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu nüshada ayrıca Çağatayca metnin satır arasında kırmızı mürekkeple Farsça tercümesi yer alır (Şen, 1993: XXXIV). 1857'de N. İlminski tarafından Kazan nüshası'nın tıpkıbasımı yapılmıştır (N. İlminski, *Baber-Nameh Diagataice, Ad fidem codicis Petropolitani edidit, Kazan, 1857*). Haydarabad nüshasının tıpkıbasımı ise Beveridge tarafından yapılmıştır (*The Bábar-náma, Being The Autobiography Of The Emperor Bábar, The Founder Of The Moghul Dynsty In India, Written In Chaghatáy Turkish, Now Reproduced In Facsimile From A Manuscript Belonging To The Late Sır Sálár Jang Of Haydarábád, And Edited With A Preface And Indexes By Annette S. Beveridge, Printed For The Trustees Of The "E. J. W. Gibb Memorial", Leyden: E. J. Brill, Imprimerie Orientale, London: Bernard*

Quaritch, 15. Piccadilly, 1905). Bu nüshanın ne zaman istinsah edildiğine dair kayıt olmayıp kâğıdından 1700'lü yıllarda istinsah edildiği tahmin edilmektedir (Şen, 1993: XXXVI). Nüsha 382 yaprak ve her yaprak 14 satır olup, ta'lik hat ile okunaklı bir şekilde istinsah edilmiştir. Eserin Farsça, Latince, İngilizce, Almanca, Fransızca, Rusça, Türkçe, Urduca dillerine toplamda yirmiden fazla çevirisi yapılmıştır (Şen, 1993: XLI). Türkiye Türkçesine çevirisi Reşit Rahmeti Arat tarafından ilk olarak 1943 yılında yayımlanmış ve 1987'de ikinci baskısı yapılmıştır (*R.R. Arat, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur'un Hatıratı, Doğu Türkçesinden Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsözü ve Tarihi Özeti Yazan: Y. Hikmet Bayur, Ankara 1943-1946 I-II; (İkinci Baskı) Ankara 1987 I-II*). 1993'de Mesut Şen tarafından Kâbil ve Hindistan bölümlerinin çevriyazısı ve dizini doktora tezi olarak çalışılmıştır (*Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur, Bâburname (Giriş-Metin- Açıklamalı Dizin), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993*) Aynı yıl Babürnâme'nin bir çalışması da Harward Üniversitesinde, Jr. W. M. Thackston tarafından yapılır. Thackston çalışmasında eserin Çağatayca aslının Latin harflerine aktarımına, İngilizceye çevirisine, Abdurrahim Hanhana'nın Farsça tercümesine yer vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SES BİLGİSİ

1.1. Ünlülerle İlgili Özellikler ve Ünlü Olayları

1.1.1. Eserde Kullanılan Ünlüler

Çağatay Türkçesinde a, e, è, ı, i, o, ö, u, ü, olmak üzere dokuz ünlü vardır. Uzun ünlülerden ā, ī, ū, Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerde, ō ise yalnızca Farsçadan alınmış kelimelerde bulunur (Eckmann, 2012: 26). Babürnâme’de de ünlüler Çağatay Türkçesinde olduğu gibidir.

1.1.2. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)

Türkçede damak uyumu, yalın veya eklerle uzatılmış olan Türkçe veya Türkçeleşmiş bazı alıntı sözlerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik niteliğinin ondan sonraki hecelerde de yer alması kuralı olarak tanımlanır (Korkmaz, 2010: 51).

Çağatay Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Bu döneme ait bazı kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna aykırı kullanımlar vardır. Bu durumu J. Eckmann: “Bu kanunun (kalınlık-incelik uyumunun) istisnaları, klasik devirde istinsah edilmiş yazmalarda, nispeten seyrek ve çoğu hallerde, müstensih tarafından yapılmış bir hataya bağlanabilir.” şeklinde değerlendirmektedir (Özek, 2004: 246). Az da olsa uyum dışı örnekler görülmektedir. Uyum dışı kim örneklerde ince ünlülü kimi kelime tabanları kalın ünlülü ekler alır. Arapça ve Farsça alıntı kelimelere çoklukla kalın ünlülü ekler gelmektedir (Argunşah, 2013: 80). Babürnâme’de ise kalınlık-incelik uyumu tamdır. Eser genelinde çok az sayıda kelime uyum dışında görülür.

açlık (1/193/7) “açlık”

açtılar (1/171/5) “açtılar”

aldu (1/105/9) “aldık”

basturup (1/211/5) “zaptedip”

bégidin (2/319/25) “beyinden”

kèliptür biz (2/397/22) “gelmişiz”

kemedekiler (1/127/20) “gemidekiler”
sorğaylar (3/657/25) “sorsunlar”
sözde edük (1/245/2) “sözdeydik”
sözünüz (2/439/15) “sözünüz”
tikenlig (3/587/17) “dikenli”
uçmakta (3/595/6) “uçma konusunda”
yürümek kerek (1/181/4) “yürümek gerek”

Uyum dışına çıkan örnekler sadece şunlardır:

yürümağ kerek (1/245/14) “yürümek gerek”
yürümağğa (1/199/20) “yürümeye”
bërmağaylar (1/107/16) “vermesinler”
bizdağı (1/147/20) “bizdeki, bizde”
ëligimdağı (1/217/21) “elimdeki”
keyniğa (3/691/11) “arkasından”
köprağ (2/479/26) “daha fazla”
ötkan (2/317/4) “geçen, artan”
tézrağ (3/717/23) “daha çabuk”
tikenlîğ (3/619/7) “dikenli”

1.1.3. Dudak Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu)

Dudak uyumu, düz ünlülerden sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler gelir biçiminde ifade edilir (Karaağaç, 2012: 128).

Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Babürnâme’de de kelime kök ve gövdelerinde dudak uyumu yoktur. Bazı ekler sadece düz ünlülü veya sadece yuvarlak ünlülü iken bazı ekler hem düz hem yuvarlak ünlülü şekillerdedir. Dudak uyumunun olmadığı aşağıdaki örnekler gibi kullanımlar pek çoktur.

artuğrağ (1/237/1) “daha fazla”
asru (1/227/15) “çok fazla”
aştuk (2/257/17) “aştık”
kapu (1/149/8) “kapı”
atkulaşıp (1/149/15) “ok atışarak”

azuk (1/191/3) “erzak”

bargusidur (1/149/6) “varacaktır?”

boldım (2/399/15) “oldum”

boynını (1/61/8) “boynunu”

bükri édi (2/343/22) “topaldı”

çalur édi (2/381/8) “çalardı”

Sadece Düz Ünlülü Ekler

Aitlik eki +kı, +ki

İlgi eki +nIn

Yükleme hali eki +nI

Çıkma hali eki +DIn

Çokluk 2. şahıs eki -ηIz

Emir istek teklik çokluk 2. şahıs eki -ηIz, -ηIAr

Emir İstek teklik 2. şahıs Eki -GIİ -Kıl, Ø

IV. Tip geçmiş zaman -mİş

Sıfat-Fiil eki -mİş

İsimden isim yapma eki +tIık, +çI, +sIz

Fiilden isim yapma eki -sI

Sadece Yuvarlak Ünlülü Ekler

Soru eki -mU

Emir istek teklik 3. şahıs eki -sUn

II. Tip gelecek zaman eki GU

Sıfat fiil ekleri -GU, -KU, -DUK

İsimden isim yapma ekleri +çUK, +ηU, +GU

Fiilden isim yapma ekleri -KU, -GUn, -KUn, -mur, -U

Fiilden fiil yapma eki -DUr- -GUz-

isimden fiil yapma eki+U-

Hem Düz Hem de Yuvarlak Ünlülü Ekler

İsimden isim yapma ekleri +IIG/ +IUG, +IİK/ +IUK

I. Tip geçmiş zaman eki +DI, -DU

Geniş zaman eki ve sıfat-fiil eki –r, Ur, Ir

İsim-Fiil eki Uş, -Iş

Emir çokluk 2. şahıs eki -η, ηIz, -ηIAr

Sıra sayı sıfatı yapan ek +InçI, +UnçI

Sadece ünsüzlerden oluşan bu eklerden önce gelen yardımcı ünlü hem düz hem yuvarlak ünlülü olabilmektedir:

Fiilden isim yapma ekleri -G, -m, -n, -nç, -K, -ş,

İsimden fiil yapma eki +K-

Fiilden fiil yapma eki -r-, -l, -n-, -ş-, -t

1. Teklik İyelik eki +m

2. Teklik İyelik eki +η

Zarf-Fiil ekleri –p

1.1.4. Ünlü Olayları

1.1.4.1. Orta Hece Ünlüsünün Düşmesi

Genellikle benzer ve vurgusuz olan orta hecelerin düşmesi olayıdır ve birçok dilde görülür. Türkçenin iç heceleri vurgusuz hecelerdir. Bu yüzden düşme ve değişme eğilimi gösterirler (Karaağaç, 2010: 86). Babürnâme’de de örneklerine sıkça rastlanır.

ağız (3/743/31) ~ *ağzı* (2/297/16) “ağız”

burun (1/3/4) ~ *burnı* (3/541/7) “önce”

évür- (3/587/5) ~ *évrürdiler* (2/479/21) “döndürmek”

ķayın ata (1/11/11) ~ *ķayn ata* (1/115/11) “kayın baba”

siñilleri (1/207/8) ~ *siñli* (1/53/21) “kızkardeş”

1.1.5. Ünlü Değişmeleri

è < e

Kapalı e ünlüsü, Eski Türkçede ve Harezmi Türkçesinde gösteriminde ikilikler göstermiş ve bu ünlünün varlığı her zaman tartışma konusu olmuştur. Kök hecedeki *e/è* ünlüsü Çağatay Türkçesinde daima *ɛ* ile gösterilmesinden dolayı kapalı *è* sorunu bu dönem Türkçesinde de devam etmiştir (Ceylan, 1991: 161). Eckmann şu açıklamayı yapar: XIV. yüzyıla ait metinlerde, gittikçe artan miktarda ilk hecede */e/* yerine *ɛ*, bazı

harekeli metinlerde ise ٱ bulmaktayız. Bu işaretleyişle ne kastedildiğini kestirmek zordur. Herhalde *e* den farklı bir ses yani *i* veya *é* gösterilmek istenmiştir. XV. asırdan itibaren ٱ ile yazılış umumileşmiş, Yani eski bedük, elig, eb/ew, keç, ben, ne, seb/sew, yet gibi kelimeler Çağataycada biyik, ilig, iv veya bēyik, èlig, év, kiç-, min, ni, siv-, yit- veya bēyik, èlig kēç-, mēn, nè sēv-, yēt- olmuştur. Bu gibi kelimelerde *i* veya *é* telaffuzu, galip bir ihtimalle, bölge ve devrelere göre değişmekteydi. Çağataycanın devamı olan Özbekçe’de bilindiği gibi *é* telaffuzu vardır (Eckmann, 1958: 121). Çağatay dönemi divanlarının çevriyazımında kök hecedeki *e*, *i* olarak gösterilmiş. Thackston ise Babürnâme’de kök hecedeki bütün *e* ve *é*’leri *é* şeklinde göstermiştir.

sékiz (1/3/1) “sekiz”
sép- (3/657/5) “serpmek”
bēleg (2/515/25) “haber”
bēr- (2/475/1) “vermek”
bērk (1/9/14) “güçlü”
cérig (3/697/17) “asker”
dēk (2/365/23) “gibi”
égerler (1/209/8) “eyerler”
èllig (1/137/19) “elli”
élt- (3/549/11) “götürmek”
émçek (2/331/18) “göğsüne ok atar”
émgen- (2/305/19) “ezziyet çekmek”
kēçe (1/69/12) “gece”
kēη (1/237/9) “geniş”
kēneş (1/125/4) “istişare”

a < u

orta (1/15/7) “orta” [< ET *ortu*]

u < o

tuğ- (3/657/20) “doğmak” [< ET *toğ-*]

a < o

ķav- (1/233/11) “takip etmek” [< ET *ķov-*]

savuk (1/29/12) “soğuk” [< ET *sogık-*]

a < u

ķulan (2/431/2) “yaban eşeği” [< ET *ķulun*]

i < ı

biş- (3/607/7) ~ *bış-* (2/331/25) “pişmek, olgunlaşmak” [< ET *bış-*]

til (1/5/5) “dil” [< ET *tl-*]

e < i

ige (2/421/14) “sahip” [< ET *idi*]

ü < i

ėvür- (3/587/5) “çevirmek” [< ET *ebir-*]

ķürü- (2/411/23) “eziyet çekmek” [ET *ķüri-*]

tülkü (1/145/15) “tilki” [< ET *tilkü*]

e < ö

tėpe- (2/291/14) “tepe” [< ET *töpö*]

ö < e

öksük (2/475/2) “eksik” [< ET *egsük*]

öy (1/183/20) “çadır” [< DLT *ew, öw, ef* < ET *eb*]

tüşük (3/613/16) “delik” [< ET *teşük*]

ü < e

üy (1/89/25) “ev” [< DLT *ew, öw, ef* < ET *eb*]

ürük (3/615/1) “kayısı” [< ET *erük*]

u < ı

yulduz (2/257/18) “yıldız” [< ET *yıldız*]

ķapu (1/171/22) “kapıda” [< ET *ķapıđ*]

savuk (1/29/12) “soğuk” [< ET *sogık-*]

bulut (2/293/25) “bulut” [< ET *bulıt*]

1.1.6. Ünlü Düşmesi

av/ev ~ aw/ew < agu/egü ekindeki v < g değişiminden dolayı son sestteki ünlü düşer.

küyew (2/253/15) “damat” [< ET *küdegü*]

birev (2/449/6) “birine” [< HT *biregü*]

buzav (2/473/10) “hayvan yavrusu” [< Seng. *buzagu*]

1.2. Ünsüzlerle İlgili Özellikler ve Ünsüz Olayları

1.2.1. Eserde Kullanılan Ünsüzler

Çağatay Türkçesinin asli kelimelerinde *c, j, °* sesleri bulunmaz; *η* sesi yabancı kelimelerde görülmez. Çağatay Türkçesi kelimelerinde *f, ğ, g, x, l, η, r, ş, v, z, c, j, °*, sesleri kelime başında bulunmaz, *n* sesi sadece “nè” soru kelimesinde bulunur. Türkçe kökenli kelimelerde, kelime sonunda *b* ve *d* sesi yoktur (Eckmann, 2012: 37). Babürbname’de de ünsüzler bu şekildedir.

1.2.2. Ünsüz Uyumu

Ünsüzler arasındaki bir tonluluk tonsuzluk uyumudur. Türkçede, tonlu ünsüzler tonlu ünsüzlerle, tonsuz ünsüzler de tonsuzlar veya tonsuz karşılığı bulunmayan tonsuzlarla yan yana bulunabilir (Karaağaç, 2012: 150).

Tonlu ve tonsuz ünsüzlerle başlayan ekler, ünlüyle biten kelimelerden ve *l, m, n, r, y, z* sesleriyle biten kelimelerden sonra tonlu şekilde eklenir. Tonsuz ünsüzle biten kelimelerden sonra ise tonsuz ünsüzle başlayan eklerin tonlu veya tonsuz olarak eklenmesinde tam bir uyum yoktur. Kelime sonundaki *ğ/g* sesinden sonra ise eklerin tonlu ve tonsuz eklenişi düzensizdir.

ağdın (3/747/22) ~ *ağtın* (3/631/9) “gümüştin”

yurtdın (1/83/10) ~ *yurttın* (1/89/8) “yurttan”

arığdın (1/217/1) ~ *arığtın* (3/649/11) “arıktan”

koğanda (1/163/9) “kalktığında” ~ *koğandın* (1/37/5) “kalktıktan sonra”

yığaçdın (2/279/10) ~ *yığaçtın* (2/517/7) “ağaçtan”

tan atğunça (1/171/15) “sabaha kadar”
bıışğan (3/609/14) “olgun”
yügürüşde (3/591/17) “koşmakta”
yavukğa (1/103/23) “yakın zamana”
mağz bağlamasdın burun (3/613/17) “içi olgunlaşmadan önce”
aķ dur (3/601/20) ~ *aķarak tur* (3/593/12) “daha beyazdır”
aşdın (2/391/20) “yemekten sonra”
yıraķdın (1/233/8) - *yıraķtın* (3/675/20) “uzaktan”
bölükdin (2/275/11) “bölükten”
tağdaki (3/583/12) “dağ”
yığtılar (1/185/6) “yığıldılar”

1.2.3. Ünsüz Olayları

1.2.3.1. Yer değiştirme (Metatez)

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı. Ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanan bu olay daha çok *r* ve *l* akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görölür (Korkmaz, 2010: 107). Yer değiştirme Babürnâme’de şu kelimelerde görölür.

örget- (2/533/21) “öğretmek”
yamğur (2/475/23) “yağmur”

1.2.3.2. Ünsüz Değişmeleri

m- < b-

Çağatay Türkçesinde kelime başındaki *b* sesi genellikle korunur. Nazal ünsüzlerin bulunduğu kelimelerde ise *b* sesi *m*’ye dönüşür. Babürnâme’de de bunun örnekleri görölmektedir.

b sesinin korunduğu örnekler:

bar (1/3/14) “var”
baş (1/189/3) “kafa”
bat- (1/123/27) “batmak”
bēleg (2/515/25) “haber”
bērk (1/9/14) “sağlam”
biş- (3/607/7) “olgunlaşmak”

b sesinin *m*'ye dönüştüğü örnekler:

müñüz (3/591/16) “boynuz”

muz (1/15/19) “buz”

muni (1/9/12) “bunu”

mundaḳ (3/541/18) “böyle”

min- (1/233/21) “binmek”

mên (1/5/11) “ben”

miṇ (1/87/10) “bin”

d- < *t*-

Kelime başındaki *t* sesi genellikle korunur; fakat bazı kelimelerde *d* sesine dönüşür.

t sesinin korunduğu örnekler:

tamḡa (3/671/10) “gümrük vergisi”

tamız- (1/109/5) “damıtmak”

tarḳa- (1/205/6) “dağılmak”

taş (1/3/20) “dış”

tayaḳ (1/171/11) “sopa”

têgirmen (1/99/5) “değirmen”

têve (1/85/21) “deve”

t sesinin *d*'ye dönüştüğü örnekler.

daḡı (1/71/18) “ve, dahi” [ET <*tagı*]

dê- (1/83/1) “söylemek” [ET <*ti-*]

dêk (2/365/23) “gibi” [ET <*teg*]

-*y*- < -*ḡ*- < -*d*-

Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde *ḡ* olarak geçen Eski Türkçenin kelime içi ve sonundaki *d* sesi, Çağatay Türkçesinde *y*'ye dönüşür (Eckmann, 2012: 39). Babürnâme'de de bu değişimin örnekleri görülmektedir.

ayır- (1/209/20) “ayırarak” [< ET *adır*-]

bêyik (1/107/6) “büyük” [< ET *bedük*]

küyew (2/253/15) “damat” [< ET küdegü]
keyin (1/143/20) “geri, arkada” [< ET kidin]
kéy- (1/241/1) “giymek” [< ET ked]
ķayğur- (1/149/9) “pişman olmak” [< ET ķadğu]
ķuyruk (3/593/10) “kuyruk” [< ET ķudruğ, ķudruk]
toygār- (2/495/19) “doyurmak” [< ET todğur-]
yayaķ (1/85/20) “yaya” [< ET yadağ]
koy- (1/105/16) “koymak” [< ET ķod-]<
oyğan- (1/243/7) “uyanmak” [< ET odun-]
ayaķ (1/147/24) “ayak” [< ET adaķ]

y < ħ

ķoy (1/87/10) “koyun” [< *kōñ+(I)n]

y < η

köylek (1/229/16) “gömlük” [ET < köñlek]

-y < -b

öy (1/183/20) “ev” [ET < eb]

-v- < -w- < -g-

Eski Türkçede *ķ/ğ*, Harezmi Türkçesinde *w* olan ses Çağatay Türkçesinde *v*'ye dönüşür (Eckmann, 2012: 41). Çağatay Türkçesindeki bu değişimin örneklerine Babürnâme'de de rastlanır.

savuk (1/29/12) “soğuk” [< HT *sawuk* < ET *soğık*]
yavuş- (2/487/8) “yaklaş-” [< HT *yawuş-* < ET *yağuş-*]
tavuk (2/393/3) “tavuk” [< HT *tawuk* < ET *taķağū/taķığū*]
ķavun (1/3/16) “kavun” [< ET *ķağun*]
ķivür- (2/515/10) “vermek, girmek” [< ET *ķigür-*]
küyew (2/253/15) “damat” [< ET *küdegü*]
birew- (1/47/16) “nökerleridin birew, askerlerden bir kaçı” [< HT *biregü*]

birev (2/449/6) “birine” [< HT *biregü*]

buzav (2/473/10) “hayvan yavrusu” [< Seng. *buzagu*]

-v- < -w- < -b-

Eski Türkçede kelime içinde *b* olup, Harezmi Türkçesinde *w* olan bu ses Çağatay Türkçesinde *v* sesine dönüşür (Eckmann, 2012: 37). Bu değişim yine Babürnâme’de geçen kelimelerde görülür.

avla- (1/203/5) “avlamak” [< HT *aw* < ET *ab*]

évür- (3/587/5) “çevirmek” [< HT *ewür-*]

sév- (1/55/15) “sevmek” [< HT *sew-* < ET *seb-*]

tavuşkan (1/7/24) “tavşan” [< ET *tabışgan*]

têvedin (1/85/21) “deveden” [< HT *tewe* < ET *tebe*]

ķavla- (3/719/8) “takip etmek kovalamak” [< HT *ķaw/-ķav*]

ķavruk (2/409/7) “kavurma” [< DLT *ķawur-*]

-f- < -p-

Kelime içindeki *p* sesi bazı kelimelerde korunur. Şu kelimelerde ise *f* sesine dönüşür:

tofraķ (2/285/8) “toprak” [< HT *toprak*]

ton ofrağ (2/501/8) “elbise” [< HT *ofraķ*]

yafrak (1/187/20) “yaprak” [HT < *yapraķ* < ET *yapırğak*]

p sesinin korunduğu örnekler:

yupğa (3/609/5) “ince”

yapış- (2/327/21) “yapışmak, tırmanmak”

têpe (1/65/2) “tepe”

-ķ < -ğ

Kelime sonundaki *g/k*, *ğ/ķ* seslerinin karışıklığı eserde sıkça görülür.

ısıķ (3/547/24) ~ *ısığ* (2/407/25) “sıcak”

kuruḡ (2/309/7) ~ *ḡoruḡ* (1/233/7) “kuru”
tartıḡ (2/431/17) ~ *tartıḡ* (1/209/6) “hediye”

-ṣ- < -ç-

kiṣikkine (3/593/5) “küçücük” ~ *kiçik* (2/261/5) “küçüktü” [< ET *kiçig*]

-ḡ- < -k-

oḡṣa- (3/607/12) “benzemek” [< ET *oḡṣa-*]

baḡṣı (1/221/12) “bakşı” [< ET *baḡṣı*]

yaḡṣı (3/633/10) “güzel, iyi” [< ET *yaḡṣı*]

ḡatun (2/527/18) “kadın” [< ET *ḡatun*]

saḡla- (1/15/3) “tutmak, korumak” [< ET *saḡla-*]

uyuhla- (2/519/18) “uyumak” [< ET *udıḡla-*]

ḡanlıḡ (1/11/20) “kağanlık” [< ET *ḡan*]

-s < -z

Olumsuzluk ekindeki z sesi Çağatay Türkçesinde s’ye dönüşmüştür.

yèr èmes èmiṣ (2/495/6) “yer değilmiş”

anda èmes èdi (3/577/11) “onda değildi”

bilmes èdi (1/177/20) “bilmezdi”

tirilmes (3/589/11) “yaşayamaz”

1.2.3.3. Ünsüz Düşmesi

Ø < -g

Kelime sonundaki *g/k*, *ḡ/ḡ* sesi genellikle korunur. Aşağıdaki kelimelerde ise *g/k*, *ḡ/ḡ* seslerinin düştüğü görülür:

ayrı (3/587/8) “ayrı” [< ET *adruk*]

ayru (2/311/7) “ayrı” [< ET *adruk*]

busu (1/185/25) “pusu” [< ET **busug*]

ḡapu (1/171/22) “kapı” [< ET *kapug*]

g/k, ğ/k seslerinin korunduğu örnekler:

köprüğ (1/167/11) “köprü”

koruğ (1/233/7) “kuru”

sarığ (1/115/2) “sarı renk”

çerig (1/21/1) “asker”

èlig (1/147/24) “bazının èlig ayağın, bazısının eli ayağı”

èllig (1/137/19) “elli”

ısığ (2/407/25) “sıcak”

koruğ (1/233/7) “kuru”

kuruğ (2/309/7) “kuru”

tirig (1/235/3) “diri”

Ø < -g-

Hece başındaki *g/k, ğ/k* sesleri korunur. Aşağıdaki kelimelerde ise hece başındaki *g/k, ğ/k* seslerinin düştüğü görülür:

èşek (2/473/14) “eşek” [< ET *eşgek*]

kèrek (3/587/10) “gerek” [< ET *kergek*]

ğulak (2/375/17) “kulak” [< ET *ğulğak*]

tofrak (2/285/8) “toprak” [< DLT *topurğan*]

yafrağ (1/187/20) “yaprak” [< DLT *yapurğak*]

Hece başındaki *g/k, ğ/k* seslerinin korunduğu örnekler:

orğak (1/239/17) “orak”

ğazğan- (2/435/14) “kazan-”

sıçkan (2/279/16) “sıçan”

yumurtka (2/317/10) “yumurta”

yupğa (3/609/5) “ince”

inçke (1/195/17) “dar”

çevürtke (2/531/19) “çekirge”

èmgen- (2/305/19) “ezziyet çekmek”

yalğan (1/111/26) “yalan”

kıska (2/349/1) “kısa”

$\emptyset < r$

Çağatay Türkçesinde “birle, ér-, érmes, érdi, érse, érür” kelimelerinde *r* sesi düşürülür (Eckmann, 2012: 43). Babürnâme’de bu kelimelerin ikili kullanımları görülür. “birle-bile” ikiliğinde eser “bile” tarafındadır, “birle” çok azdır. ér- fiilinin kullanımı è- fiiline göre daha azdır.

birle (1/245/12) ~ *bilen* (1/245/12) “ile”

bolur érdi (1/61/24) ~ *bolur édi* (1/15/9) “olurdu”

bu édi (1/35/21) ~ *bu érdi* (2/251/7) “buydu”

bérür émiş (3/607/20) “verirmiş”

yok érse (3/747/4) “yoksa”

tiletip édi (2/469/2) “istetmişti”

tutmakka koyğan égendürler (1/227/12) “yakalamaya karar vermişler”

bargan émes égendürler (3/559/13) “girmiş değildirler”

çıķıp érdi (1/185/3) “çıkmişti”

1.2.3.4. Ünsüz Türemesi

y Türemesi

Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma vb. nedenlerle y, h, v gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayıdır (Korkmaz, 2010: 170).

yürek (3/607/16) “yürek” [< ET *yürek*]

yürküt- (1/131/14) “korkutmak” [< ET *ütkit*]

yıgla- (1/83/22) “ağlamak” [< ET *ıgla* ~ *yıgla*]

yıgaç (1/11/3) “ağaç” [< ET *ıgaç*]

yulduz (2/257/18) “yıldız” [< ET *yıldız* ~ *yıltız*]

yıraķ (1/233/8) [< ET *ırak*]

Aşağıdaki kelimelerde ise y’siz şekiller tercih edilir.

inçke (1/195/17) “dar” [< ET *yinçge*]

it- (2/353/18) “kaybolmak” [< ET *yit-ür-*]

üzdür- (1/181/19) “yüzdürmek” [< ET *yüz-üt-*]

ılkı (2/333/22) “at sürüleri” [< ET *yılkı* ~ *yılhı*]

/h/

Aşağıdaki kelime sözbaşı h’li ve h’siz olmak üzere her iki şekilde de görülür.

hirevül (1/137/10) “ileri kol” ~ *irevül* (1/179/22) “ileri kol”

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Basit Kelime

Türetilmiş veya birleşik olmayan ve yapısı daha küçük parçalara ayrılmayan kök durumundaki kelimelerdir (Korkmaz, 2010: 37). Türkçede olduğu üzere Babürnâme’de de kelimeler, basit kökler ve bu köklere getirilen eklerle genişletilerek oluşur. *kel-* (1/77/7) “gelmek”, *öy* (1/183/20) “çadır”, *kız* (2/339/7) “kız”, *kuş* (2/289/12) “kuş”

2.2. Türemiş Kelime

Ad ve fiil soylu kelime köklerinden yapım ekleriyle genişletilerek bağlandığı kelimeyle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelimelerdir (Korkmaz, 2010: 218). İsim ve fiil köklerine yapım ekleri getirilerek yeni kelimeler oluşturulur.

2.3. Yapım Ekleri

Kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan eklerdir (Korkmaz, 2010: 240).

2.3.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

2.3.1.1. +Aç

Küçültme yapar:

sanduvaç (3/603/19) “Bülbüle benzer kuş” (Arat, 2006: 707)

karluğaç (3/603/21) “kırlangıç” [<kargılaç (Erdal, 1991: 84)]

2.3.1.2. +ğAç

Küçültme yapar:

yalağaç (2/427/3) “çıplak” [yalağ+ğaç (Teres, 2009: 368)]

yığaç (1/5/8) [<ığaç <*ī “orman, koruluk (Erdal, 1991: 84)]

2.3.1.3. +AK, +K

Küçültme yapar:

êşek (2/473/14) “eşek” [<eşge+k (Teres, 2009: 38)]

kırak (2/317/10) “kenar, kıyı” [kır+aķ (Teres, 2009: 39)]

2.3.1.4. +tİķ

Küçültme yapar:

ķoltuk (2/531/10) “baldır, koltuk altı” [<ET ķol+tık (Erdal, 1991: 44)]

ķiltık (3/605/21) “balık kılķıķı” [ķıl+tık (Clauson, 1972: 619)]

2.3.1.5. +ķA

Küçültme yapar:

bêgķe (1/47/14) “beyleri ve adamları”

sêgirtķe (1/235/21) “uçurum”

buğķa (2/423/10) “eşyaların konulduķu heybe” [<*bog+ķa (Gülensoy, 2011: 158)]

ķaşabaķa (1/9/1) “küçük kasaba”

2.3.1.6. +ķAK

Küçültme yapar:

êmķek (2/331/18) “göķüs” [<êm-ig+ķek (Clauson, 1972: 157)]

ocak (3/657/7) “ocak”[ot+ķak, ot: ateş (Kaķalin, 2006: 128)]

ķukurķak (2/261/22) “küçük ķukur”

2.3.1.7. +ķİ

Bir işi sürekli yapanı ifade eden isimler yapar:

yamķı (3/747/2) “postacı” [<Çin. Yam+ķı (Kaķalin, 2011: 1036)]

tufakķi (3/735/13) “tüfekķi”

êlķi (1/49/8) “elķi” [êl+ķi (Clauson, 1972: 129)]

ķemeķi (3/789/15) “gemici”

tovaķı (1/137/3) “haberci” [*tova+ķı]

ķoyķı (2/305/20) “ķoban” [ķoy: koyun]

ķorķı (2/319/21) “silahşör” [< ET ķorıķı (Clauson, 1972: 656)]

ķullukķı (2/313/19) “kullukķu”

başķı (2/471/10) “kılavuz”

bavurçı (3/655/26) “aşçı”

buzukçılık (1/131/4) “bozgunculuk

2.3.1.8. +çUK

Küçültme yapar:

alaçuk (2/247/6) “çergi derme çatma göçbe çadırı”

çoğurçuk (3/597/7) “sığırcık”

2.3.1.9. +daş

Eşlik bildirir:

kükeldaş (2/351/22) “süt kardeşi”

emildaş (1/119/10) “arkadaş”

2.3.1.10. +GInA/ +KInA

Ek Küçültme ve zarf yapma işleviyle çeşitli kelimelerde kullanılmaktadır (Alkaya, 2008: 55). Eserde de bu fonksyonla göülmektedir.

kéntkine (3/643/7) “küçük köy”

kiçikkine (2/525/17) “küçükcük”

kémekine (3/697/9) “kayık”

uluğ kına (2/349/17) “büyükcene”

yağşı kına (2/511/8) “güzelce”

yağşığına (1/9/1) “güzelce”

targına (3/773/15) “daracık”

azğına (2/479/25) “azıcık”

2.3.1.11. +I

ğarı (1/7/11) “uzunluk birimi” [ğar+ı, ğar: kol (Eckmann, 2012: 48)]

2.3.1.12. +IAK/ +IAG

Yer bildirir:

avlağ (1/145/13) “av yeri”

otlağ (2/291/20) “otlak”

ğışlağ (1/89/23) “kışlak”,

kuşlağı (1/7/24) “kuş yeri”

Şu örnekte ölçü anlamı katar:

azağlakça (2/521/21) “çok az” (Teres, 2009: 106)

2.3.1.13. +IIG/ +IUG

Çok az örnekte ekin son ünsüzü *k* sesiyledir. Babürnâme’de çok sık olarak kullanılan bu ek sahiplik ve bulunma ifade eden sıfatlar yapar:

üylüg üy (1/157/19) “ev sahibi”

yüklüg arāba (3/771/2) “yükli araba

yamğurluğ kêçeler (2/295/13) “yağmurlu geceler”

yêrlig yêri bile (2/443/2) “bulunduğu yer”

buzavlıg karg (2/473/8) “yavru sahibi gergedan”

yaşlıg pādşah (1/173/3) “yaşlı padişah”

yêrlig el (2/477/1) “yerli halk”

üpçinlig kişi (1/231/16) “zırhlı kişi”

tügmelig çekmenler (3/745/20) “düğmeli yelekler”

uykulug el (1/211/26) “uykulu halk”

yolga bakışlık kul (2/507/22) “yola bakan dere”

2.3.1.14. +IIK/ +IUK

Soyut isimler yapar:

aruqluq (2/473/2) “zayıflık”

azuqluq (2/473/21) “zayıflık”

savukluq (2/287/19) “soğukluk”

küyewlük (1/117/24) “damat”

inçkelik (1/121/22) “kurnazlık”

dostluq (1/15/8) “dostluk”

buzukçılıq (1/131/4) “bozgunculuk”

İş ve meslek adlarından somut adlar türetir:

begimlik (2/351/16) “begimlik” [Hükümdar yakını hanımlar için kullanılan ünvan]

bökevulluk (2/313/12) “bekavul” [bekavul: hükümdar sarayında yemek tadan kişi, Çeşnigir. (Arat, 2006: 642)]

çağdavulluk (2/307/25) “artçı nöbeti”

içkilik (2/361/2) “içki” [içki: Hükümdarın yakın dostu (Arat, 2006: 671)]

ķorbēgilik (2/331/17) “askeri rütbe”

gunçaçılık (2/351/16) “cariyelik”

oğurluk (1/145/7) “hırsızlık”

elçilik (2/247/10) “elçilik”

ķuşçılık (1/81/13) “kuşçuluk”

bavurçılık (2/313/12) “aşçılık, yemek denetçisi”

yadaçılık (1/29/10) “yağmur taşı”

Bir şeyin çok bulunduğu yer adları türetir:

sabzlık (2/265/11) “yeşillik”

Somut adlar yapar:

tünlük (3/797/2) “pencere”

yağlıg (2/375/17) “baş örtüsü”

tonluğ (2/495/12) “elbise”

yêgülük (1/239/18) “yiyecek”

aşlıg (1/145/5) “erzak”

Zamanı ifade eden adlar türetir:

künlik (1/119/8) “beş günlük dünya”

bir ķeçelik fırsat (1/85/8) “bir gecelik zaman”

bir yıllık toğlısıça (3/593/3) “bir yaşındaki yavrusu kadar”

bir ayçılık yol (2/393/24) “bir ay kadar sürebilecek yol”

tüşçilig yer (2/273/17) “yarım günlük yer”

altı aylıg yarağ (3/755/11) “altı aylık malzemeyeyle”

Miktar ifade eden isimler türetir:

bir tuğluk kişi (1/179/4) “bir alay adam”

Ek sıklıkla –GU, -mAk ve –mAs fiilden isim yapım ekleriyle –çI ekinden sonra da kullanılabilmektedir:

- içkülük* (1/37/16) “içki”
- yëgülük* (1/239/18) “yiyecek”
- bërkitmeklik* (1/189/3) “güçlendirme”
- bilmeslik* (1/161/17) “cahillik”
- ëlçilik* (2/505/20) “elçilik”
- kornamaklik* (1/161/9) “nankörlük”
- çuhra sahlamaslık* (1/51/21) “çehre bulundurma”

2.3.1.15. +Um

köçüm (1/61/3) “kuvvetli” (Bodrogligeti, 2012: 62)

2.3.1.16. +sI

artuqsı (2/469/24) “çok fazla”

2.3.1.17. +GU

karangu (1/215/20) “karanlık” (Teres, 2009: 167)

bëlgülüğ (2/297/13) “belirli” (Teres, 2009: 168)

2.3.1.18. +sIz

Olumsuzluk yapar ve eklendiği sözcüğün genellikle sıfat olarak kullanılmasını sağlar:

- aşlıgsızlık* (1/145/9) “erzaksızlık”
- këmesiz* (2/271/4) “gemisiz”
- kömeksiz* (2/313/8) “yardımsız”
- uykusuzlık* (3/705/14) “uykusuzluk”
- uruşsız* (1/111/23) “savaşmaksızın”
- tolgamasız* (1/181/13) “çevirmesiz”
- yarağsızlık* (1/199/15) “silahsızlık”

2.3.1.19. +rAK

Karşılaştırma yapar:

tüzrek (1/227/23) “daha düz”
yènilrek (1/179/5) “çabucak”
têlberek (2/359/1) “daha delice”
özgeçerek (1/241/19) “daha başka biçimde”
köprek (3/589/25) “fazla”
çukurrak (2/297/9) “çukurrak kılıp, çukur yapıp”
firodrağ (1/167/1) “çok daha kötü”
ıldamrak (1/143/19) “daha çabuk”
ısığrak (3/775/21) “biraz sıcak”
kamrak (2/437/16) “çok az”
koyırak (2/485/6) “aşağı”

2.3.1.20. +n

Zarf türünden sözcükler yapar.

birin birin (3/657/23) “teker teker”
birin ikin (2/417/17) “birer ikişer”

2.3.1.21. +IA

Zarf türünden sözcükler yapar.

tüş kaytla (2/473/17) “öğleye yakın bir vakitte”
tañla (3/753/16) “sabahleyin”
yañla (1/133/20) “henüz, yenice”

2.3.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

2.3.2.1. -A

yara (1/217/23) “yara” [< yar-]
têgre (1/135/5) “çevre” [*teğir- (Clauson, 1972: 485)]
tıka (1/73/19) “kapı” [tık-: tıkamak, sıkıştırmak (Clauson, 1972: 465)]
tuta (3/585/14) “bitişik” [< tut-]
yumalan- (1/213/5) “yuvarlanmak” [*yum-: (Clauson, 1972: 934)]

2.3.2.2. -I

ayrı (3/587/8) “ayrı”

2.3.2.3. -U

busu (1/185/25) “pusu” [< pus-]

kapu (1/171/22) “kapi” [*kap- (Clauson, 1972: 583)]

2.3.2.4. -G

Eckmann, sıfatlar ve iş veya hareket bildiren mücerret isimler yaptığını belirtir (Eckmann, 2012: 51). Ses değişmesiyle –K şeklinde de kullanılır.

ağrıg (3/719/18) “ağrı” (Eckmann, 2012: 51)

asıķ (2/411/24) “fayda”

ölüg (2/277/15) “ölü”

koruğ (1/167/21) “koru”

sévüg (1/41/2) “sevgi, sevi”

tirig (1/175/15) “hayatta”

ķuruk (1/187/21) “kuru”

ķatıg (1/55/15) “katı” (Erdal, 1991: 191)

ısıķ (3/547/24) “sıcak” (Erdal, 1991: 189)

yayaķ (1/85/20) “yaya”

sürük (3/571/24) “sürü” (Eckmann, 2012: 51)

açıg (2/515/21) “acı”

ķatıķ (1/29/12) “sert, katı”

köprüg (1/227/4) “köprü” (Clauson, 1972: 690)

otağ (3/663/4) “otağ”

saçıķ (2/457/6) “düğün hediyesi”

ķıyık (2/375/17) “eğri” (Erdal, 1991: 12)

bışıg (3/609/22) “meyvenin olgunu” (Erdal, 1991: 183)

2.3.2.5. -GA/ -KA

tamğa (2/291/1) “damga” (Erdal, 1991: 378)

yupğa (3/609/5) “ince”

ķısķa (2/349/1) “kısa” (Clauson, 1972: 667)

inçke (2/511/24) “ince” (Erdal, 1991: 381)

yumurtķa (2/317/10) “yumurta”

yumurtğa (3/615/11) “yumurta”

konalgâ (3/763/8) “elçilerin masrafları”

2.3.2.6. -GAK/ -KAK

batgâklığ (3/775/22) “bataklık” (Clauson, 1972: 51)

orğak (1/239/17) “orak” [or- : biçmek (Clauson, 1972: 216)]

tolgâk (2/287/15) “dalga, taşkın” [<ET tol: doldurmak (Erdal, 1991: 359)]

2.3.2.7. -KU/ -GU

Hareket adı yapmıştır:

uyku (3/705/14) “uyku” (Eckmann, 2012: 52)

tarķulaş- (3/791/1) “savaşmak”

içkü (2/499/21) “içki”

çapķu (3/713/6) “vuruş, savaş”

sevgülüğ (2/345/1) “sevgili”

2.3.2.8. -GUn/ -KUn

Meslek ve faaliyet bildirir:

capķun (2/459/3) “akın, savaş”

êşitķinçi (2/423/6) “duyanlar”

oķuğunçı (2/423/5) “okuyan”

ķavğunçı (3/553/7) “izci”

zûlm ķılğunçı (3/547/17) “zulüm edenler”

tutķun (1/73/13) “esir”

uruşķunçı (3/545/6) “muharebe edenler”

satķun (3/763/16) “satın”

ķavunçı (1/233/14) “takipçi” [ķav-ğun+çı (Kaçalın, 2011: 955)]

dêğüçi (3/675/7) “anlatan”

êşitķinçi (2/423/6) “duyan”

yağıķmakçı (2/459/20) “düşman olan”

ķoşulğacı (3/549/6) “katılan”

ķavğunçı (1/233/11) “takip edenler” [ķav-ğun+çı (Kaçalın, 2011: 955)]

çapķunçı (2/303/15) “akıncı”

oķuğunçı (2/423/5) “okuyan”

bèrgüçi (2/447/8) “veren”

ötürçi kèçürçi (2/463/23) “gelip geçenler”

yalañaçlağıçı (1/181/21) “soyan”

2.3.2.9. -l

kötel (1/165/15) “geçit”

yasal (3/677/6) “düzen, dizi”

yèñil (1/149/3) “kolay” [yèñi-:kolay olmak (Clauson, 1972: 950)]

kabal (1/91/9) “kuşatma” [kaba-:kuşatmak (Eckmann, 2012: 52)]

2.3.2.10. -m

Hareketin sonucunu bildirir. Bazen ölçüyü ifade eden isimler yapar:

atım (1/181/19) “atım”

bışım (1/231/6) “pişim”

bilim (2/353/17) “bilim”

kèsim (2/279/20) “vergi”

kèyim (1/143/12) “giyim”

köterim (3/743/4) “sabır”

ölüm (1/69/15) “ölüm”

tulum (2/465/11) “deri kap”

tutam (1/221/16) “tutam”

yarım (1/25/2) “yarım”

2.3.2.11.-mA

Hareket ismi oluşturan bu ek kalıcı isimler de türetir.

çuburtma (2/331/22) “patika” [çubrut- birbiri peşi sıra gitmek (Teres, 2009: 556)]

ısıtma (1/35/16) “sıtma”

sañçma (1/207/22)* “işlemeli”

tègirme (1/13/17) “yuvarlak” [<*tegir-me (Clauson, 1972: 486)]

tolğama (3/569/25) “çevirme”

tügme (3/745/20) “düğme” (Erdal, 1991: 318)

uçma (1/85/14) “uçurum”

sêgritme (2/409/21) “dik, uçurum yer”

2.3.2.12. -mur

yamğur (2/295/13) “yağmur” [<yağmur]

2.3.2.13. -n

bütün (3/601/12) “bütün”

san (3/545/10) “sayı” (Erdal, 1991: 306)

tütün (1/69/14) “tütün”

yağın (2/287/15) “yağmur”

yığın (1/91/4) “topluluk, küme”

uzun (1/201/14) “uzun”

yakın (1/237/13) “yakın”

ekin (2/287/6) “ekin”

tiken (3/619/4) “diken”

talan (1/105/11) “yağma”

2.3.2.14. -nç

korkunç (1/177/23) “korkunç”

sèvinç (3/649/4) “sevinç”

2.3.2.15. -K

Ekin sonundaki k sesi bazı örneklerde g olur.

savuk (1/29/12) “soğuk”

têşük (3/621/12) “delik” [teş-:delmek (Clauson, 1972: 563)]

artuk (1/199/12) “üstün, fazla” (Eckmann, 2012: 54)

kavruk (2/409/7) “kavurma”

kazuk (2/513/18) “kazık”

öksük (2/475/2) “eksik”

bèyik (1/101/10) “büyük” [<ET bedük (Erdal, 1991: 230)]

buzuk (2/287/1) “harap”

sınuç (2/327/6) “kırık”

tüzük (1/51/14) “yönetim, yasa”

bölük (2/271/20) “bölüktür”

uzak (3/633/23) “uzak yerler”

yıracık (2/301/25) “uzak” [< yıra- (Erdal, 1991: 233)]

tilek (1/241/1) “dilek”

katuk (2/303/5) “şahit”

töşek (1/69/7) “yatak”[töşe- (Clauson, 1972: 563)]

tayak (1/171/11) “sopa”

saçık (2/457/6) “düğün hediyesi”

yaruk (2/257/18) “parlak” [yaru-: aydınlatmak (Clauson, 1972: 962)]

bıstık (3/763/10) “pişik”

yasak (2/327/16) “kanun, düzen”

yumşak (3/619/5) “yumuşak” [yumşa-: yumuşamak (Clauson, 1972: 938)]

yügürük (1/145/14) “hızlı” [yügür-: hızlı yürümek (Clauson, 1972: 914)]

kürek (2/407/22) “kürek”

yapuk (3/589/24) “örtülü” [yap-: örtmek (Eckmann, 2012: 55)]

kıyık (2/375/17) “eğri” [kıy-: bükme <*kıduk (Clauson, 1972: 676)]

2.3.2.16. -AK

bölek (3/663/14) “bölük” (Eckmann, 2012: 54)

2.3.2.17. -ş

kün aluş (2/501/21) “gün aşırı”

uruş (1/33/26) “savaş”

tartış (1/123/1) “mücadele”

tokunuş (2/513/14) “dağın çıkıntısı”

2.3.2.18. -t

kêçit (1/27/17) “geçit”

ölet (1/33/12) “hayvan ölüsü”

2.3.2.19. -sI

yassı (3/607/23) “geniş” [yas-: yaymak (Gülensoy, 2011: 1080)]

2.3.2.20. -Aw

küyew (2/253/15) “damat”

2.3.2.21. -vu/, -avul

Eckmann ekin Moğolca’dan geldiğini belirtir. (Eckmann, 2012: 56)

çağdavul (2/307/25) “artçı asker”

çaṇdavul (1/217/2) “artçı asker”

karavul (1/215/10) “gözcü asker”

tutkavul (2/293/18) “boğaz, geçit”

yasavul (3/787/5) “çavuş”

2.3.2.22. -z

boğuz (1/123/26) “boğaz, yem”

2.3.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri**2.3.3.1. +A-**

oyna- (2/359/21) “oynamak”

örgen- (3/595/20) “öğrenmek” <ögren [*ögür+a-n (Gülensoy, 2011: 653)]

sına- (3/789/8) “tecrübe etmek” [sın: insan bedeni, heykel (Erdal, 1991: 423)]

töşek (2/391/6) “yatak” [*töş+e-k: yatak (Teres, 2009: 342)]

uşat- (2/307/14) “yıkmaq” [<ET uvşat: ezmek, yıkmak, uvuş-: yıkık hale gelmek (Clauson, 1972: 16)]

yaşa- (1/241/22) “yaşamak”

tüket- (1/203/7) “tamamlamak” [türk+a- (Erdal, 1991: 426)]

boşa- (1/191/23) “boş hale gelmek”

sana- (2/281/5) “saymak”

çına- (3/751/24) “tahmin etmek” [çın: gerçek, gerçeklik doğru (Caferoğlu, 1993: 41)]

tüzet- (3/767/6) “düzeltmek”

üleş- (1/183/21) “paylaşmak”

2.3.3.2. +I-

ağrı- (2/515/22) “ağrımaq” [<ağır+ı-]

bérki- (3/623/25) “sağlamlaştırmak”

karı- (1/149/9) “ihtiyarlamak” (Eckmann, 2012: 56)

taşı- (3/585/25) “taşımak” [taş: dış]

2.3.3.3. +U-

toķu- (2/297/14) “dokumak”

2.3.3.4. +Ay-

ulğay- (2/359/9) “yükselmek” [ulug+ay- (Eckmann, 2012: 57)]

2.3.3.5. +dA

Geçişli ve geçişsiz fiiller yapar:

çapķuda- (2/409/2) “tipiyle yağmak”

hayda- (3/587/10) “dehlemek”

ķolda- (1/221/8) “elden tutmak, yardım etmek”

yandaş- (1/219/24) “yaklaşmak”

şarılda- (3/649/11) “şarıldamak”

2.3.3.6. +GAr

ķutķar- (3/697/10) “kurtarmak”

2.3.3.7. +IA-

Eklendiği adlarla ilgili eylemler yapar:

boğuzla- (2/473/11) “boğazlamak”

cébelen- (1/179/18) “silahlanmak”

cérgele- (3/773/5) “çevirmek”

çarla- (1/239/16) “çağırarak”

éligle- (1/121/22) “ele geçirmek”

közle- (1/99/12) “görmek”

oğurla- (1/203/13) “çaldılar” [<ogrı: hırsız (Ünlü, 2013: 859)]

oķla- (2/453/14) “okla vurmak”

ķabarcuķlan- (1/147/24) “kabarmak”

ķarıla- (3/589/8) “ölçmek”

kolla- (2/279/11) “kovalamak”
sükünleş- (3/677/13) “talihini denemek”
şişle- (1/193/1) “şiş kebab yapmak”
tayağla- (2/259/13) “sopa attırmak”
têpreçle- (2/473/10) “kıvrانmak”
uyuhla- (3/733/26) “uyumak”
uzla- (1/237/23) “yaklaşmak”
yakala- (3/797/22) “sahilden gitmek”

2.3.3.8. +K-

atık- (1/71/8) “nam sahibi olmak”
yağık- (2/261/3) “düşman olmak”
yoluğ- (2/535/10) “yolda rastlamak”

2.3.3.9. +r-

kayğur- (1/149/9) “pişman olmak”

2.3.3.10. +Ar-

ağkar- (2/513/6) “ağarmak”
sargar- (2/533/1) “sararmak” [<sarığ+ar-: (Erdal, 1991: 552)]
korğar- (3/587/18) “saklanmak” [koru-ğ+ar< ET korı- (Clauson, 1972: 652)]
suğar- (2/415/12) “su vermek”

2.3.3.11. +rGA-

Eckmann, bu ekin duygu, fikir, görüş bildiren fiiller yaptığını belirtir. (Eckmann, 2012: 58)

azırğa- (3/743/1) “az görmek”

2.3.3.12. +şA-

oğşa- (3/577/6) “benzemek” [oğ: tam aynısı, eş (Eckmann, 2012: 58)]

2.3.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

2.3.4.1. -r-

Ettirgenlik yapar:

uçur- (3/713/6) “uçurmak”

yaşur- (1/59/18) “gizlemek”

köçür- (2/253/6) “göçürmek”

tapşur- (2/449/6) “teslim etmek” [<tapş-ur (Teres, 2009: 510)]

kirür- (2/397/12) “sokmak”

üyür- (1/225/8) “çevirmek”

kivür- (1/159/17) “sokmak” [kivür- <ET kigür- (Clauson, 1972: 712)]

kêçür- (3/737/14) “geçirmek”

tutur- (2/449/1) “tutturmak”

êvrür- (2/479/21) “gezdirtmek”

êvür- (2/445/14) “çevirmek” [<ET egir]

ayır- (3/707/13) “ayırarak” [*adı-r (Kaçalin, 2011: 905)]

2.3.4.2. -Ar-

Ettirgenlik yapar:

çıkar- (2/379/27) “çıkarmak”

köter- (2/315/12) “yükseltmek, kaldırmak”

êger- (3/729/3) “çevirmek” [<ET eg- (Clauson, 1972: 113)]

2.3.4.3. -DUr-

Ettirgenlik yapar:

tuydur- (1/167/14) “duyurmak”

aldur- (2/435/11) “aldırmak vermek”

arttur- (1/173/19) “yükseltmek”

astur- (2/435/25) “astırmak”

ayttur- (2/391/23) “söylettirmek”

bitittür- (2/329/26) “yazdır-”

êndür- (2/537/6) “indir-”

êşittür- (1/193/20) “haber ettirmek”

ittür- (1/195/19) “ittirmek”

kéydür- (2/503/6) “giydirmek”

küydür- (2/277/15) “yakmak”

sındur- (3/669/5) “kırmak”

töktür- (3/671/4) “döktürmek”

yédür- (1/221/16) “yedirmek”

2.3.4.4. -GAr-/ -KAr-

Ettirgenlik yapar:

toyğar- (2/495/19) “doyurmak”

ötker- (3/719/5) “geçirmek”

bütker- (2/481/7) “tamamlamak”

2.3.4.5. -GUr-/ -KUr-

Ettirgenlik yapar:

yètkür- (1/223/1) “eriştirmek, ulaştırmak”

turgur- (1/227/9) “bırakmak”

2.3.4.6. -GUz-

Ettirgenlik yapar:

olturguz- (3/751/6) “oturtmak”

turguz- (3/777/2) “durdurmak”

2.3.4.7. -I

Pasif çatılı fiiller yapar:

bükül- (1/229/1) “eğilmek”

évrül- (2/453/8) “dönüşmek”

kèltürül- (3/655/17) “getirilmek”

kéydürül- (2/503/6) “giydirilmek”

köçül- (2/405/21) “köçülme”

körüşül- (2/389/22) “görüşülme”

tüşül- (1/81/19) “inilmek”

buyurul- (3/723/20) “emredilmek”

aytıl- (2/255/3) “konuşulmak”

bakıl- (3/753/16) “bakılmak”
bèril- (2/255/7) “verilmek”
bèrkil- (1/117/3) “sağlamlaştırılmak”
bitil- (3/775/3) “yazılmak”
dèyil- (2/443/7) “denilmek”
kèlil- (1/121/14) “gelinmek”
yèyil- (2/493/13) “yenilmek”

2.3.4.8. -n-

Dönüşlü fiiller yapar:

alın- (2/307/5) “alınmak”
arķalan- (1/151/28) “dayanmak”
atlan- (1/115/22) “atına davranmak, hareket etmek”
bolun- (1/245/12) “olunmak”
inan- (1/241/20) “ inanmak” (Erdal, 1991: 601)
körün- (1/131/12) “görünmek”
omaķlan- (1/79/11) “cesaretlenmek”
ķaplan- (3/795/25) “kaplanmak”
salın- (3/597/9) “asılmak”
sakın- (1/105/15) “düşünmek, özlemek” (Erdal, 1991: 612)
sın- (2/515/21) “kırıldı” (Erdal, 1991: 613)
tayan- (1/231/4) “dayandı” (Erdal, 1991: 617)
toķun- (1/181/17) “ulaşmak, değmek”
tüken- (1/203/10) “tamamlanmak”
tüşlen- (2/521/16) “öğle yemeği molası vermek”
ulģan- (1/37/7) “büyümek”
urun- (2/327/1) “vuruşmak”
yarağlan- (1/125/25) “silahlanmak”
yasan- (1/125/25) “hazırlamak”
yaşun- (1/239/11) “gizlenmek”
yumalan- (1/213/5) “yuvarlanmak”
yükün- (3/553/22) “boyun eğmek” (Erdal, 1991: 631)
yüzlen- (1/237/22) “gitmek için yönelmek, yüzyüze gelmek”

2.3.4.9. -k-

Kuvvetlendirici işleve sahiptir:

azık- (2/507/20) “yolunu şaşırmak” [az-: yolunu şaşırmak (Clauson, 1972: 279)]

talık- (2/255/1) “yorulup” [tal- yorulmak (Clauson, 1972: 490)]

2.3.4.10. -ş-

Eylemlerde ortaklaşa ya da karşılıklı yapılmayı bildirir:

alakış- (3/647/6) “isyan etmek”

yavuş- (1/99/15) “yaklaşmak”

atkulaş- (1/235/10) “karşılıklı olarak okla mücadele etmek”

ayrış- (2/305/2) “ayrılıp gelmek”

aytış- (1/207/20) “konuştular”

çapkulaş- (2/311/15) “vuruşup”

êñiş- (2/409/2) “büzülmek”

êvrüş- (3/657/17) “çevirdiler”

kêyiş- (2/321/25) “karşılıklı zırhlar giymek”

köriş- (1/209/5) “görüşmek”

köteriş- (2/483/9) “taşımak”

küreş- (1/41/19) “güreşmek”

oklaş- (2/411/13) “karşılıklı ok atmak”

ķavuş- (1/129/6) “birleşmek”

ķozğalış- (2/471/6) “karşılıklı harekete geçmek”

ķuçuş- (1/209/5) “kucaklaşmak”

sözleş- (1/121/7) “sözleşmek”

tarķaş- (1/187/6) “dağılmışlardı”

têgiş- (3/571/6) “hucum etmek”

uçraş- (1/149/8) “karşılaşmak”

uruş- (2/323/12) “savaşmak”

üleş- (3/567/9) “paylaşmak”

yakınlaş- (2/461/4) “yakınlaşmak”

yarmaş- (2/279/11) “tırmanmak, tırmalaşmak”

yasaş- (2/321/25) “karşılıklı savaş safi yapmak”

yêtiş- (1/207/15) “yetişmek, ulaşmak”

yığış- (2/315/8) “bir araya toplaşmak”

2.3.4.11. -t

Ettirgenlik yapar:

aķart- (3/725/20) “aķartmak”

arıt- (3/613/15) “temizlemek”

baĝlat- (2/423/10) “baĝlatmak”

başlat- (2/307/3) “komuta ettirmek”

bérkit- (2/489/16) “güçlendirmek”

éktürt- (3/727/17) “diktirmek, ektirtmek”

évrüt- (2/527/9) “döndürmek”

kéltürt- (2/283/16) “getirtmek”

körset- (3/751/4) “göstermek” (Teres, 2009: 566)

kurut- (1/99/28) “kurutmak”

oķut- (2/341/2) “okutmak”

oķřat- (3/567/20) “benzetmek”

oyĝat- (2/325/17) “uyandırmak” [<od-uĝ+a-t- (Kaçalın, 2011: 984)]

örget- (3/595/21) “öĝretmek” [<öĝret]

ķırķıt- (2/515/8) “kestirmek”

ķorkut- (2/361/30) “korkutmak”

sanat- (2/281/5) “saydırmak”

savut- (1/123/26) “dinlendirmek”

saĥlat- (2/481/19) “tutmak, alıkoymak”

sözlet- (3/731/6) “söz vermek”

talat- (1/151/24) “yaĝmalamak”

taşlat- (2/405/2) “atmak”

tayaķlat- (2/259/13) “sopa attırmak”

tépret- (3/605/19) “oynatmak, kımıldatmak”

tilet- (2/337/12) “çaĝırtmak”

toĥtat (2/341/24) “baĝlatmak”

tüket- (3/545/21) “bitirmek”

tüzet- (3/767/6) “düzeltilip”

uçrat- (2/387/8) “rastlamak”

ulġat- (1/119/7) “büyütmek”

uşat- (2/305/12) “kırmak, parçalamak” (Erdal, 1991: 791)

uzat- (3/713/11) “uzatmak”,

yasat- (2/251/19) “düzenletmek”

yayaġlat- (3/665/3) “atından düşürmek”

yüġürüt- (1/227/25) “koşturtmak”

yırat- (3/755/17) “uzaklaştırmak”

yumurtġa (3/615/11) “yumurta”

yüklet- (3/557/8) “yükletmek”

2.3.4.12. -z

tamız- (1/109/20) “damlatmak”

2.4. İsim

2.4.1. İsimlerde Çokluk

Babürnâme’de Türkçe çokluk eki olarak +lAr kullanılır.

arġamçılar (3/565/14) “halatlar”

atlar (1/33/13) “atlar”

uluġlar (3/743/4) “büyükler”

olar (2/453/3) “onlar”

otlar (2/415/18) “ateşler”

üzümler (1/193/4) “üzümler”

yigitler (3/713/1) “yigitler”

İşlevleri:

Temel fonksiyonu çokluktur. Nesnelerin birden fazla olduğunu bildirir.

Köprüġ bile darvāza arasındaki bulandlıġ puŝtanıġ üstide yol ortasında ġalın çukurçaklar kazıp ġaspoŝ ġalıp édiler. (2/261/22) “Köprü ile kapı arasındaki yüksek tepenin üzerine ve yolun ortasına bir çok çukur kazıp üstlerini örtmüşler.”

Isıklar bir neme yavuŝtı. (2/487/8) “Sıcaklar da biraz yaklaŝtı.”

Neçe kün ġıŝlaġı üyler tayar bolġunça öleġde oturuldı. (1/89/26) “Kışlaklar hazır oluncaya kadar birkaç gün çayırda kalındı.”

Pekiştirme görevi vardır.

Andaqlar alıp edi kim mên dek havassız kişini kuşçu kılıp edi. (2/495/9) “Turnayı öyle güzel tutardı ki benim gibi hevessiz birini de kuşçu yapmıştı.”

Yūsuf antlar içti, valî anıñ antığa kim inanadır? (1/241/20) “Yusuf yemin etti, fakat yeminine kim inanır.”

2.4.2. İsimlerde İyelik

İyelik ismin kendisine tabi olan unsurlarla, kendisinin ilgili bulunduğu kelimelerle ilgisini ifade eden gramer kategorisidir. İyelik şekli bir bağlılık, bir aidiyet, bir mülkiyet gösterir (Ergin, 2004: 129). Babürnâme’de iyelik ekleri aşağıdaki gibidir.

1. Teklik İyelik: +m

utrumda (2/445/12) “karşımda”

yavukum (1/49/9) “yakınım”

oğlum (1/83/17) “oğlum”

ëligim (2/531/9) “elim”

çadırım (2/247/5) “çadırım”

könlüm (2/405/26) “gönlüm”

közüm (1/241/5) “gözüm”

sözüm (2/315/10) “sözüm”

anam (1/17/6) “annem”

2. Teklik İyelik: +ñ

dostuñ (1/159/7) “dostuna”

özüñ (3/651/8) “kendin”

oğlanlarıñ (3/553/25) “oğlanların”

iniñni (3/743/22) “kardeşini”

kaşıñ (2/311/7) “kaşın”

kaşıñ (3/743/22) “yanın, huzurun”

bëliñ (3/555/1) “belin”

3. Teklik İyelik: +sI, +I

arkası (1/175/16) “arkasına”

ulusı (1/19/19) “milleti”

utrusı (1/131/7) “önü”

kögsi (3/599/21) “göğsü

tülküsi (1/145/15) “tilkisi”

üstü (3/643/1) “üstü”

yèri (3/581/10) “yeri”

yüzi (1/81/22) “yüzü”

1. Çokluk İyelik: +mIz

tonumuz (1/131/7) “elbisemiz”

atımız (2/429/11) “hayvanımız”

uruşumuz (3/553/19) “savaşımız”

yolumuz (3/753/26) “yolumuz”

ata-aşamız (2/399/25) “babam ve büyük kardeşimiz”

bëgimiz (1/183/6) “beyimiz”

ķuvvatımız (1/187/27) “kuvvetimiz”

barurumuznı (2/405/11) “gideceğimizi”

özümüz (1/147/5) “kendimiz”

yërimiz (1/199/19) “yerimiz”

2. Çokluk İyelik: +ηIz

ëliğiniz (1/219/26) “eliniz”

köziñiz (1/189/14) “gözünüz”

ķaysıñız (1/243/9) “hanginiz”

nökerleriñiz (1/241/14) “askerleriniz”

söztüñiz (2/439/15) “sözünüz”

yoluñız (1/237/2) “yolunuz”

sakallarıñız (2/509/20) “sakallarınız”

ķayālıñız (1/235/25) “sizin hayaliniz”

3. Çokluk İyelik: +lArI

Hindustānning yağıları (3/735/18) “Hindistan’ın düşmanları”

oyunları (3/749/18) “oyunları”
boyunları (1/143/24) “boyunları”
kişileri (1/69/25) “kişileri”
könülleri (1/153/3) “gönülleri”
tişleri (3/605/8) “dişleri”

2.4.3. Aitlik Eki

Aitlik eki, aitlik ilgisiyle ismi, isme bağlar. Art ünlülü kelimelere +kı, ön ünlülü kelimelere de +ki şeklinde gelir.

aralıkdağı (2/453/9) “aralıkdaki”
ķorğandaķılar (1/83/1) “kurgandakiler”
tağ tüpideki (2/283/6) “dağ eteğindeki”
burunķı (2/273/6) “önceki”
keyinki (2/431/6) “arkadaki”

Örnek Cümleler:

Mên dēdim kim “Sēnki bolsun.” (3/563/26) “Ben de senin olsun dedim.”

Bu tēgredeki ķorğanlar, misl-i Etāwa, Dolpūr, Gwāliyār, Bayāna hanūz kirmeydürler ēdi. (3/641/2) “O civardaki Etave, Dulpur, Guvalyar ve Biyane gibi kurganlar da henüz ele geçmemişti.”

Tēpedeki üyler aksar tüptüz boldı. (2/327/4) “Tepedeki evlerin çoğu dümdüz oldu.”

Malotnıj ağzıdaki yurttın bir kuroh yol kēlip tüştük. (3/555/28) “Milvetin ağzındaki yurttan bir kürûh yol giderek dereye indik.”

Ġunça dēk tıgılğan taşkalıkı bargleri sabzrak tikenligrak, içkeriki bargler yumşak aķ bargler boladur. (3/619/4) “Gonca gibi toplanmış yaprakları daha yeşil ve daha dikenli, iç yapraklarıysa yumuşak ve aktır.”

2.4.4. Hal Ekleri

2.4.4.1. Yalın Hâl

Yalın hal isimlerin başka unsurlara bağlı olmayan şekilleridir. Yalın haldeki bir isim, karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmez (Ergin, 2004: 227). Türkçede yalın hal eksizdir. Kelimelerin kök ve gövdelerinden

başka, çokluk ve iyelik eki almış şekiller de yalın halde bulunurlar (Buran, 1996: 37). Yalın hal cümlede öznenin içinde bulunduğu haldir. Genel Türkçede olduğu gibi Babürnâme’de de yalın hal eksizdir.

Fargāna vilāyatı beşinçi iklīmdın dur Ma‘mūranıñ kinārası vāki^c boluptur. (1/3/3) “Fergana vilayeti beşinci iklimdendir ve mamure’nin kenarındadır.”

Toķuz tarnāw su kirer. (1/3/19) “Dokuz arıktan su girer.”

Hişārdaķı Sultānlar Hişārı taşlap çıkarlar. (3/741/4) “Hisar’daki sultanlar Hisar’ı bırakıp çıkarlar.”

2.4.4.2. İlgi Hâli

Bu hal ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden haldir. İlgi hali ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir (Ergin, 2004: 228).

Babürnâme’de ilgi eki Çağatay Türkçesinde olduğu gibi +nıñ şeklindedir. Eserde sadece “*munuñ bile öter* (2/293/24) “buradan geçer”” örneğinde +nuñ şeklinde geçtiği de görülmektedir.

çıġnıñ aġzını (2/297/18) “çitin ağızını”

atamnıñ öz alıda (1/61/8) “babamın önünde”

bu aranıñ işi (3/761/22) “buranın işi”

bitimeknıñ alatı (1/95/22) “yazma aleti”

bözniñ ucını (1/201/16) “bezin ucununu”

iki butınıñ kaşıdın (3/589/24) “iki butunun üstünden”

kölniñ içide (3/707/2) “gölün içinde”

Muġul çeriginiñ üstige (1/157/2) “Moğol askerinin üstüne”

İşlevleri:

Belirtme, yakınlık, aitlik gibi anlam ilgileriyle isim tamlaması oluşturarak iki ismi birbirine bağlar.

Kaçwahda bir kün turup cald muhaşşillar va kalın beldārlarını ta‘yīn kılıldı kim volnuñ çakır-çukurını rāst kılıp cangallerni kėskeyler kim arābalar va qazan bētaşvīş ötkey. (3/709/11) “Keçve’de bir gün kalındı; arabalar ve topun zahmetsizce geçebilmesi için yoldaki çukurları doldurup cengelleri kesmek üzere çavuşlar ve bir çok istihkâmçı görevlendirildi.”

Han dedemniñ eşikige barsam gāhii bir kişi bile barur édim. (1/205/7) “Han dayımın kapısına gittiğimde bazen bir bazen iki adamla giderdim.”

Nêçe kün ihtiyātnı mar‘ī tutup Mīrzā Hannı egeçisiniñ üyide ok buyurduk kim bolğay. (2/425/4) “Mirza Han’ın birkaç gün kendi ablasının evinde kalmasını emrettim.”

Ol Muğul böz bağlağan uynıñ orta eligini eligige alıp... (1/201/18) “O Moğol, bağlamış olan öküzün ön bacak kemiğini eline alıp...”

eli fuşūlnı kim törter ay ta‘yīn kılıpturlar, har faşlda yana ikirer aynı ısığnıñ, yağınñ, savuknıñ zorı tutupturlar. (3/619/19) “Hindliler dörder ay hesapladıkları mevsimlerin her birinde ikişer ayı sıcakın, yağmurun ve soğğun zoru altında saymışlardır.”

Türk olturuşluğ vilayātlarnı özümiñniñ taşavvur kılıp édük. (2/481/9) “Türklerin oturduğu vilayetleri kendimizin saymıştık.”

2.4.4.3. Yükleme Hâli

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği isimler yükleme halinde bulunur. Karşıladığı hareket doğrudan doğruya bir isme etki eden geçişli fiillerdir (Ergin, 2004: 231).

Babürnâme’de yükleme hali eki +nI şeklindedir; fakat çok sık olmamakla birlikte üçüncü iyelik ekinden sonra +n şeklinde görülebilmektedir.

çerig eliniñ alını (2/411/12) “askerin önünü”

köylini (3/743/30) “gönlünü”

aralını (3/773/5) “adayı”

atasını (1/43/20) “babasını”

kalın kişisin (1/23/10) “pek çok askerini”

atımını (2/329/9) “atımı”

atlanganımıznı (1/149/1) “hareket ettiğimizi”

balıkını (2/297/2) “balığı”

bözni (1/201/14) “bezi”

içimni (3/659/5) “içimi”

kêlmemekini (2/389/6) “gelmemesini”

İşlevleri:

Yükleme hali, ismi geçişli fiile belirtme ilgisiyle bağlar.

Rāprī parganaleridin cāken atlıg pargana toğrısıda kémelerni yağağa tartıp ol aḥşam keme oḵ bolduk. (3/759/27) “Râbirî pergenelerinden olan Câkin adlı pergenenin karşısında gemileri sahile çekip o akşam gemide kaldık.”

Capḵunçı bir nêçe kéntni çapıp galla varaḥt va sawdā atları keltürdiler. (2/309/8) “Akıncılar birkaç köye akın edip hayvan, kumaş ve ticaret atları getirdiler”

Üzkandni ham köçlerini çıkargandın soḡ biziḡ dīvāḡa koyḡaylar. (1/151/12) “Özgend’i de göçlerini götürdükten sonra bizim divana bırakacaklardı”

Kölni sayr kılıp kélip Humāyūnnıḡ ordusıḡa tüşüldi. (3/697/11) “Gölü seyrettikten sonra gidip Humayun’un ordugahına indik.”

Samarkandnıḡ salātını hamêşe bu öleḡni koruḡ kılurlar. (1/99/7) “Semerkant sultanları bu çayırı ikametgah yapar.”

Bularnıḡ ötkenini körüp Bangālilar ḡalın yayaḡ bularḡa mutavaccih boldılar. (3/789/25) “Bunların geçtiğini gören Bengâlelilerden kalabalık bir yaya takımı üstlerine yürüdü.”

Bu af’ālını eşitip la’nat kılmaḡannı ham sazāvār-i la’nat bilsün. (1/119/15) “Bu davranışlarını duyup da lanet etmeyenler de lanete müstahak olsun.”

Biziḡ çerigniḡ ḡawḡāsın eşitip inḡkelik bile ilgerirek kélip urandaşurlar. (1/213/18) “Bizim akerin gürültüsünü duyarak gizlice biraz ileri gelip parola istemişler.”

Dost Bêḡ kim çapḵunçınıḡ arkasıḡa kömek érdi, yėtişip yaḡşı zorlap kişisin tüşürüp yaḡını bastı. (2/489/14) “Akıncıların arkasına yardımcı olarak gönderilen Dost Bey de yetişerek iyice zorlayarak düşmanın bir çok adamını zorlayarak mağlup etti.”

Yükleme hali ekinin edilgen çatılı fiillerin nesnelere de geldiği görülmektedir.

Bāḡnıḡ tamı va çāhnıḡ ‘imāratları ḡāḡırḡwāḡ bolmaḡan cihatıdın iş üstidekilerni tahdīd u siyāsāt kılıldı. (3/733/23) “Bahçenin duvarı ve kuyunun yapıları arzu ettiğim gibi olmadığı için çalışanlar tehdit edildi ve cezalandırıldı.”

Bu ötüşlerini ḡaylī malāmat kılıldı. (3/717/7) “Bu geçişleri için çok azarlandılar.”

2.4.4.4. Yönelme Hâli

Yönelme hali iş, hareket ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirtir. Fiilin hareketinin yöneldiği ve kendisine yaklaşılan nesne, cümlede yönelme halinde bulunur (Buran, 1996:134).

Çağatay Türkçesinde ek genellikle +GA, +KA şeklindedir. Bazen iyelik eklerinden sonra +A, bazen de üçüncü şahısta +nA şeklinde görülür (Eckmann, 2012: 71). Babürnâme’de ise daima +GA, +KA şeklindedir.

analarığa (1/205/14) “annelerine”

alımğa (2/401/3) “önüme”

balıkğa (2/537/9) “balıklara”

könülge (2/407/25) “gönle”

köprügge (1/227/2) “köprüye”

elçilikke (2/247/10) “elçiliğe”

bèrige (1/123/20) “beriye, geriye”

yurtğa (1/89/26) “yurda”

Kimi örneklerde kalınlık incelik uyumu ve ünsüz uyumuna uymadığı görülür.

miñka çağlıg (3/719/20) “bin kadar”

kölğa (3/697/7) “göle”

könlümğa (3/759/26) “gönlüme”

otke (2/473/10) “ateşe”

İşlevleri:

İsmi fiile yer yön ilgisiyle bağlar.

Çağır içmekke maylım bar édi. (2/397/13) “Şarap içmeye meyilliydim.”

Agarçi tilge ağızğa sığğusız kórğku dek vâkı’a édi. (3/659/10) “Gerçi dile ve ağza sığmayacak kadar korkunç bir olaydı.”

Burunrak niyyat kılıp édim kim Sangā kāfirğa zafar tapsam, tamğanı musalmānlarğa bağışlay. (3/671/9) “Kâfir Senga’ya karşı muzaffer olursam Müslümanları gümrük vergisinden bağışlamaya karar vermiştim.”

Bir nêçe kâfir katlğa bardı. (2/453/23) “Bir kaç kâfir öldürüldü.”

Bu ŧāyi^c dur kim har ħatun kim ölse anı katkı salıp tört tarafıdın tutup köterürler. (2/277/8) “Ölen her kadını bir sedyeye koyup dört tarafından tutarak yukarı kaldırırlar.”

Këntler muğāyarat u munāfarat cihatıdın yağılıkka va ogurlukka va rahzanlıkka yüz koyup ediler. (3/633/3) “Köyler ayrılık ve aralarındaki zıtlıklar yüzünden düşmalığa, hırsızlığa ve yol kesmeye başlamışlardı.”

İsmi fiile amaç ilgisiyle bağlar.

Maccün yerge köñüllüg kişi maccün yēsün (2/483/13) “Macun yemek isteyenler macun yesin.”

Nēcük kim Kābulğa bitigen kitābatta maşrūh bitilip edi. (3/655/16) “Nitekim Kābil’e gönderilmiş olan mektupta etraflıca anlatılmıştı.”

Ĥatunlarını şūratıların tamām çapķulap öltürüp özlerige ölümni körüp yañaç bolup uruşka kēlmişler. (3/713/9) “Kadınlarını tamamen kesip kendileri için ölümü göze alarak çıplak bir halde vuruşmaya gelmişler.”

...kōrerger va yol yasargā bu yurta tavaķķuf boldı. (3/771/1) “geçit aramak ve yol yapmak için iki gün bu yurta kalındı.”

Ustād ‘Alī- Kūlı bile Muştafāğa dabzan atmakka va kıazan kurmakka molcar koparıp yer yasamak üçün kalın bēldār u kahārgā muħaşşillar mu‘ayyan kııldı. (3/783/24) “Üstad Ali-Kūlı ile Mustafa’nın emrine, darbzen atıp top kurmak için yer seçip hazırlamak üzere bir çok istihkamcı, amele ve çavuş tayin edildi.”

Tēmür Bēgniñ zādubūdı Kışdın üçün şahr u pāytaht kılurığa köp sa’y u ihtimāmlar kııldı. (1/101/6) “Timur Bey, Keş’te doğduğı için bu şehri payitaht yapmak için çok uğraştı.”

Çerig yığılmaķka va çerigniñ çapduķı kılmakka turduk. (3/663/23) “Asker topmalak ve askerin techizatını tamamlamak için kaldık.”

İsmi isme bağlar.

Bir sūt bışımığa yavuk dirañ kııldı. (2/313/6) “Bir süt pişimi kadar durdu.”

2.4.4.5. Bulunma Hâli

Bulunma hali ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren haldir (Ergin, 2004: 228). İş, hareket, şahıs ve eşyanın yerini bildirir (Buran, 1996:177).

Çağatay Türkçesinde genellikle tonsuz ünsüzlerden ve ünlülerden sonra +dA, tonlu ünsüzlerden sonra +tA şeklinde gelir. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra zamir +n'si ile birlikte kullanımları da vardır (Eckmann, 2012: 76; Bodrogligeti, 2012: 40). Babürnâme'de ise zamir +n'si almaksızın genellikle tonsuz ünsüzlerden sonra +tA, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra +dA şeklinde görülür. Bu kuralın dışındaki örneklerle de çokça rastlanır.

tāñ burnıda (2/521/20) “sabah doğru”

ķarañguda (1/215/20) “karanlıkta”

tēgrede (1/135/5) “çevrede”

tilimde (1/109/9) “dilimde”

uruşta (1/181/13) “savaşta”

belide (1/209/13) “belinde”

ēşikte (2/363/3) “kapıda”

ķiçiklikte (1/25/2) “küçük yaşta”

yolda (1/25/26) “yolda”

ķōtelde (2/269/10) “geçitte”

çapķunda (2/429/18) “savaşta”

avlarda (3/591/5) “avlarda”

Uyum dışında kalan örnekler:

çérigte (3/631/4) “askerde, orduda”

eligte bolsa (1/109/1) “elde olsa”

ķōçde (2/313/20) “har köçde, her konakta”

tōşekde (2/391/6) “yatakta”

ēşikde (1/73/17) “eşikde”

olturmaķda (2/391/16) “oturmada”

aşda (2/391/16) “ziyafette”

İşlevleri:

İsmi fiile yer ve bulunma anlamıyla bağlar.

Aşdın burunrağ saçıq kivürür asnāsıda mast tēvelerni ve fīllarnı utrudakı aralda uruşka saldılar. (3/747/25) “Yemekten biraz önce, hediyeler sunulurken azgın develer ile filleri karşıdaki adada vuruşmaya saldılar.”

Bu uluğ gumbazniñ astıda dağı bir kiçikrek imārat tur. (3/727/7) “Bu büyük kümbetin altında ondan biraz daha küçük bir bina vardır”

Har kıysı bölekniñ kıysı yērde turuşını nē yosunluğ yürüşini muqarrar u mu‘ayyan kılip oşbu tartīb unasaq bile bir kurohçe yol kēlip tūştük. (3/677/8) “Her bölüğün nerde durcağını ne şekilde yürüyeceğini saptayıp görevlerini bildirerek, bu düzen ve sırayla bir kürûh kadar mesafe yürüyüp indik.”

Taşkarı savukta taşvış tartkunça şahrniñ yavukıdın kopup bir korganda kışlağ salmağ kerek. (1/89/22) “Dışarıda soğuktan eziyet çekmektense şehrin yakınından kalkıp bir kurganda kışla yapmak lazımdır.”

Şayh- Bāyazīd va Qanbar- ‘Alī ham bu kēñeste hādir ēdiler. (1/227/16) “Şeyh Beyâzîd ile Kanber Ali de bu danışma toplantısında hazır bulunuyorlardı.”

Oşbu ayniñ ayakıda Isfaranı kapap tūştük. (1/61/14) “Aynı ayın sonunda Esfera’yı kuşatmaya başladık.”

Tāşkand buzuklukıda Şaybānī Hanniñ oğlu Tēmür Sulṭānga tūşüp ērdi. (1/23/24) “Taşkend bozgununda Şaybanî Han’ın oğlu Timur Sultan’ın eline düşmüştü.”

2.4.4.6. Çıkma Hâli

Çıkma hali, iş, hal ve hareketin çıkma, başlama noktasını gösterir. Genellikle fiilin gösterdiği hareketin kendisinden uzaklaştığı veya çıktığı isim, cümlede çıkma halinde bulunur (Buran, 1996: 202).

Çağatay Türkçesinde çıkma hali eki +DIn; şiirde üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra genellikle +nDIn şeklindedir. Şeybanî Han Divanında, +DAn şekilli çıkma haline de rastlanır. Eckmann bunu Memlük Kıpçakçasına bağlar (Eckmann, 2012: 77-78). Babürnâme’de çıkma hali eki sadece +DIn şeklindedir ve zamir +n’li şekli yoktur.

kēlišidin (3/667/16) “gelişinden”

nēmelerdin (2/257/10) “şeylerden”

oğlanlarıdın (1/127/20) “oğlanlarından”

öleñdin (1/99/8) “çayırdan”
kavundın (3/607/9) “kavundan”
arıktın (3/649/11) “arıktan”
baştın (1/243/19) “baştan”
cérigtin (3/675/26) “askerden”
kécittin (2/473/14) “geçitten”

İşlevleri:

İsmi fiile yer, çıkma ve ayrılma ilgisiyle bağlar.

Ol yurttın köçkende Şāh Bēg nökeri Fāḍil Kükeldaşnıñ, kim Sīvīnıñ daruğası edi, yigirmiçe qaravulluqqa kélgen kişisini tutup keltürdiler. (2/313/27) “O yurttan göçtüğümüzdeyse Şah [Şuca] Bēy’in adamı ve Sīvī’nin valisi olan Fazıl Kökeltaş’ın gözcülük etmeye gelmiş yirmi kadar adamını tutup getirdiler.”

Özge tamām abdān abdān yigitler va bēg atanganlar atlarıdın ham tüşmey tayar tēpilgen va basılğan yolğa kirip başların qoyı salıp kélürler. (2/407/11) “Diğer bütün iyi yiğitler ve bey adı verilenler, atlarından bile inmeyerek, tepilip yapılmış hazır yola girip başları aşağı eğilmiş olarak gelirlerdi.”

Bu martabada agar takalluf kılip özlerini sahlasalar, ölüg kattın tüşer. (2/277/10) “Düşmemesi için gayret etmelerine rağmen ölü sedyeden düşer.”

Nēçe kündin soñ Tēpedin köçüp cēbelenip ıldam Ġaznīga bardı. (2/335/21) “Birkaç gün sonra tepeden kalkıp silahlanarak acele gazneye gitti.”

Bir kün sayr tarıķı bile sudın ötüp aş bışurup yigitlerni ve çuhralarını şuhluqqa salduk. (1/203/11) “Bir gün gezinti niyetiyle suyu geçip yemek hazırladık; yiğit ve çehreleri keyiflerine bıraktık.”

Āftāb hanūz olturmaydur edi kim daryādın kēcildi. (3/751/19) “Güneş henüz batmamıştı ki nehirden geçildi.”

İsmi fiile sebep ilgisiyle bağlar.

Aldarağandın yükünüp kēlgünçe iki katla yıkıldı. (2/423/26) “Telaşından mı saygıyla eğilerek gelinceye kadar iki defa düştü.”

Ol araga bērklikidin hēçkim bargan emes ēgendür. (3/559/13) “Sağlamlığından dolayı kimse girmiş değilmiş.”

Hind salāṭını vilāyatlarının kēnlikidin ya fırsatlarının tarlıkidin ya Mēwāt vilāyatı kohistān cihatıdın evrüşmey bu vilāyatnın dabṭının payığa tüşmey oşmunça iṭāat bile hukūmat kıla kēliptürler. (3/693/17) “Hind sultanları da kendi vilayetlerinin genişliği ya imkanlarının darlığı ya da Mivāt vilayetinin dağlık olması yüzünden bu vilayetin zapt edilişinin peşine düşmemiş, bu kadarcık yeterli görerek, vilayeti onların eline bırakmışlardır.”

İki ismi birbirine parça bütün ilgisiyle bağlar.

Yaz aylaridin iki sonḳı ay, kim Cēt bile Asār dur, ışıḡnın zoru bu iki ay dur. (3/619/20) “Yaz aylarının son iki ayı Çit ile Esār’dır, sıcaklığın zoru bu iki aydadır.”

Agar kündüzdin avvalḳı pahar bolḡan bolsa, bat bat kaḳḳandın son dirangî kılip bir nawbat kaḳarlar. (3/621/15) “Gündüzün ilk peheri olmuşsa sık sık vurduktan sonra bir parça durarak bir daha vururlar.”

Ḳarluḡaç Baḡşı Muḡul Beg oḡlanlaridin birni tilep éligini tutup çapḳulap öltürdi. (1/127/21) “Karlugaç Bahşı Moğolların bey oğullarından birini çekip elinden tutarak kılıçla öldürdü.”

Mēni körüp yürüdi el daḡı / Ḳaldı éldin kéyinge ḳorḳaḳı (2/413/1) “Beni görüp diğerleri de yürüdüler; yalnız korkaklar geride kaldı.”

Nesnelerin neden yapıldığını belirtir.

Altundın va kümişdin badamlar va pistalar kılip édiler. (1/49/3) “Altın ve gümüşten badem ve fıstıklar yapmışlardı.”

Özge tamām yerlerde taşdın sütünlar dur, baʿzını mārpeç ḥiyāra kılipturlar. (1/97/7) “Diğer her yerde taşdan sütunlar vardır. Bunların bazıları bükümlü, bazıları oluklu yapılmıştır.”

Camī salāṭın u ḥavānīn u akābir u umarā aşdın burun kızıldın akdın ḳaradın raḥtın saçıḳlar kıvürdiler. (3/747/22) “Bütün sultanlar, ileri gelenler ve emirler yemekten önce altın, gümüş ve bakır akçeler, kumaş ve diğer eşyalardan oluşan hediyeler getirdiler.”

İki ismi (ismi sıfata) birbirine karşılaştırma ilgisiyle bağlar.

Sayyid-Kâsim eşik-ağa bu kün barçadın yahşırak yürüp uzup kılıç yetküirdi. (1/61/16) Seyyid Kâsım Eşik-Ağa o gün herkesten daha iyi hareket ederek, kılıç kullanmakta diğerlerini geçti.”

Ol bağrıkaradın kiçikrek va inçkerek tür. (3/601/4) “O bağrıkaradan daha küçük ve incedir.”

Tört-tabağa ‘imārat kim bar barıdın koyıķı tabaķasınır bu mucassam fıl sarı rawzanı bar. (3/727/1) “Dört katlı binanın en aşağı katının bu fil heykeli tarafına bakan bir penceresi vardır.”

Munça kuvvat u kudrat özümüzge bir yer fikrini kılgu yoktur, va bu miķdār furca u furşatta kavī düşmandın yırakrak ayrılgu yoktur. (2/451/15) “Böyle bir kuvvet ve kudret karşısında, biz kendimize yer edinmeyi düşünmeliyiz böyle fırsat varken, bu kuvvetli düşmandan daha uzaklara gitmeliyiz.”

Bir ismi başka bir isme başlangıç noktası itibarıyla bağlar.

Ayakıdın başığaça şıraķķa bile bir zamānda küyer. (2/293/13) “Bir ucundan diğer ucuna kadar çıtırdayarak ve birden yanar.”

Kindikdin iki karış koyı kısıķ salılıp turuptur. (3/625/7) “Göbekten aşağı iki karışlık bir bez parçası asarlar.”

Başıdın kuyrukığaça bēş-altı muhtalif rangi bar. (2/279/13) “Başından kuyruğuna kadar çeşitli renkleri var.”

Andaķ kim kırķ küngeçe mēni bu yandın ol yanga kişi evrür ēdi. (2/335/10) “O derecede ki kırk gün kadar beni bir yandan diğer yana bir adam çevirirdi.”

2.4.4.7. Vasıta Hâli

Kelime gruplarında ve cümlelerde fiilin kendisi vasıtası ile, kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim vasıta halinde bulunur (Ergin, 2004: 237). Babürnâme’de vasıta hali genellikle bile, bazen de bilen, birle edatı ile yapılır.

Örnek Cümleler:

Samarķandta ķalģan köç uruķ va aç u aruķ bile kēldiler. (1/197/2) “Semerkant’ta kalan ailesi ve adamlarıyla birlikte geldiler.”

Qalmaq va muğul tili bile öltürgüçini alaçi dërler. (1/23/10) “Kalmak ve Moğol dilinde öldüreni “alaçi” derler.”

Langar-i Mîr Giyâs navâhîsîda Kâbulğa ne yol bile barurumızni kèjeştük. (2/405/11) “Lenger-i Mîr Giyâs civarında, Kâbil’e hangi yoldan gideceğimiz hakkında konuşup danıştık.”

Aksar kazaklıklarda va fatratlarda mênîñ bilen bile édiler. (1/21/18) “Kazaklık ve fetret zamanlarında çoğunukla benimle birlikteydi.”

Hanlar bilen tört ay birle bolundı. (1/245/12) “Dört ay hanların yanında kaldım.”

2.4.4.8. Eşitlik Hâli

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim eşitlik haline girer (Ergin, 2004: 239).

Çağatay Türkçesinde eşitlik hali +çA eki ile oluşturulur. Üçüncü tekil iyelik ekinden sonra zamir +n’li şekli de görülür. Babürnâme’de ise eşitlik hali zamir +n’si almaksızın +çA ekiyle sağlanır.

barıça (1/235/10) “olduğu kadar”

sanduvaçça (3/603/19) “sanduvaç kadar”

keklikçe (3/597/24) “keklik kadar”

İşlevleri:

İsmi fiile sınırlama, benzerlik, eşitlik ve karşılaştırma gibi çeşitli anlam ilgileriyle bağlar.

Uluğluķı almaça bolğay. (3/609/21) “Büyüklüğü elma kadardır.”

Aşşamça içildi. (2/525/21) “Akşama kadar içildi.”

Buhārā kavunıça köp va hūb kavun bolmas. (1/99/25) “Buhara kavunu kadar iyi kavun olmaz.”

Yokkarıķı qorğanda munça ham uruşmadılar. (3/713/4) “Yukarıdaki kurganda bu kadar bile savaşmadılar.”

Kışı muhkam savuķ tur, qarı agarçi Kābul qarıça tüşmes. (1/93/20) “Kışı çok şiddetli soğuktur fakat Semerkantın karı kadar çok değildir.”

Sayı isimlerine gelerek yaklaşık sayıyı belirtir.

ëlliğ-altmıŝça bavurçudın törtini sahladım. (3/655/22) “Elli atmış kadar aşçıdan dördünü yanımda alıkoydum.”

Hawdnuñ aţrāfida yëgirmeçe nāranc dirahţını buyurdum kim қоруғайлар. (2/523/13) “Havuzun kenarındaki yirmi kadar portakal ağacının bırakılmasını emretmiştim.”

İki ismi birbirine bağlar.

Hëç kaçан Hindustān yürüşide munça çërig bile këlilmeydür edi. (3/577/17) “Hiçbir zaman Hindistan’a bu kadar askerle gelinmemişti.”

Hareketin Tarzını bildiren zarf yapar.

Hanlar Tambalnuñ sonıça oқ këlip Andicānnuñ navāhīsıǵa tüştüler. (1/219/11) “Hanlar, Tenbel’in arkasından gelip endicen civarına indiler.”

Tambal hanlarnuñ keyniçe Margīnānǵa keldi. (1/225/20) “Tenbel de Hanların arkasından Merginan’a geldi.”

2.4.4.9. Sınırlama Hâli

Sınırlama hali “miktar, devir, zaman” anlamlarını veren çağ edatından ekleşen +ça, +çe ekiyle yapılır (Buran, 1996: 211). “çak” edatı yönelme hâl ekinin üzerine gelerek son sesini düşürüp kalıplaşmıştır (Alkaya, 2008: 270).

kuyruķıǵaça (2/279/13) “kuyruğuna kadar”

këçkeçe (3/545/21) “akşama kadar”

Eylemin sınırını belirtir.

Қарнı köǵüskeçe kazdım. (2/407/23) “Karı göğsüme kadar kazdım”

Ahşamǵaça uruş edi. (1/139/4) “Muharebe akşama kadar devam etti.”

Yokkarı yurtkaça tartturup keldim. (3/797/27) “Yukarıdaki yurda kadar gemiyi çekterek geldim.”

Bu tañıdın ötüp ol kün iki namāz arasıǵaça barıp elge yëtmey bir yërde қонduk. (2/331/23) “Bu boğazdan geçerek, o gün öğle ile ikindi arasına kadar yürüyüp adamlara yetişmeden bir yerde konakladık.”

2.4.5. İsimlerde Soru

Babürnâme’de Türkçe soru eki olarak sadece –mU şekli kullanılır. İsimlerin soru halini gösterir.

Karılıkıdın mu, ya aldaraganıdın mu ya karnıñ uluğlukıdın mu, yolnı yoğattı. (2/405/15) “İhtiyarlığından mı, telaşından mı yahut karın çokluğundan mı, yolu kaybetti.”

Andağ dēdiler kim igneni munıñ içige salsalar, erir-turşlıkıdın mu ekēn ya hāssiyyattın mu ekēn. (3/617/11) “Dediklerine göre, içine bir iğne saplanacak olursa, ekşiliğinden mi ya da başka bir özelliğinden mi bilinmez, iğneyi eritirmiş.”

İbrāhīm Bēgniñ atı daʿıf ēdi mü ya yaralığ mu ēdi maña dēdi kim “Atım harābtur.” (1/231/9) “İbrahim Bey, atı zayıf mıydı, yoksa yaralı mıydı bilmiyorum, bana “Atımın hali harap.” dedi.”

Bir dādukni anıñ soñça yiberür kim körgey ol zahrnı bēre mü dūr, yok mu? (3/657/2) “Bir cariyeyi de zehri verip vermediğine bakmak için onun ardınca gönderir.”

Andın mu ēdi, ya aldaraganıdın mu ēdi, ābādān cavāp bēre almadı. (1/229/9) “Ondan mı yoksa telaşından mı iyi bir cevap vermedi.”

2.4.6. İsimlerde Bildirme

2.4.6.1 Geniş Zaman

Geniş zamanda bildirme, isim unsuruna gelen -DUr bildirme ekine zamir kökenli şahıs ekinin eklenmesiyle veya herhangi bir ek kullanılmaksızın sadece isme ekine zamir kökenli şahıs ekinin eklenmesiyle oluşur. Bildirme eki –DUr bir örnekte durur şeklinde görülür: *bu durur* (1/201/6) “budur”. Olumsuz şeklinde, -DUr bildirme ekinden hemen önce “ēmes” getirilir.

Örnek Cümleler:

Üçünçi mēn dūr mēn. (3/577/5) “Üçüncüsü de benim.”

Takalluf har nēçe şūratta bolsa andın artuğ sēn / Sēni cān dērler, ammā bētakalluf cāndın artuğ sēn (1/199/12) “Bir resim ne kadar zahmetle yapılırsa yapılsın, sen ondan daha güzelsin; sana can derler; fakat şüphesiz candan daha üstünsün.”

Teñri rāst kēltürüp fūrşat tapğaç Bangaşnıñ kuṭṭā[ʼjuṭṭarıķı bile daṭṭığa mutayakkin dur mēn. (2/289/8) “Allah rast getirirve fırsat verirse Bengeş’in yol kesicileriyle ve şehrin zaptıyla uğraşmaya karar verdim.”

Ya'nî “Mên sêniñ uyuñdur mên” dëgen ëmiş. (2/305/7) “Yani bununla “Ben senin öküzünüm demek isterlermiş.”

Muharram ayı Fargāna vilāyatıdın Hurāsān ‘azīmatı bile İlāk Yaylağığa, kim Hişār vilāyatınıñ yaylağlarındın dur, këlip tüştüim. (2/247/4) “Muharrem ayında Horasan’a gitmek iyetiyle Fergana vilayetinden çıkıp Hisar vilayetinn yaylalarından olan İlek yaylasına indim.”

Mu’min “Alī Tovaçını kadağa bile çapturuldı kim biz kûç bar kûç mutavaccih dur biz. (3/545/6) “Oradakilere “Konak konak ilerlemekteyiz; biz varıncaya kadar muharebe yapmasınlar” diyerek, Mümin Ali Tavaçı hızla koşturuldu.”

Nêçük kim Hurāsān va Samarķandta Atrāk va Aymak şahrānişin durlar, Bu vilāyatınıñ şahrānişini Hazāra va Afgān dur. (2/289/24) “Horasan ve Semerkant’ın göçebelerinin Türkler ve Aymaklar oluşu gibi, vilayetin göçebeleri de Hezâreler ve Afganlardır.”

Pêşrawdın özge işlerde munça ëmestür. (2/379/24) “Peşrevden başka havaları o kadar iyi değildir.”

Bu këntler tamām tağ êtekide va tağ vāķi^c bolğan üçün, agarçi mällllarını adā kılurlar, valii harācda rāyic ëmestürler. (2/281/1) “Bu köylerin hepsi dağlarda ve dağ eteklerinde bulunduğu için gerçi vergilerini öderler, fakat haraca bağlı değillerdir.”

Tüz yër üçün gālibā suyı çukur ëmestür. (2/317/13) “Düz bir yer olduğu için herhalde suyu da derin değildir.”

2.4.6.2. Geçmiş Zaman

2.4.6.2.1. I. Tip Geçmiş Zaman

İsim unsuruna gelen ê(r)- fiiline geçmiş zaman eki -di ve sonrasında şahıs ekinin eklenmesiyle oluşur. Olumsuz şeklinde, isim unsuruyla yardımcı fiil e(r) arasına “ëmes” getirilir.

Örnek Cümleler:

Tañlası tabl-i kûç çaldurup at üstide ok sözleşip kayısı yol bile yürürni qarār bërür hayālda ëdim. (2/309/23) “Ertesi gün, kalkma davulları çalındıktan sonra at üzerinde konuşarak hangi yoldan gideceğimizi kararlaştırmak fikrindeydik.”

Aksar yayaḳ va éligleride tayaḳ va ayaḳlarıda çaruḳ va éginleride çapān érđi. (2/247/5) “Çoḡu yayaydı. Ellerinde sopa, ayaklarında çarık ve üstlerinde çuldan başka hiçbir şey yoktu.”

‘Ustrat bu martabada éđi kim biziḡ arada iki çadır éđi. (2/247/5) “Sefalet o dereceydi ki, yalnızca iki çadırımız vardı.

Tā Kābulḡa kēlip éđük hamēše Hindūstān yürüři hayālıda éđük. (2/471/23) “Kâbil’e geldiğimizden beri Hindistan seferi niyetindeydik.”

Bular aka-ini éđiler. (2/365/19) “Bunlar ağabey kardeştiler.”

Bizniḡ arada bazıılar ham barīn éđiler. (2/255/25) “Bizim aramızda bulunanların bir bölümü de aynı fikirdeydi.”

Cālyada ři‘r aytur el haylī bar érdiler. (3/541/9) “Salda şiir okuyan çok adam vardı.”

Mēniḡ anam Yūnus Hān kıızı va mēn nabīrası émes mü éđim? (2/421/15) “Annem Yunus Han’ın kıızı ve ben de onun torunu değilmiydim.”

Çun körülgen yollar émes éđi, yolniḡ yıraḳ-yavuḳını bilmey aracīf söz bile bu yolḡa kirdük. (2/311/3) “Bilinen yollar olmadığı için de yolun uzak veya yakın olduğunu bilmeksizin, bir takım uydurma sözlerle bu yola girdik.”

2.4.6.2.2. II. Tip Geçmiş Zaman

İsim unsuruna gelen è(r)- fiiline geçmiş zaman eki -miş ve sonrasında şahıs ekinin eklenmesiyle oluşur. Babürnâme’de sadece üçüncü şahıstaki örnekleri mevcuttur. Olumsuz şeklinde, isim unsuruyla yardımcı fiil e(r) arasına “èmes” getirilir.

Örnek Cümleler:

Mēn aytım kim “Yana kimler émiş bu kēḡešte?” (2/315/13) “Bu fikirde olan daha kimler varmış diye sordum.”

Munda yıḡılur sular Katwāz vādīsiniḡ va Zurmat cölgesiniḡ va Ġaznī rūdınıḡ Ķara Bāḡ öleḡiniḡ bahār yamḡurlarınıḡ saylları va yazlar su ulḡayḡanda zirā ‘attın öṡkan suları émiş. (2/317/4) “Burada toplanan sular Kettevaz vadisi, Zürmet vadisi, Gazne çayı ve Kara-Baḡ çayırına yaḡan bahar yaḡmurlarının selleri ve yazın sular yükseldiḡinden sulamadan artan sularmış.”

Yètip kôrüşüp “İnim bahādur êmiş siz” dèp éligimdin qoldap çadırğa kèltürdi. (1/221/8) “Kelip benimle görüştü , “Kardeşim, kahramanmışsınız” diyerek elimden tuttu ve yardım ederek çadıra götürdü.

Haylî taʿşuf yègü dèk yèr êmes êmiş. (2/495/6) “O kadar esef edilecek bir yer değilmiş.”

Cān mundaq ʿazîz nème êmiş, munça bilmes édim. (3/659/6) “Can böyle aziz bir şeymiş; bu kadar olduğunu bizmezdim.”

Bu sunıy yaqalarıda yakpāra parça-parça taşlar tüşüptür, olturğu dèk valî bu su dāyimi êmes êmiş. (3/731/24) “Bu suyun kenarlarına da oturulacak büyüklükte parça parça taşlar düşmüş. Fakat bu su daimi değilmiş.”

Hasan Han Mèwātî ham Rānāğa koşa almakçı êmiş. (3/661/6) “Hasan Han Mivâtî de Rânâ’ya katılma fikrindeymiş.

2.4.6.2.3. III. Tip Geçmiş Zaman

İsim unsuruna gelen è(r)- fiiline geçmiş zaman eki -gendür ve sonrasında şahıs ekinin eklenmesiyle oluşur. Olumsuz şeklinde, isim unsuruyla yardımcı fiil e(r)- arasına “êmes” getirilir.

Örnek Cümleler:

Bular barurda ʿAskarîniñ ordusı toğrısın yègirme otuzça kème bile Bangālîlar ötüp kalın yayaq çıkıp dastburdî körsetür hayâlde égendürler kim bular at salıp kaçurup bir neçesini alıp başını kesip kalın kişini oqlap yèti sèkiz kème alurlar. (3/787/20) “Bunlar giderken, Askeri’nn ordugahının karşısındaki Bengâleliler yirmi otuz kadar gemiyle suyu geçerek, kalabalık bir yaya grubu halinde hucum etmek istiyorlarmış.”

Kiçiklikde hammaktab égendürler. (2/355/4) “Çocukken aynı mekteptelermiş.”

Qalʿa-i Zafarnı, kim burun Şâf Tannūrğa maşhūr égendür, qorğan kılip bèrkitti. (2/319/20) “Evelce Şâf-Temûr diye meşhur olan Kalʿa-i Zafer’i kurgan yapıp güçlendirdi.”

Sultān Şihābuddīn Gūrīniñ ham pāytahtı bu égendür. (2/283/27) “Sultan Şehâbeddīn Gūrī’nin de payitahtı orasıymış.”

Hamêşe awkātı muʿammā fıkırğa maşrûf égendür. (2/377/10) “Bütün vaktini muamma için sarfetmiştir.

‘Acab *faķır u nāmūrād u bēbad kiři ēgendūr.* (2/377/10) ‘Gayet mütevazî, iddiasız ve zararsız adammış.’

Tab‘ı yaman ēmes ēgendūr. (2/347/14) ‘Doğası fena değilmiş.’

Bu yol atlığ yolu ēmes ēgendūr. (2/305/20) ‘Bu yol, atlı yolu değilmiş.’

2.5. Sıfat

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesneleri vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan isimlerdir (Ergin, 2004: 244).

2.5.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, beceri, yetenek gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır (Korkmaz, 2003: 361).

ablaķ at (1/243/2) ‘Ak ve kara nişanlı at’

aķ yalaņaķ Hindustānılar (3/559/21) Aç ve çıplak Hindistanlılar’

sarığ postları (3/597/9) ‘sarı derilleri’

aķ saķallığ (2/339/23) ‘ak sakallı’

uşıaķ tağlar (2/311/7) ‘ufak tepeler’

bayırı bēglerimiz (1/161/1) ‘emektar’

bēlgülüğ yer (2/297/13) ‘belirli yer’

bērk ķorğān (1/9/14) ‘sağlam’

ķēņ Kūl yolu (1/237/9) ‘geniş Kul yolu’

yahşı-yaman nōkeri (1/71/1) ‘iyi kötü askeri’

Örnek Cümleler:

Kābulnıñ agarçi kış ķarı uluğ tüşer, valî yahşı otunları bardur va yavūķdur. (2/293/8) ‘Gerçi Kâbil’de kışın kar çok yār; fakat iyi odunları vardır ve yakındır.’

Husrawşāhning yahşı-yaman uluğ-ķiçik nōkeri tōrt bēş ming bolğay ēdi. (1/71/1) ‘Hüsrev Şah’ın iyi –kötü, büyük- küçük dört beş bin askeri vardı.’

Har miķdār yer kim ēkerler yüziğ tamām yanı tofraķ har yıl kivürürler, valî Kābul ēkinidin munıñ ēkininiñ hāşılı artuķraķtur. (2/285/8) ‘Ektikleri her miktar yerin üstünü her sene tamamıyla yeni toprakla örterler.’

Bir  ski gawl post n tapıp k lt rdi. (1/241/1) “Eski bir kuzu derisi bulup getirdiler.”

Bu i keriki  ı nı  i keriki a zıdın kim kirer ulu   ı nı  i i e kirer. (2/297/17) “Bu i   itin i  a zından giren balıklar, b y k  itin i ine girerler.”

Sıfatlarda Karşılaştırma

Sıfatlarda karşılaştırma +rA  ekiyle yapılır.

Sustrak cav b k lt rdi. (3/777/9) “Daha gev ek bir cevap verdi.”

Bu      a ırlarının tundrak  a ır bolmas. (1/101/1) “Buhara  araplarından daha kuvvetli  arap olmaz.”

Bo zıda bir  arı dın uzunrak t ki bar dur. (3/591/11) “Bo azında bira  arı tan birazdaha uzun t y  var.”

K prek   rig  li C r suyıda  ar  boldı. (1/37/26) “Pek  ok askeri C r nehrinde bo uldu.”

Bu ulu  gumbaznı  astıda da ı bir ki ikrek  im rat tur. (3/727/7) “Bu b y k k mbetin altında ondan biraz daha k   k bir bina vardır.”

Sıfatlarda Peki tirme

Sıfatlarda peki tirme a a ıdaki  rneklerdedki gibidir:

Bu  ına dirah tlarının t pi k pk k ya  ı  ına  le  d r. (2/511/8) “Bu a a ların dibi yemye il ve g zelce  ayırlandır.”

 ay aran u ke e t pt z yer. (2/429/8) “Kapkaranlı  gece ve d md z yer.”

An rlar dirah tlarda k pkızıl n ranc dirah tları sabz u  urram n ranclar dirah tlarda b nih yat. (2/523/6) “A a larda narlar kıpkırmızı olmu tu. Portakal a a ları da hen z ye ildi.

2.5.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, nesnenin yerine i aret eden, ya sayısını g steren ya nesneyi soru  eklinde veya belirsiz  ekilde ifaden sıfatlara Belirtme sıfatları denir (Ergin, 2004: 247).

2.5.2.1. İ aret Sıfatları

Bab rn me’de i aret sıfatları *bu, ol, o ol, o al, o bu*’dur.

Örnek Cümleler:

Bildim kim bu tanbîh kandin dur va bu taşvîş nè kılğandin. (3/541/24) “Bunun nereden geldiğini ve neden ıstırap çektiğimi anladım.”

Mên Çağân Sarâyın alganda Pêç kâfırları bu êlge kömek kêlip êdi. (2/277/23) “Ben Çağân Saray’ı aldığım da Pîç kâfirleri bu halka yardım için gelmişlerdi.”

Yana Ahiñın ayağın oşol kêçe savuğ êltti. (2/409/15) “Bir de Âhî’nin ayağı o gece soğuktan dondu.”

Ol tabakadın harkim ki mênin sarvatımğa tüşti êligimden kêlgençe tuğkanlıknı va yahşılıknı bacâ keltürdüm. (2/421/16) “O aileden benim yanıma gelen herkese, elimden geldiği kadar kardeşlik ve insanlık görevimi yerine getirmiştim.”

Har yêrde bu ordu tüşse alar dağı rûbarû ol yûzde tüşkeyler. (3/767/19) “Ordu nerede konaklarsa, onların da tam karşı tarafa konaklamaları emredildi.”

Oşal kün kim Ibrâhîmnı bastuk oşal zamân Swādî halâş bolup keldi. (3/559/25) “İbrahim’i mağlup ettiğimiz gün Sevâdlı kurtularak gelecekti”

Ham oşbu şamba küni Kâbuldın haşt u habar keldi kim Humâyûn ol yûzlernin çêrigini yığıp Sulţân Vaysnı özige koşup kırk- êllig minçe kişi bile Samarkand üstige ‘azîmat kılıptur. (3/757/4) “Aynı cumartesi günü, Kâbil’den mektup ve haber geldi: Humayun o taraftaki askerleri toplayıp Sultan Veys’i de yanına alarak kırk elli bin kadar adamla Semerkant’ın üstüne harekete geçmiş.”

Ham oşal kêçe on üç bayt ayıldı. (3/737/19) “Ve o gece on üç beyit oluşturdum.”

Oşbu kündin êl ötmekke maşgûl boldılar. (3/795/20) “Asker de o günden itibaren geçmeye başladı.”

2.5.2.2. Sayı Sıfatları

2.5.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayısını gösteren sıfatlardır (Ergin, 2004: 249). Babürnâme’de asıl sayı sıfatları: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yêti, sêkiz, tokuz, on, yêgirme/yigirmi/yêgirmi, otuz, kırk, êllig, altmış, yêtmış, sêksen, tokşan, yûz, miñ*”

Örnek Cümleler:

Yanış on iki kuroh barurda ol yan bu yan sayr kılip barıldı. (3/783/12) “Dönüşte böylece on iki kürûh katetmiş olduk. Giderken her taraf seyredilerek gidildi.”

On iki-on üç yaşıdın bəri naynı hūb çalur égendür. (2/379/25) “On iki-on üç yaşından beri neyi iyi çalarmış.”

Çārşamba küni aynıñ yégirmi ikiside Bhëranıñ uluğlarını va çawdrılarını tilep tört yüz miñ şāhruḥī māl-i amān qarār bëriliḡ muḥaṣṣıllar ta’yın kılıldı. (2/479/15) “Çarşamba günü, ayın yirmi ikisinde Bihre’nin büyükleriyle tüccarlarını çağırıp dört yüz bin şahruhî kurtuluş fidyesi alınmasına karar verilerek tahsildarlar görevlendirildi.”

Bu yigitlerdin yégirme çağlığ kişi yéter. (3/777/22) “Bu yiğitlerden yirmiye yakın adam ona yetişir.”

Qalamğa këlgen ħums on altı miñ koy çıktı, kim sêksen miñdin ħumsı bolğay. (2/431/1) “Ganimetin deftere geçirilen beşte biri, on altı bin koyun tuttu ki, bu da seksen binin beşte biridir.”

Bir Dahkätte oşbu ħatunnıñ özidin tuğkan va nabıra va kız nabıra va nabıra-i nabıra toksan altı kişi ħādir edi. (1/195/13) “Ancak Dıhket’te bu kadının kendisinden doğan erkek ve kız torun ve torunlarının torunundan doksan altı kişi hala ayaktaıdı.”

2.5.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Çağatay Türkçesinde sıra sayı sıfatları +InçI, +UnçI veya +lAnçI ekleriyle oluşturulur (Eckmann, 2012: 88). Babürnâme’de +InçI, +UnçI şekliyle görülür.

Ciniz Ĥannıñ ikinçi oğlı Çağatay Ĥannıñ nashıdın dur. (1/11/12) “Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay Han’ın soyundandır.”

Mīrzā Tēmūr Bëgniñ üçünçi oğlı edi. (1/13/10) “Mirza Timur Bëy’in üçüncü oğluydu.”

Abu-Sa’īd Mīrzānıñ törtünçi oğlı edi. (1/13/8) “Ebû Said Mirza’nın dördüncü oğluydu.”

Farğāna vilāyatı bëşinçi iklīmdın dur. (1/3/3) “Fergana vilayeti beşinci iklimdendir.”

İkinçi kême ham kêçti. (3/791/2) “İkinci gemi de geçti.”

2.5.2.2.3. Üleştirme Sayı Sıfatları

Çağatay Türkçesinde üleştirme sayı sıfatları ünsüzle biten sayılardan sonra +Ar, *iki* kelimesi hariç ülüyle biten sayılardan sonra +şAr ekleri getirilerek oluşturulur (Eckmann, 2012: 89).

Örnek Cümleler:

Üylerini ham sakındılar, birer ikirer kaçmakka yüz koydılar. (1/105/15)
“Evlerini de özlediler böylece birer ikişer kaçmaya başladılar.”

Malik Noḥān va Malik Mūsā başlıḡ Dila-zāk Afḡānları uluḡlarıḡa altı kişige yüzer mişkāl kümüş, birer tonluḡ, üçer uy birer gāvmeş Hindūstān sawḡatıdın bērip... (2/495/12) “Melik Bû Han ile Melik Musa’nın başkanlığında Dilezâk Afganlarının büyüklerinden altı adama, Hindistan ihsanı olarak yüzer miskal gümüş, birer elbise, üçer öküz, birer manda verilip...”

Bēş altı kündin soḡ taḡ u tüz va diz u ḡorḡan maḡa rucū° ḡılḡanıdın Tanbal va Tavābi° bēdil u bēpāy bolup çēriḡi va ēli üçer- törter taḡka va tüzge ḡaça kiriştiler. (1/215/5) “Beş altı gün sonra daḡ, ova ve kurganlar tekrar benim elime geçtiḡi için Tenbel ve mahiyeti bozguna uğrayıp askerleri daḡlara ve ovalara üçer dörder kaçmaya başladılar.”

2.5.2.2.4. Yaklaşık Sayı Sıfatları

Yana ba°zı yaka yarımdın bēş yüzçe kişi kēldiler. (3/667/23) “ ve oradan buradan toplanmış beş yüz kadar adam geldi.”

Sulṭān Aḡmad Tambal yüzçe çāḡlıḡ kişi bile toḡtap turuptur. (1/217/10) “Sultan Ahmet Tembел yüz kadar adamıyla hareketsiz duruyordu.”

Ḳırk yılḡa yavuk Hurāsānda pādīšāh ēdi. (2/341/7) “Kırk yıla yakın Horasan’da padişahlık yaptı.”

Yarım kurohke yavuk dara aḡzıda taḡī tüşüptür. (2/331/20) “Derenin aḡzında yarım kuruh kadar bir boḡaz vardır.”

2.5.2.2.5. Kesir Sayı Sıfatları

Bu iki ay yarım ayda ḡayr-az siyāsāt va naḡb salmak sarkob ḡoparmak va taş atmakdın özge yaḡşı uruş salmadı. (1/69/20) “Bu iki iki buçuk ayda bütün iş tünel çmak, kalecikler kurmak ve taş atmaktan ibaret kaldı.”

Sulṭān- Husayn Mīrzāniḡ zamānıda mīrzāniḡ taşarrufıdın va takallufıdın Harīniḡ zēb u zīnatı birge on, balki yēḡirme taraḡḡī ḡılıp ēdi. (2/395/7) “Sultan Hüseyin Mirza’nın döneminde ve onun idaresi altında güzelliḡi ve ışıltısı on hatta yirmi misli artmıştı.”

Qalamğa kəlgen hums on altı miñ koy çıktı, kim səksen miñdin humsı bolğay. (2/431/1) “Ganimetin deftere geçirilen bu beşte biri, on altı bin koyun tuttu ki, bu da seksen binin beşte biridir.”

Yana bir nawbat bir bütün tavuqnı kanatları va parları bile durust yuttı. (3/601/12) “Bir defasında da bütün bir tavuğu kanatları ve tüyleriyle birlikte yuttu.”

2.5.2.2.6. Topluluk Sayı Sıfatları

Çağatay Türkçesinde topluluk sayıları +av/+ev (+ağu/+egü), +lası/+lesi, elesi ve +avlan/+evlen ekleriyle yapılır (Eckmann, 2012: 89). Babürame’de de bu yolla yapılmış topluluk sayıları vardır.

Örnek Cümleler:

Mên va Muḥammadī Kükeltaş ikew keldük.(1/17/17) “Onları görmeye ben ve Muhammedî Kökeltaş gittik.”

İkewdin ikew içmekke maşğul bolduk. (2/527/15) “Karşılıklı oturup içmeye başladık.”

Husrawşāhnıñ nökerleridin birew bir kişiniñ hatunını tartıp édiler. (1/47/16) “Hüsrev Şah’ın adamlarından biri, adamın birinin karısını alıp götürmüş.”

Har ikelesini Balğa va Astarābādğa bir maclista yükündürdi. (1/73/5) Her ikisini de Belh ve Estarabad için bir mecliste yükündürdü.”

Bu ücelesi Mênli Bêg Ağaça atlıg mîrzânıñ Özbeg gunçaçısıdın bolup édiler. (2/347/1) “Bu üç oğlu, Mingli Bey Ağaça adlı bir Özbek cariyesinden doğmuştu.”

Turdi Bêg bile Şāhzādağa ḥabar kılıp ücewlen atlanıp İstargic sarı mutavaccih bolduk. (2/527/26) “Terdi Bey ile Şehzade’ye haber gönderip üçümüz atlara binerek İstergiç tarafına hareket ettim.”

Birevge tapşurdum. (2/449/6) “Birine teslim ettim.”

İkile mîrzānı bir yêrde olturguzdılar. (1/73/14) “Her iki mirzayı aynı yere oturtular.”

Anı ham köterürler. İkiler aḳa-inini tüşürürler. (2/437/8) “Onu da götürürler ve her iki kardeşi de ele geçirirler.”

Yana ikiley ḳorğan yavuşğa kēlmediler. (1/127/2) “Ve bir daha da kurgan yakınına gelemediler.”

Turdi Bêg bile Şāhzādağa habar kılıp üçewlen atlanıp Istargic sarı mutavaccih bolduk. (2/527/26) “Terdi Bey ile Şehzāde’ye haber gönderip, üçümüz atlara binerek İsterğaç tarafına hareket ettik.”

2.5.2.3. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları nesneleri belirsiz olarak belirten sıfatlardır. Babürnâme’de sıfat olarak kullanılan belli başlı kelimeler şunlardır:

bir aral (3/717/2) ‘bir göl’

bir nêçe kişi (3/781/15) “birkaç adam”

nêçe kün (3/801/22) “birkaç gün”

tamām tüzler (2/479/24) “bütün düz yerler”

barça el (2/407/25) “bütün halk”

bölek lañ u lavandni (2/321/26) “bir sürü baldırı çıplak serseri”

camî el (1/59/3) “bir çok insan”

bir nêçe darveş (1/9/6) “birkaç derviş”

adnā kişiler (2/247/14) “başka kişiler”

aksar çerig eli (3/801/13) “askerin büyük bir kısmı”

atınıñ har kadamı (3/783/10) “atının her adımı”

özge alāmī (2/271/27) “başka alem”

kalın at (3/639/9) “pek çok at”

ķayu ķarnlarda (3/741/20) “hiçbir devirde”

har ķaysı bölek (3/677/8) “her bölüm”

köprek çerig (1/37/26) “pek çok asker”

barı oğlanlar (1/53/16) “bütün oğlanlar”

bar kişi bar begler (1/49/19) “bütün adamlar ve beyler”

Örnek Cümleler:

Mundaķ ķayu ķarnlarda tapılmas. (3/741/20) “O kadar ki hiçbir devirde böyle olmamıştır.”

Pancşamba küni ham azağlak kişi su ķeçti. (2/493/2) “Perşembe günü bile bir miktar adam suyu geçiyordu.”

Barı kêmelerini turguzup mên yetkeç buyurdum kim kêmelerini yürütüp cêrge bile birbirige bağlağaylar. (3/779/3) “Ben gelince bütün gemileri durdurttum ve onları yürüterek saf halinde birbirine bağlamalarını emrettim.”

Bu eyyâmda atrâf u cavānibnı nêçe katla çêrig barıp çaptılar. (1/223/10) “O günlerde askerler etrafa birkaç defa akın ettiler.”

Barça bir yerde katılğanda ham Sind dêrler. (3/585/3) “Hepsi, bir yerde birleştğinde Sind adını verirler.”

Könülge kêçti kim barça el karda va çapkunda, mên ısığ üyde vaistirâhat bile, munda barça ulus taşvîş bile maşakqatta, mên munda uyku bile farâgatta muruvvattın yırak va hamcihatlıkdın kırağ iş tür. (2/407/25) “Bütün halk karda ve tipideyken ben sıcak yerde va istirahatta, bütün halk burda sıtırap ve zorlukdayken ben orada uykuda ve refahta bulunursam, bu yaptığım insaniyetten uzak bir hareket ve halka karşı lakayatlık olur diye düşündüm.”

2.5.2.4. Soru Sıfatları

Eserde *ka* ve *nê* soru kelimelerinden türetilmiş olan soru sıfatları görülür.

nê miqdâr (1/213/7) “ne kadar”

nê naw^c (1/125/7) “Buradan nasıl dönülür?”

nê (3/755/14) “ne yerde, nerede”

kaysarığa (1/125/7) “hangi taraf”

kaysı guzar (2/255/10) “hangi yol”

Örnek Cümleler:

Bu yêrdin nê naw^c yanılğay? (1/125/7) “Buradan nasıl dönülür?”

Har kaysı böleknîñ kaysı yerde turuşını nê yosunluğ yürüşini muqarrar u mu ‘ayyan kılp... (3/677/8) “Her bölüğün nerde durcağını ne şekilde yürüyeceğini belirleyip...”

Bu yurtta Sind Suyını kêçerni va kaysarı mutavaccih bolurnı maşvarat kıldı. (2/303/1) “Bu yurtta Sind suyunun nasıl geçileceği ve hangi tarafa yürüneceği konuşulup danışıldı.”

2.6. Zamir

Zamirler adların yerini tutan, kişileri ve nesneleri temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir (Korkmaz, 2003: 399).

2.6.1. Şahıs Zamirleri

Nesneleri şahıs olarak karşılayan kelimelerdir. Babürnâme’de şahısların hâllere göre çekimi aşağıdaki gibidir.

Teklik Zamir

Yalın Hal	<i>mén</i>	<i>sén</i>	<i>ol</i>
İlgi Hali	<i>mèniñ</i>	<i>sèniñ</i>	<i>anıñ</i>
Yükleme Hali	<i>mèni/mènni</i>	<i>sèni</i>	<i>anı</i>
Yönelme Hali	<i>maña/mèñe</i>	<i>saña/sèñe</i>	<i>aña</i>
Bulunma Hali	<i>mènde</i>	<i>sènde</i>	<i>anda</i>
Ayrılma Hali	<i>mèndin</i>	<i>sèndin</i>	<i>andın</i>

Çokluk Zamir

Yalın Hal	<i>biz</i>	<i>siz</i>	<i>alar/olar</i>
İlgi Hali	<i>bizniñ/biziñ</i>	<i>sizniñ/siziñ</i>	<i>alarnıñ/olarnıñ</i>
Yükleme Hali	<i>bizni</i>	<i>sizni</i>	<i>alarnı</i>
Yönelme Hali	<i>bizge</i>	<i>sizge</i>	<i>alargâ</i>
Bulunma Hali	<i>bizdağı</i>	<i>sizde</i>	<i>alarda</i>
Ayrılma Hali	<i>bizdin</i>	<i>sizdin</i>	<i>alardın</i>

Örnek cümleler:

Munda ham neçe işni bā'is kıldı kim *alar* bu kelmekdin osandılar balk^c bu tavaccuhdın paşīmān bolup bémurād yandılar. (1/33/7) “Onlar da bundan usandılar; pişaman olup istediklerini bulamayarak geri döndüler.”

Mènni Kabulnı taşlap Hindūstānga baradur dèp bir yamanlıkları on boldı. (2/453/7) “Kâbil’i bırakıp Hidistan’a gidiyorum gidiyorum diye kötülükleri birken on oldu.”

Biz bargan kūraların teşüklerini açtı. (3/649/10) “Biz gelince ocakların deliklerini açtı.”

Yūnus ‘Alī va alar ta‘accub kılıp dēdiler kim “Şişamba küni va siz va roza? bu ğarīb tur.” (2/499/18) 431s. “Yunus Ali ve diğerleri bu duruma şaşırarak “Salı günü gezmeye çıkmak ve oruçlu olmak, bu gariptir.” dediler.”

Balh vilāyatını aḡa bērip ēdi. (1/17/14) “Belh vilayetini ona vermişti.”

Sēḡe Hicibrullāh laḡab boldı. (2/359/15) “Sana Allah’ın arslanı lakabı verildi.”

Mēḡe ta‘alluḡ ēldin hēḡ iṣ va sözî vāḡi^c bolmadı kim sabab-i munḡa kudūrat u niḡār bolḡay. (2/335/23) “Bana ait olan adamardan, böyle dargınlığa sebep olabilecek hiçbir iş ve söz vaki olmamıştı.”

İstimālat bile kēltürmek va Bayāna ḡorḡanını ēliglemek maḡa tēḡdi. (3/651/18) “Güzellikle getirmek ve Biyāne kurganını zaptetmek bana aittir.”

Ham saḡa taṣvīṣ azraḡ bolur va ham oḡuḡuḡıḡa. (3/743/19) “Sana da az zahmet olur okuyana da.”

2.6.2. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir. Babürnâme’de işaret zamirleri şu şekildedir.

bu (1/3/6) “bu”

munda (1/31/15) “bunda”

mundın (1/163/18) “bundan”

muḡa (1/41/15) “buna”

munı (1/9/12) “bunu”

munıḡ (1/9/1) “bunun”

munuḡ (2/293/24) “bunun”

olar (2/453/3) “onlar”

alar (1/33/7) “onlar”

oṣbu (1/145/1) “işte bu”

oṣmunı (2/439/7) “işte bunu”

oṣol (1/237/10) “orası”

oṣanda (2/533/20) “orda”

oṣonda (3/801/20) “orada”

oṣmundın özge (2/271/3) “işte bundan başka”

oṣmuḡa (3/775/11) “buna”

oṣandın (2/313/7) “oradan yürüdü”

oşal (1/11/18) “işte o”

oşallar (1/227/3) “işte onlar”

Örnek cümleler:

Şāvdār tümeniniñ daruğanışını ol dur. (1/121/13) “Şavdar tümeninin merkezi orasıdır.”

Oşonda tüşken aḥşam bir pāra kēme kēldi. (3/801/20) “Orada konakladığımız akşam bir miktar gemi geldi.”

Oşmunça ēdi kim oṅ ḳol ṭarafıdın Ḳāsim Bēg üpçini bile bu sudın guzar tapıp kēçip at salḡan bile hazāralar toḡtay almay ḳaça bērdiler. (2/333/13) “Bu sırada sağ kol tarafından Kâsım Bey’in suda bir geçit bulup zırhlı bir halde üstlerine salıvermesi üzerine mukavemet edemeden kaçtılar.”

Bularnı alarḡa oḥşatma! (3/567/20) “Bunları onlara benzetme.”

Munı aldurḡan bile uruṣa ham almadılar, basturdılar. (1/61/7) “Bunların yenilmesi üzerine diğerleri de savşamayarak yenildiler.”

2.6.3. Belirsizlik Zamirleri

Nesneleri belirsiz bir şekilde karşılayan kelimelerdir. Babürnâme’de görülen belli başlı belirsizlik zamirleri şunlardır.

barçaları (2/321/5) “hepsi”

barı (1/17/5) “hepsi”

bölekini (2/429/20) “bir kısmını”

harkimni (3/787/16) “herbirini”

hēç (3/743/14) “hiç kimse”

nēme (1/29/15) “şey”

nēçeni (1/139/25) “bazısını”

har ḳaysıḡa (2/367/17) “her birine”

har ḳaysımız (1/239/1) “her birimiz”

nēmerse (1/37/7) “bir şey”

özgeni (2/299/12) “başkasını”

hēçkim (1/23/21) “hiçkimse”

hēç kişi (3/743/14) “hiç kimse”

hēç ḳaysıñız (3/743/29) “hiç biriniz”

fulān (2/353/19) “filan”

birbirige (1/129/5) “birbirine”

birisini (3/717/23) “birisini”

Örnek cümleler:

Barça bir yerde *katılğanda* ham *Sind* *dêrler*. (3/585/3) “Hepsi, bir yerde birleştiğinde Sind adını verirler.”

Har *nêçe attrāf* u *cavānibka* *êlçiler* va *kişiler* *yiberildi*, *hêçkimdin* *kömek* u *madadî* *yêtişmedi*. (1/187/26) “Her ne kadar etraf ve civara elçiler ve adamlar gönderildiyse de hiç kimseden imdat ve yardım gelmedi.”

Bāvucūd ‘*acab malāmatî dur kim hameşa* *êl mēni* *ğaybat kılurlar kim bayırđın* va *Andicānđın* *özgeni* *ri‘āyat kılmas*. (2/299/12) “Buna rağmen tuhaf bir yazgıdır, ki beni her zaman eski emektarlarımdan ve Endicanlılardan başkasına gözetip korumamakla suçlamışlardır.”

‘*Alî- Şêr Bêgge* *kalın nêmeler* *ihtirāc* *kılıp êdi*, va *yahşî* *nêmeler* *ihtirāc* *kılıp har* *kişi kim har işte bir nême paydā kıldı ol nêmenin ravāc* u *rawnakı* *üçün* ‘*alîşêrî* *dêr êdi*. (2/375/15) “Ali Şîr Bey birçok şeyler icat etmişti ve iyi şeyler icat etmişti. Bir kimse herhangi bir işte bir şey meydana getirirse onun rağbet görmesi ve maşhur olması için ona “Ali Şîrî” derdi.”

Bu kuş *ölgünçe* ya *itkünçe* *fulānî* *ölse*, *nê êdi?* ya *fulānînin* *boynı sinsa*, *nê êdi?* (2/353/19) “Bu kuş öleceği veya kaybolacağı yerde filan ölseydi veya filanın boynu kırılırdı ne olurdu.”

Maņa bu *sözleridin* *hayli dağdağa boldı* bu *cihatdın* kim *barçamız* *anıñ* *êligide* *bolsak hattar ihtimālî köptür*. (1/235/17) “Bu sözlerle hayli telaşlandım, çünkü hepimiz düşman eline düşersek, tehlike ihtimali çoktur.”

Andağ *bêihtiyār boldı* kim *sāzlar* *birbirge* *urundılar*. (2/327/1) “O kadar kendinden geçti ki, sazlar birbirine çarptı.”

2.6.4. Soru Zamirleri

Nesneleri soru yoluyla karşılayan kelimelerdir. Babüraneme’de görülen soru kelimeleri *kim*, *nê* ve *ka* tabanlı soru kelimeleridir.

kim (1/167/7) “kim”

nê êdi (2/353/19) “ne olurdu?”

nê yerde (3/755/14) “nerede”

nêge (2/389/8) “neye, neicin”

ķayangā (1/195/18) “nereye”

ķayan (1/235/3) “nereye”

ķayda (3/547/22) “ķayda ķatılurlarını, nerede katılacaklarını”

ķaydın (1/243/22) “nereden”

ķaysarı (1/195/19) “hangi tarafa”

ķaysarıġa (1/125/7) “ne tarafa”

ķanda (1/149/7) “nerde”

ķandın (3/541/24) “nereden”

ķayan (1/235/3) “nereye”

ķayangā (1/235/23) “nereye”

Örnek Cümleler:

Mên ayttım kim “Yana kimler êmiş bu ķeņește?” (2/315/13) “Bu fikirde olan kimler varmış diye sordum.”

Sizler ķaydın ķelesiz? (1/243/22) “Siz nerden geliyorsunuz?”

Bu ķuş ölgünçe ya itkünçe Fulānī ölse, nê êdi? ya Fulānīnıy boynı sınsa, nê êdi.? (2/353/19) “Bu kuş öleceği veya kaybolacağı yerde filan ölseydi veya filanın boynu kırılırdı ne olurdu.”

Yanıp ham ķaysarıġa çıkılġay? (1/125/7) “Dönülse bile nereye gidilir?”

Siyālkottın Şāhım-i Nūr Bēgni ham Lāhawr bēglerige çapturuldı kim yaġını yerde ēgenin tahķķ kılıp ķayda ķatılurlarını şāhib-vukūf ķışidin eşitip aytıp yibersünler. (3/547/22) “Siyal-Kut’tan Şahım Nur Bey de düşmanın nerede olduğunu bilen adamlardan inceletip ve kendilerinin de bize nerede katılacaklarını bildirerek haber göndermeleri emriyle Lahur beylerine koşturuldu.”

Bildim kim bu tanbīh ķandın dur. (3/541/24) “Bunun nereden geldiğini öğrendim.”

2.6.5. Dönüşlülük Zamirleri

Söz içinde yapılan işin yapana döndüğünü anlatan ve şahıs kavramını belirten zamirdir (Korkmaz, 2010: 72). Çaġatay Türkçesinde olduğu gibi Babürnâme’de dönüşlülük zamiri öz kelimesiyle karşılanır.

Teklik 1. Şahıs: *özüm*

Teklik 2. Şahıs: *özün*

Teklik 3. Şahıs: *özi*

Çokluk 1. Şahıs: *özümüz*

Çokluk 2. Şahıs: *özünüz*

Çokluk 3. Şahıs: *özleri*

Örnek cümleler:

Öz el u ulusıdın ayrılıp bu habarnı yetkürdi. (1/131/27) “Kendi halk ve ulusundan ayrılarak bana bu haberi getirdi.”

Cahāngīr Mīrzāğa Aḥsī sarı ruḥṣat bērip özüm Andicānga murāca‘at kıldım. (1/151/17) “Cihangir Mirza’nın Ahsi tarafına gitmesine izin verilerek ben de Endicana’a döndüm.”

Könlüm agarçi māyil edi, mundaḳ kıлмаḡan amrını özlük bile kıлмаḡ muşkil edi. (2/397/20) “Gerçi meylim vardı, fakat o zaman dek yapmadığım bir işi kendiliğimden yapmak zordu.”

Bu bargan kişi yetkeç Jawnpūrğa bir neçe munāsib beḡlerni ta‘yin kılıp özün çerigni alıp bizge bat yetişe kēlgey sēn. (3/651/8) “Bu giden adam varır varmaz, Cunpur’a uygun birkaç beyi görevlendirmeli ve kendin askerini alarak hızla bize yetişmelisin.”

İki martaba özi camī‘e yiğitlerdin uzup kılıç yetkürdi, bir martaba Aḥsī eşikide, yana bir martaba Şāhruḡiyya eşikide. (1/15/5) “Bir defa Ahsi kapısında ve bir defa da Şahruhiye kapısında olmak üzere iki defa bütün yiğitlerden daha iyi kılıç kullandı.”

2.7. Zarf

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren kelimelerdir (Korkmaz, 2003: 451).

2.7.1. Yer Zarfları

Eylemin yerini ve yönünü belirtir.

tēpeniḡ altı taraḡıḡa (2/493/17) “tepenin alt tarafına”

anda (2/285/15) “orda”
andin (2/277/6) “ordan”
arçada (3/577/26) “arkada”
arğağa (1/181/5) “arkaya”
astıda (1/5/12) “aşağıda”
bèrige (1/123/20) “beriye, geriye”
olsarı busarı (3/781/13) “oraya buraya”
har sarı (3/793/21) “hangi tarafa”
ilgeri (1/243/12) “ileri”
keyin (1/143/20) “arkada”
keyniçe (1/225/20) “arkasından”
narı (1/135/4) “geri”
koyı (1/95/8) “aşağı”
tarafıdın (1/3/10) “tarafından”
utru (1/225/9) “karşı”
yokkarı (1/67/1) “yukarı”
munda (1/31/15) “bunda”
bèrige (1/123/20) “geriye”
taşkarı (1/5/18) “dışarı”
kèyin (1/181/10) “arka”
utrusığa (3/569/8) “karşısına”
üstide (1/9/12) “üstünde”

Örnek Cümleler:

Kèyin *kalğan kişi-kara partal-martalnı aldı.* (1/91/14) “Geride kalan adamlarını ve eşyasını ele geçirdi.”

Sind Suyıdın narırak *va Sind Suyının yakasında* *agarçi tinmey çapkun kılur édiler,* *valî at boğzı va kök havêd bisyâr édi, at kalmas édi.* (2/315/3) “Sind nehrinin biraz ötesinde ve onun sahilinde durmadan akın edildiği halde at yemi ve ot bol bulunduğu için atlar gevşemezdi.”

Utrudın tüşken umarâlarını va Awgânlarını alıp kële başladılar. (3/571/23) “Karşı taraftan ele geçirilen emirleri ve beyleri getirmeye başladılar.”

Bigrām alıdaki Siyāh Ābdın ötüp su koyı baķa cerge salduk. (3/543/15)
 “Bigrām’ın önündeki Siyāh Āb’dan geĉip suyun aŗaĝısına doĝru bir halka oluŗturduk.”

Bu ham mazkūr boldı kim ĝanīm daf ıĝa olsarı busarı mutavaccih bolĝumuzdur.
 (3/781/13) “Denildi ki dūŗmanı defetmek iĉin oraya buraya hareket etmekteyiz.”

2.7.2. Zaman Zarfları

Bir oluŗ ve kılıŗın zaman iĉindeki yerini bildiren, daha aĉık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf fiillerin anlamlarını zaman aĉısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleŗtiren sōzlerdir (Korkmaz, 2003: 495).

āĥir (2/351/3) “sonunda”
aŗlan (1/47/6) “hiĉbir zaman”
avval (2/341/1) “ōnce”
aĥŗam (2/309/8) “akŗam”
bılturķı (3/797/13) “geĉen yıl”
burta (3/765/21) “ōnce”
burun (2/275/20) “ōnceleri”
cust (1/229/1) “hemen”
erte (1/79/9) “ertesi”
ertesige (1/143/11) “ertesi ĝün”
hameŗa (3/741/15) “daima”
ıldam (1/147/27) “derhal”
imdi (1/187/17) “ŗimdi”
kēĉ (1/149/6) “geĉ”
ķaĉan (1/169/10) “ne zaman”
taŗla (1/149/6) “*sabah*”
taŗlası (1/79/24) “*ertesige*”
tūn (1/123/26) “gece”
yazlar (2/293/22) “ilk baharda”

Örnek Cümleler:

Taŗlası ol yurtta tavaķķuf kılıp karg avıĝa atlanduk. (3/543/14) “Ertesi ĝün o yurtta kalarak gergedan avına ĉıktık.

Yazlar su ulğayganda zirā'attın ötkan suları émiş. (2/317/4) “Yazın su yükseldiğinde sulamadan artan sularmış.”

At savutup atğa boğuz béríp tün yarımı nakāra vaktıda Tañ Ābdın atlanıldı. (1/123/26) “Atları dinlendirip yem verdikten sonra, gece yarısı, nakkare vaktinde Tenük- Āb’dan hareket edildi.”

Ol dunyādın kéledür mèn. Anamdın imdi tuğdum. (3/657/20) “Ben öbür dünyadan geliyorum, anamdan şimdi doğdum.”

Muğul va Özbeg cihatıdın bu tārīhda buhuluptur, aslan ma'mūra kalmaydur. (1/3/6) “Moğol ve Özbekler tarafından tahrip edilmiş artık hiçbir mamuresi kalmamıştır.”

2.7.3. Tarz Zarfları (Hâl)

Tarz zarfları bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren zarflardır (Korkmaz, 2003: 499).

ança (1/37/15) “öyle”

andaķ (2/421/8) “öyle

ak kılśa kara kılśa (2/347/10) “iyi olsa, kötü olsa”

imkanı barıca (1/123/7) “imkânı dahilinde”

bat (1/171/23) “hemen”

birin birin (1/19/18) “rastgele”

yalañaç (3/713/4) “çıplak”

yalğuz (1/235/6) “yalnız”

yandaśa (1/185/23) “yanyana”

yaşurun (1/59/19) “gizli”

Örnek Cümleler:

Biz ham ıldamrak ok yürürüdük. (1/143/19) “Biz de daha çabuk yürüdük.”

Biz munda ģarb u ģarbķa maşğul ol ģarafıdın tamām ģāfil yēğirme bēş- yēğirme altı şatu tayar kılğan ēgendürler kim har şatunıñ kēñiki ança kim üç kişi- iki kişi yandaśa çıķa alğay. (1/185/23) “Biz burada mücadeleyle uğraşırken, o tarafta tamamen gafildik. Düşman yirmi beş yirmi altı merdiven hazırlamış ve her merdivenin genişliği iki üç kişi yan yana çıkabilecek kadar genişmiş.”

Baʿzısını asīr kıldı, baʿzılarını birin birin vilāyatka parīṣān kıldı. (1/19/18) “Bir kısmını esir etti diğerlerini de başka vilayetlere dağıttı.”

Mundaḳ ḥabar neḫūk yaşurun kalur. (1/59/19) “Böyle haber nasıl gizli kalır.”

2.7.4. Miktar Zarfları

Bir sıfatın bir zarfın veya fiildeki oluş ve kılışın miktarını, ölçüsünü ve derecesini belirleyen zarflardır (Korkmaz, 2003: 517).

mundak (2/509/21) “bu kadar”

munça (3/803/25) “bu kadar”

andak (1/171/10) “az, kısa”

asru (2/271/22) “çok”

az (2/343/11) “az”

bārlar (2/341/10) “bir çok defa”

kam (1/95/24) “az”

köp (1/213/6) “çok”

kamrak (2/405/24) “çok az”

tamām (1/3/13) “tamamen”

ḥaylî (3/739/7) “epeyce”

tā (1/145/18) “ta”

Örnek Cümleler:

Bir balıḳ ḳariyālını ḳorḳunçıdın andak buland saḳrar kim bir kēmeniḳ içide kēlip tüşer. (3/779/7) “Bir balık timsahın korkusundan öyle yükseğe sıçrar ki geminn içine gelip düşer.”

Kēme bile azrakça Gūmtî suyu yoḳḳarı barıp yana yandım. (3/773/15) “Gûy suyun yukarısına biraz giderek geri döndüm.”

Cêrig êli va tēve va at bu ênişde va taḳîde asru köp êmgendiler. (2/305/18) “Askerler, develer, atlar bu inişte ve boğazdan geçirilirken fevkalade çok eziyet çektiler.”

Andın andak kızıl gül ıdı kēlür. (2/281/6) “Biraz kırmızı gül kokusu gelir.”

Nānî ḳorḳanı alıp bir neḫe ḳişişini öltürüp êlini tamām taladı. (2/335/22) “Nani kurganını alıp birkaç adamını öldürerek ahalisini tamamen yağmaladı.”

Ol nêçe kün bisyār taşvîş u maşakḳatlar tartıldı, andaḳ kim muddatul ʿumr munça maşakḳat kamrak tartılıp êdi. (2/405/24) “O birkaç gün esnasında fevkalade ıstırap ve zorluk çekildi. Hayatım boyunca o kadar zorluk az çekilmişti.”

Uyḡa köz salıḡ. Uynı ittürmeḡ tā yolınıḡ ḳaysarı çıkırı maʿlûm bolḡay (1/195/19) “Yolun nereye çıkacağı malum olunaya kadar gözlerinizi ondan ayırmayın.”

2.7.5. Soru Zarfları

Fiildeki oluş ve kılışı çeşitli yönlerden soru yoluyla bildiren zarflardır (Korkmaz, 2003: 523). Babürnâme’de geçen soru zarfları aşağıdakilerdir.

nêge (2/389/8) “neye, ne için”

nêk (2/411/20) “sadece”

ḳaçan (2/337/3) “nasıl”

ḳandın (3/567/9) “ne şekilde”

nêçük (1/243/22) “nasıl”

ḳanda (3/567/20) “nasıl”

Örnek Cümleler:

Ḳandın riḡā ḳıla alur. (3/567/9) “Nasıl razı edebilir”

İş ḥisābını va yürüş yaraḡını ḳanda bilürler? (3/567/20) “Bunlar iş hesabını ve yürüyüş usulünü nerden bilecekler.”

Nêçük ḥabar taptınız? (1/243/22) “Nasıl haber aldınız?”

Badīʿuzamān Mīrzā dedi kim “Nêge mayl ḳılmas siz? (2/401/4) “Bediuzaman Mirza niçin buyurmuyorsunuz dedi.”

Dëdim kim “Kêliḡ aytıḡ, kim Teḡri rāst keltürse Samarḳandnı ḳaçan alḡay biz?” (1/169/10) “”Söyleyin bakalım Allah rast getirirse Semerkant’ı ne zaman alırız” dedim.”

Har nêçük köḡli tiler oynar êdi (2/359/22) “Gönlü nasıl isterse öyle oynardı.”

2.8. Fiil

2.8.1. Şahıs Ekleri

2.8.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Babürnâme’de zamir kökenli şahıs ekleri fiilimsi eklerinden gelişen zaman eklerinde kullanılır.

Teklik 1. Şahıs: *mên*

Teklik 2. Şahıs: *sên*

Teklik 3. Şahıs: *Ø*

Çokluk 1. Şahıs: *biz*

Çokluk 2. Şahıs: *siz*

Çokluk 3. Şahıs: *-lAr*

2.8.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Babürnâme’de iyelik kökenli şahıs ekleri, I. tip geçmiş zaman (-DI), şart, hikaye ve şart birleşik kip çekimlerinde kullanılır.

Teklik 1. Şahıs: *-m*

Teklik 2. Şahıs: *-η*

Teklik 3. Şahıs: *Ø, -dUr*

Çokluk 1. Şahıs: *-k*

Çokluk 2. Şahıs: *-ηIz*

Çokluk 3. Şahıs: *-lAr, -dUrAr*

2.8.1.3. Emir ve İstek Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

Teklik 1. Şahıs: *-Ay*

Teklik 2. Şahıs: *-GI -Kıl, Ø*

Teklik 3. Şahıs: *-sUn*

Çokluk 1. Şahıs: *-Allη, -All*

Çokluk 2. Şahıs: *-ηIz, -ηlAr*

Çokluk 3. Şahıs: *-sUnlAr*

2.8.2. Kipler

2.8.2.1. Basit Kipler

2.8.2.1.1. Bildirme Kipleri

2.8.2.1.1.1. Geniş Zaman Kipi

-r, -Ar, -Ur

Olumlu: Fiil Kök ya da Gövdesi+*-r, -Ar, -Ur*+ Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Olumsuz: Fiil Kök ya da Gövdesi+*-mAs*+ Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

Bir cümlede “yeyip tükete almayur (1/5/2) “yiyip bitiremez” şeklinde olumsuzuna rastlanır.

Teklik 1. Şahıs: *-r mên, -Ar mên, -Ur mên*

alur mên (2/321/15) “alırım”

ihtilātt kılr mên (3/743/25) “görüşürüm”

ister mên (1/245/3) “isterim”

içer mên (2/397/23) “(ne zaman) içerim”

tüş körer mên (1/169/13) “rüya görürüm”

öler mên (2/357/4) “ölürüm”

Teklik 2. Şahıs: +-r sên, -Ar sên, -Ur sên

fitna salur sên (3/555/2) “fitne salarsın”

riḏāmnu tiler sên (3/743/21) “rızamı istiyorsun”

Teklik 3. Şahıs: +-r, -Ar, -Ur

açılur (3/617/17) “açılır”

atanur (3/585/6) “adını alır”

bolur (1/3/16) “olur”

êşitür (3/655/19) “duyar”

tökülür (3/585/7) “dökülür”

Çokluk 1. Şahıs: +-r bİz, -Ar bİz, -Ur bİz

alur biz (3/739/26) “mağlup ederiz”

bêrür biz (1/83/2) “veririz”

buyurur biz (3/739/26) “emrederiz”

çıkar biz (1/229/12) “çıkarız”

Çokluk 2. Şahıs: -r sİz, -Ar sİz, -Ur sİz

nêge mayl kılmas siz? (2/401/4) “neden buyurmuyorsunuz”

Çokluk 3. Şahıs: -rİAr, ArİAr, UrİAr

alurlar (2/279/20) “alırlar”

koşulurlar (3/551/19) “katılırlar”

kuyarlar (1/5/20) “koyarlar”

uçarlar (2/295/14) “uçarlar”

dêrler (1/7/3) “derler”

êkerler (2/307/1) “tarım yaparlar”

İşlevleri:

Genel geçer durumlar ve alışkanlıkları ifade eder.

Oşbu cānibtın özge cānibtın kış yağı kêle almas. (1/3/8) “Kışın o taraftan başka hiçbir yerden düşman gelemes.”

Türkistāndın haylî koyıraķ bu daryā tamām kumğa singer hēç daryāğa katılmas. (1/3/12) “Türkistan’dan epeyce aşağıda olan bu nehir büsbütün kumlar arasında kaybolur ve hiçbir nehre karışmaz.”

Aşlīg vāfir, mēvası farāvān, kavun va üzümi yahşı bolur. (1/9/16) “Hububatı çoktur, meyvesi boldur, kavun ve üzümü iyidir.”

‘Asā kılurlar, kamçı dastası kılurlar, kuşlarğa kafas kılurlar. (1/11/3) “Asa, kamçı sapı ve kuş kafesi yapımında kullanırlar.”

Kurgusal anlatımlarda geçmiş zamanın yerini tutar:

Dêrler kim bir nêçe darvêş bu bādiyada tund yêlge yolukup birbirini tapa almay, “Hāy darvêş, hā darvêş” dēy dēy tamām halāk bolurlar. (1/9/7) “Rivayete göre bir kaç derviş çölde kasırgaya tutulmuş ve birbirlerini bulamadan “ha derviş, ha derviş” diyerek ölmüşlerdir.”

Gelecek zamanı belirtir:

Habar keltürdi kim “kêlsünler. Şahrnı bêrür biz” (1/159/20) “Gelsinler şehri teslim ederiz haberini getirdi.”

2.8.2.1.1.2. Geçmiş Zaman Kipleri

2.8.2.1.1.2.1. I. Tip Geçmiş Zaman

Fiil Kök veya Gövdesi+-DI, -DU+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Çağatay Türkçesinde ünlülerden ve sürekli ünsüzlerden sonra –dı/-di, -du/-dü, süreksiz ünsüzlerden sonra –tı/-ti, -tu/-tü şeklinde gelir (Bodrogligeti, 2012: 186). Ek üçüncü şahıslarda daima düz ünlülüdür (Turgut, 2010: 612). Babürnâme’de de bu kural bozulmaz ve ek üçüncü şahıslardan sonra yine düz ünlülüdür. Olumsuz fiil tabanına -mA eki getirilerek yapılır.

Teklik 1. Şahıs:-DIm, -DUM

aytmadım (2/301/24) “söylemedim”

bağladım (2/533/8) “besteledim”

bardım (1/227/25) “yetiştim”

bitidim (2/373/9) “yazdım”

at koydım (2/481/23) “ad verdim”

tépredim (1/215/13) “hareket ettim”
aytturdum (2/391/23) “söylettirdim”
yudum (3/773/3) “yıkadım”
kéçürdüm (3/737/14) “geçirdim”
öttüm (2/271/2) “geçtim”

Teklik 2. Şahıs: -DIñ, -DUñ

asramadıñ (3/547/2) “muhafaza etmedin”
koşulmadıñ (3/547/2) “katılmadın”
kıldıñ (1/155/9) “sen yaptın”
yiberdiñ mü (1/241/3) “gönderdin mi”
kördüñ mü (1/219/24) “gördün mü”

Teklik 3. Şahıs: -DI

öksümedi (1/27/16) “azalmadı”
olturuldı (1/81/20) “oturuldu”
ötkerildi (1/113/14) “geçirildi”
kıçkırdı (2/417/25) “bağırdı”
kabardı (3/775/21) “(vücudum) kabardı.”
bütti (1/221/18) “bitti”
köçti (1/173/27) “göçtü”
üleşti (1/63/23) “paylaştırdı”

Çokluk 1. Şahıs: -DUk, -DIk

köçmedük (2/471/2) “hareket etmedik”
bêrdük (1/233/14) “yürüy bêrdük”
habar taptuk (2/257/12) “haber aldık”
yarmaştuk (2/413/2) “tırmandık”
yanduk (1/83/12) “döndük”
‘uzr ayttuk (2/395/2) “özüümüzü söyledik”
ayttuk (2/257/2) “söyledik”
kêşeştük (2/405/11) “istişare ettik”
içtük (3/723/13) “içtik”

Daha çok –DUk/ -DUk şekli yaygındır. Aşağıdaki kelimelerin –DUk’lu şeklinin yanı sıra –Dlk’lı şekli de görülür.

ḥabar taptık (2/327/13) “haber aldık”

yürüy bērdik (1/233/11) “yürüyü verdik”

Çokluk 2. Şahıs: -DİŋIz

Çağatay Türkçesinde – DuŋUz şekli de mevcuttur (Turgut, 2010: 626). Babür Divanı’nda –düŋiz şeklindeki örneği görülür (Yücel, 1995: 84). Babürnâme’deki örnekleri ise aşağıdadır.

bērdiŋiz (3/671/10) “iyi hatırlattınız”

ḥabar taptıŋız (1/243/22) “haber aldınız.”

Çokluk 3. Şahıs: -DİlAr

aldaradılar (2/263/1) “şaşırdılar”

toldurdılar (3/733/15) “doldurdular”

bērdiler (1/23/16) “verdiler”

bērkidiler (2/311/13) “toplandılar”

astılar (3/553/20) “astılar”

içtiler (2/483/6) “içtiler”

İşlevleri:

Görülen geçmiş zamanı ve olmuş bitmiş bir eylemi ifade eder.

Fargana vilāyatıda on iki yaşta pādīşah boldum. (1/3/1) “On ki yaşında Fergana vilayetinde padişah oldum.”

Bir eski gawl postīn tapıp kēltürdi. Kēydim. Bir ayak yemden aşnı kēltürdi. İçtim. ‘Acab Hudūr kıldım. (1/241/1) “Eski bir kuzu derisi bulup getirdiler. Giydim. Bir çanak darı çorbası getirdiler içtim.”

Nāzı va ruḥşatı ḥaddın aştı. Biz ham anıŋ aḥlāk u af ‘ālının cānga yēttük, ruḥsat bērdük. (1/329/25) “Sonunda nazı ve izin istemesi hadden aştı, biz de onun ahlak ve hareketlerinden bıktık ve izin veridik.”

Mullā Raḫī yasagan safūfı kayfiyyat için talğan bile çalıp içtük. (3/723/13) “Molla Refi’nin hazırladığı toz halindeki ilacı buğday ezmesiyle karıştırıp içtik.”

2.8.2.1.1.2.2. II. Tip Geçmiş Zaman

Fiil Kök veya Gövdesi+-GAn+dUr

Babürnâme’de olumsuz örneklerine rastlanmaz; fakat Çağatay Türkçesinde bu tip geçmiş zamanın olumsuzu fiil kök veya gövdesine +mA olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur (Bodroglıgeti, 2012: 223).

Teklik 1. Şahıs:

Yoktur.

Teklik 2. Şahıs:

Yoktur.

Teklik 3. Şahıs:

barğandur (1/91/25) “varmıştır”

kişi çapturğandur (2/261/13) “asker göndermiş”

bèrgendür (1/13/15) “vermiştir”

bitilgendür (3/775/3) “yazılmıştır”

dègendür (1/101/23) “demiştir”

Çokluk 1. Şahıs:

Yoktur.

Çokluk 2. Şahıs:

Yoktur.

Çokluk 3. Şahıs:

şahīd kılğandurlar (3/667/3) “şehit ederler”

çerig bargandurlar (3/753/10) “asker sevketmişler”

İşlevleri:

Duyulan geçmiş zamanı ifade eder:

Andağ rivāyat kıldılar kim çupçuk bizgek bolğandur. (1/7/25) “Rivayete göre burda serçeyi bile sıtma tutarmış.”

Ol munāsabat bile kim Tēmūr Beg uluġ ‘Umar Şayĥ Mīrzāğa Fargāna Vilāyatını bērgendūr. (1/13/15) “O sebeple Timur Bey büyük Ömer Şeyh Mirza’ya Fergana vilayetini vermiş.”

Sulţān Cunayd alar Ħarīdkā çerig bargandurlar. (3/753/10) “Sultan Cüneyd ve adamları Harīd’e asker sevketmişler.”

Bu korgannıġ ‘imāratıġa maşġūl bolġandur. (1/695/1) “Bu kurganın güçlendirilmesi işiyle meşgul olmuş.”

Mash u mabhūt edi, bēġlik kābiliyyatıdın dūr va içkilik şalāĥiyyatıdın mahcūr ġālibā ‘Alī Şēr bēġ vāsittasudın munça ri‘āyat tapkandur. (1/2/361) “Şaşırmış ve bitkin bir haldeydi. Beylik kabiliyetinden ve elçilik salahiyetinden uzaktı. Herhalde Ali Şir Bey sayesinde böyle itibar görmüştür.”

Burundın bularnıġ nasl ol vilāyatlarġa barıp salttanāt dā‘iyasını başlarıdın çıkarıp ol pādīşāhlarġa mulāzamat kılıp ri‘āyat tapa kēlgendürler. (2/367/1) “Önceleri bunun nesli o vilayetlere girip saltanat davasını bırakarak padişahlara mülazemet edip daima itibar görmüşlerdi.”

Muġul bēġleriniġ Muĥammad Mazīd Bēġ alar bile yahşıġına iĥtilāttı çıkmadı, balk’ Muĥammad Mazīd Tarĥannı tutar ĥayālī ham kılġandurlar. (1/155/27) “Moğol Beyleri Muhammed Mezid ile tam anlaşımadılar. Hatta Muhammed Mezīd Tarhan’ı ele geçirmeyi bile düşünmüş olmalıdırlar.”

Eckmann bu kipin tesirleri hala devam eden tamamlanmış bir harekete işaret ettiğini belirtir (Eckmann, 2012: 136).

Etkisi devam eden geçmiş zamanı belirtir:

Samarĥandnı Iskandar binā kılġandur. (1/91/26) “Semerkant’ı İskender kurmuştur.”

2.8.2.1.1.2.3. III. Tip Geçmiş Zaman

Olumlu: Fiil Kök veya Gövdesi+ptUr /-p+Zamir Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz: Fiil Kök veya Gövdesi+-mAydUr+Zamir Kökenli Şahıs Eki

Teklik 1. Şahıs: -ptUr mēn

olturuptur mēn (2/391/24) “oturmuşum”

çapĥun çapıptur mēn (2/333/24) “akınlarda bulundum”

şükün tutuptur mên (3/743/27) “uğur sayıyorum”

kéliptür mên (2/485/18) “gelmişim”

yiberiptür mên (2/431/16) “gönderdim ben”

Teklik 2. Şahıs: -ptUr sên

Tespit edilemedi

Teklik 3. Şahıs: -ptUr

buzuptur (2/287/7) “tahrip etmiş”

oķuptur (2/361/29) “okumuştur”

yiberiptür (1/123/18) “göndermiştir”

maņa sözletiptür (3/731/6) “söz vermiş”

aytmaydur (2/377/20) “fena söylememiş”

ķalmaydur (2/271/19) “kalmamıştır”

kêltürüp mü dūr (2/361/19) “getirmiş mi”

daf^c kılıp mu dur (2/361/20) “def etmiş mi”

Çokluk 1. Şahıs: -ptUr biz

kéliptür biz (2/397/22) “gelmişiz”

körüptür biz (2/431/8) “görmüşüzdür”

çıkıptur biz (1/109/16) “çıkılmışız”

ta^cil kılıptur biz (1/179/17) “acele etmişiz”

Çokluk 2. Şahıs: -ptUr siz

Tespit edilemedi.

Çokluk 3. Şahıs: -ptUrlAr

atıpturlar (2/337/18) “atmışlar”

bağlapturlar (3/623/26) “bağlamışlar”

salṭanat taḥtığa olıtuıpturlar (3/577/4) “tahta oturmuşlardır”

egeriptürler (3/729/3) “duvar çevirmişler”

ekiptürler (2/519/9) “ekmişler”

Birinci ve ikinci şahısların teklik ve çoklukları “Fiil kök veya gövdesi+-p +şahıs zamiri” şeklinde de gerçekleşebilir.

Teklik 1. Şahıs: -p mèn

bèrip mèn (3/785/8) “verdim”

èktürüp mèn (2/267/6) “ektirdim”

Teklik 2. Şahıs:-p sèn

köylini alıp sèn (3/743/30) “gönlünü almışsın”

yağşı barıp sèn (3/743/29) “iyi hareket etmişsin”

ğāfil bolup sèn (3/741/17) “düşünmemişsin”

dèp sèn (3/743/1) “demişsin”

Çokluk 1. Şahıs: -p biz

olturguzup biz (1/243/4) “almışsınız”

Çokluk 1. Şahıs : -p siz/sizler

alıp siz (1/233/16) “almışsınız”

basturup siz (3/549/6) “mağlup olmuşunuz”.

İşlevleri:

Geçmişte gerçekleşmiş etkisi devam eden geçmiş zamanı ifade eder.

Muğul va Özbek cihatıdın bu tārīḥda buzuluptur, aşlan maḥmūra kalmaydur. (1/3/6) “Moğol ve Özbekler tarafından tahrip edilmiş ve artık hiçbir mamuresi kalmamıştır.”

Bu tağnıñ kullasıda Sultān Maḥmūd ḥan bir hucra salıptur. (1/5/10) “Bu dağın tepesine Sultan Mahmud Han (Babür’ün dayısı) bir köşk yaptırmıştır.”

Dih kucā u giraḥtān kucā? masalñı ġāliba Aḥsī üçün aytıpturlar. (1/9/16) “Köy nerede, ağaçlar nerede darbimeselini galima Ahsî için söylemişlerdir.”

Şimdiki zamanı belirtir.

Hālā nē zor kēliptür va nē darūr kılıptur kim mundağ cānlar tartıp alğan vilāyatlarını bēcihat salğay biz? (3/633/26) “Şimdiyse, hangi zorluk ve hangi zaruret yüzünden, böylesine zahmetle zapt ettiğimiz vilayetleri nedensiz yere bırakacağız.”

Coğrafi tariflerde kullanılır:

Girdāgirdi tağ vāki boluptur. (1/3/7) “Etrafı dağlıktır.”

2.8.2.1.1.2.4. IV. Tip Geçmiş Zaman

Fiil Kök veya Gövdesi +-mİş+ Zamir Kökenli Şahıs Eki

Olumsuzu Babürnâme’de görülmesi de Çağatay Türkçesinde fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur (Bodrogligeti, 2012: 219).

Turgut, Çağatay Türkçesinde ekin birinci ve ikinci çokluk şeklinin örneğinin tespit edilemediğini, ayrıca -muş ve –müş şeklinin varlığını da belirtmiş (Turgut, 2010: 651). Eckman ve Bodrogligeti, eki, sadece –mış ve –miş şekliyle göstermişlerdir. Eckman üçüncü şahıslarda –mİş’in yanı sıra mİşDur ve mİşDurlAr şekline de yer verir. Çağatay şiirinde “kalmış-am, eşitmiş-em, asmış-añ” gibi Azeri Türkçesi şekillerine rastlanır (Bodrogligeti, 2012: 214; Eckmann, 2012: 133-134). Babürnâme’de ise ek, sadece –mış ve –miş şekliyle görülür ve şahıslardaki çekimi aşağıdaki gibidir.

Teklik 1. Şahıs: -mİş mēn

çıkılmış mēn (1/169/14) “çıkılmışım”

Teklik 2. Şahıs: -mİş sēn

koymuş sēn (3/741/16) “koymuşsun”

Teklik 3. Şahıs: -mİş

bērmiş (3/741/14) “vermiş”

bolmuş (3/737/6) “olmuş”

bütķermiş (2/351/26) “tamamlamış”

çıkılmış (1/111/10) “çıkılmış”

kēlmış (1/169/15) “gelmiş”

kirmiş (1/129/19) “girmiş”

Çokluk 1. Şahıs: -mİş biz

Babürnâme’de görülmez.

Çokluk 2. Şahıs: -mİş siz

Babürnâme’de görülmez.

Çokluk 3. Şahıs: -mİşlAr

bolmuşlar (2/415/23) “olmuşlar”

salmışlar (1/169/14) “sermişler”

kelmişler (1/169/14) “gelmişler”

yibermişler (1/241/4) “göndermişler”

İşlevleri:

Cümlede başkasından duyulma ya da sonradan öğrenilen geçmiş zamanı belirtir. Birinci şahıstaki kullanımında kişinin sonradan şuuruna vardığı geçmiş zamanı ifade eder.

Tüş körer mên kim Hâdret-i Hwâca ‘Ubaydullâh kêlmîşler. Mên istikbâllarığa çıkmîş mên. Hwâca kèlip olturdılar. (1/169/14) “Rüyamda, Hoca Ubeydullah hazretleri gelmiş ve ben de onu karşılamaya çıkmışım. Hoca gelip oturdu.”

Têhri ta‘âlâ mundaķ sêvinçlerni maņa ve saņa hamêşa rozî kılğay, âmîn yâ rabbba’l- ‘âlamîn. Atını al-Amân koymuş sên. Têhri mubâarak kılğay. (3/741/16) “Yüce Allah böyle sevinçleri bana ve sana daima nasip eylesin. Âmin, ya Rabbelalemin adını El- Amân koymuşsun. Allah mübarek etsin.”

Uzun Hâsan kim Andicānga kire almay Ahsî tarafiga barıp êdi, habar kêldi kim barıp Ahsîniñ argığa kirmiş. (1/129/19) “Uzun Hasan da Endican’a giremeyince Ahsi tarafına gitmişti ve Ahsî erkine girdiği haberi geldi.”

Yana şişamba küni aynıñ on biride arācîf habar kêldi kim Balh eli Qurbānnı tilep Balhğa kivürmişler. (3/741/23) “Sonra, Salı günü, ayın onbirinde, bu sırada Belh ahalisinin Kurbân’ı davet edip içeriye alıkları haberi geldi.”

2.8.2.1.1.3. Gelecek Zaman Kipleri

2.8.2.1.1.3.1. I. Tip Gelecek Zaman

Fiil Kök ya da Gövdesi -GAy, -KAy+ Zamir Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz fiil kök ya da gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur.

Teklik 1. Şahıs: –GAy, KAY mèn

tāyip bolğay mèn (2/533/3) “tövbekar olacaktım”

yüküngey mèn (2/389/27) “eğilecem”

yētişe algay mèn (1/235/11) “yetişebileceğim”

barmağay mèn (2/389/13) “neden gitmeyeyim”

Teklik 2. Şahıs: –GAy, KAY sèn

kılğay sèn (2/321/18) “nè kılğay sèn, ne yapacaksın”

yētişe kēlgey sèn (3/651/9) “yetişmelisin”

yürügey sèn (3/743/31) “yürümelisin”

içmegey sèn (2/501/11) “içmeyeceksin”

Teklik 3. Şahıs: –GAy, KAY

oķutķay (2/341/2) “hutbe okutacak”

ķoşulğay (3/707/19) “katılması emredildi”

üyürülgey (1/225/8) “çevrilecek”

tüşkey (2/461/12) “inecek, insin”

Çokluk 1. Şahıs: –GAy, KAY biz

yangay biz (2/429/7) “döneceğiz”

muhasara kılğay biz (1/79/18) “kuşatacağız”

bilgey biz (2/415/8) “bilelim biz”

atķay biz (2/535/6) “geçeceğiz”

Çokluk 2. Şahıs: –GAy, KAY siz

bolmağay siz (3/549/6) “katılmayın, katılmayacaksınız”

kılğay sèn (2/321/18) “yapacaksın”

içmegey sèn (2/501/11) “içmeyeceksin,”

Çokluk 3. Şahıs: –GAylAr, KAylAr

ahtarğaylar (3/555/12) “araştıracaklar”

sormağaylar (2/331/1) “sormayacaklar”

bütkergeyler (2/481/7) “tamamlayacaklar”

çıkğaylar (3/633/14) “çıkacaklar”

eltkeyler (3/797/20) “götürecekler”

İşlevleri:

Gelecek zamanı bildirir.

Kişimiz az. Bu bir korgannı alğan bile ne iş açılğay. (1/115/4) “Askerimiz az hangi işimiz yürüyecek.”

Söz muña karar taptı kim Bangaş va Bannū navāhīsıdaki Afğanlarnı çapıp Nağar yolu bile ya Fermul yolu bile yanılğay. (2/303/17) “Bengeş ile Bennū civarındaki Afğanlara akın edilip Negar ve Fermul yoluyla dönülmesine karar verildi.”

Andağ muğarrar boldı kim Abūhadın yokkarı Swād vilāyatığa dahl kılmağaylar va camī° ra°iyyatlarını içleridin çıkargaylar. (2/503/9) “Ebûhe’den yukarı Sevād vilayetine müdahale etmeleri, bütün vilayetleri aralarından kararlaştırıldı.”

Uzun Hasannın ittifakı bile kaçkanlarının ba°zısığa sazā bergeyler, ba°zısını biziñ kaşımızğa yibergeyler. (1/105/20) “Uzun Hasan’la birlikte bu kaçkanların bir bölümünü cezalandıracak bir bölümünü de bizim yanımıza gönderecek.”

Bi- taşış biziñ közümiñ utrusıda biziñ atımıznu binip biziñ tonumıznu kèyip biziñ koyumuznu yèp yürügeyler. Muña hud kim tahammul kıla alğay. (1/131/8) “Gözümüzün önünde bizim atlarımıza binip, bizim giyeceklerimizi giyip, bizim ekmeğimizi yiyecekler. Buna kim tahammul edebilir.”

İstek, gereklilik veya emir bildirir.

Tèñri ta°ālā mundağ sevinçlerini maña ve saña hamèşa rozī kılğay, āmīn yā rabbba’l- °ālamīn. Atını al-Amān koymuş sèn. Tèñri mubārak kılğay. (3/741/16) “Yüce Allah böyle sevinçleri bana ve sana daima nasip eylesin. Amin, ya Rabbelalemin adını El- Aman koymuşsun. Allah mübarek etsin.”

Kişi andın nème ala alğay? (1/105/13) “İnsan ordan nasıl bir şey alabilir?”

Bu el va ulusnıj köçlerige birer neme aslıg bėrip çėrig va çapķunga atlanılğay. (2/299/18) “Bu halkın ailelerine bir miktar yiyecek temin edilerek asker akına çıkmalıdır.”

Nėce maķall edi mundaķ nēmelerge maşğülluķ kılmaydur edim. Maņa ham dağdağa boldı bir neme bağlağay mən. (2/533/8) “Kaç zamandır, böyle işlerle meşgul olmuyordum. Bana da bir şey bestelemek arzusu geldi.”

Bavurçını saķlatıp buyurdum kim ol ķaynı itke bėrip itni saķlağaylar. (3/657/15) “Aşçıyı muhafaza altına alarak, o kusmuğu köpeğe verip köpeği de nezaret altına almalarını emrettim.”

Tahmin bildirir.

Uzunluķı taķmınan on ķarı bolğay, bulandlıķı baız yeri ķişı boyı, pastlıķı baız yeri ķişiniń bėliçe bolğay. (1/7/12) “Uzunluđu tahminen on karıdır. Yüksekliđi bazı yerlerinde insan boyu kadar alçak kısmı da bazı yerlerinde insan beli kadar olmalı.”

ķorgandın daryā bir oķ atımı bolğay. (1/7/22) “Nehir kurgandan yaklaşık bir ok atımı uzaklıkta olmalı”

Umėdim bar kim sėn yaķşı iķtilāt ķılğay sėn. (3/743/5) “Umarım ki sen de iyi mumele edeceksin.”

2.8.2.1.1.3.2. II. Tip Gelecek Zaman

Fiil Kök veya Gövdesi+ -GU+ İyelik Kökenli Şahıs Eki+dUr

Olumsuz fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek veya “Fiil gövdesi+GU+İyelik Kökenli Şahıs Zamiri+ yoktur” şeklinde yapılır.

Teklik 1. Şahıs: -GUmdUr

atlangumdur (3/745/12) “hareket edeceğim”

ķüydürgümdür (2/277/15) “yakacağım”

Teklik 2. Şahıs: -GUñdUr

alğundur (2/359/16) “yeneceksin, ele geçireceksin”

Teklik 3. Şahıs: -GUsIdUr

barğusıdur (1/149/6) “varacaktır?”

buyrulğusıdur (1/175/27) “gelecektir, buyrulacaktır”

bitilğüsıdır (2/445/3) “ilerde bahsedilecettir”

keltürülgüsıdır (3/547/11) “getirilecektir”

ötküsıdır (2/255/10) “gececektir”

đarar u āsībī yētmegüsıdır (3/781/14) “zarar ve ziyan gelmeyecektir”

yēr fikrini kılğu yoktur (2/451/14) “yer edinmeyi düşünmeliyiz”

yırakrak ayrılğu yoktur. (2/451/15) “daha uzaklara gitmeliyiz”

Çokluk 1. Şahıs: -GUmIzdUr

ılğagımızdur (2/415/6) “hucum edeceğiz”

yandurgımızdur (2/415/7) “ateş yakacağız”

yētkürgümüzdür (3/735/20) “muhakkak oraya geleceğiz”

Çokluk 2. Şahıs: -GUñUzdUr

Örneğine rastlanmaz.

Çokluk 3. Şahıs: GULARıdUr

Eckmann’ın Çağtayca El Kitabı’nda bahsettiği –GusIlArdUr, -GUUsIdUrlAr, GULARıdUr şekillerinden Babürnâme’de, GULARıdUr şekli vardır sadece.

bolğularıdur (1/239/7) “olacaklardır”

tapşurgularıdur (1/31/10) “teslim edecekler”

muđāyāka kılmağularıdur (2/481/11) “zorluk çıkarmayacaklar”

uruşmağularıdur (1/169/2) “vuruşma ihtimalleri yoktur”

İşlevleri:

Yakın ve mutlak gelecek zamandır.

Ol ham öz ‘amalığa giriftār bolup cazāsığa yētküsıdır. (3/659/2) “O da kendi yaptığına giriftar olup cezasını görecektir.”

Özge sarı ‘azīmat kılğumdur. (3/745/14) “Başka tarafa yürüyeceğim”

Agar guzar tapılsa ħud bat kēlgüsıdır. (2/255/10) “Eğer geçit bulunursa çabuk gelir.”

Bu takrīb bile çārgāh şawtını bağladım, neçük kim maḥallıda mazkūr bolğusıdur. (2/533/9) “Sırası geldiğinde bahsedileceği üzere bu münasebetle çargah satini besteledim.”

Bu dört mīrzānıñ ḥālātı bu tāriḥda yıl vaḳāyi ıda mazkūr bolğusıdur. (1/53/22) “Bu dört mirzanın vekayileri, bu Tarih’te senelerin olayları içinde anlatılacaktır.”

Munça kuvvat u kudrat özüimizge bir yer fikrini kılgu yoktur, va bu miḳdār furca u furşatta ḳavī duşmandın yırakraḳ ayrılgu yoktur. (2/451/15) “Böyle bir kuvvet ve kudret karşısında, biz kendimize yer edinmeyi düşünmeliyiz böyle fırsat varken, bu kuvvetli düşmandan daha uzaklara gitmeliyiz.”

2.8.2.1.1.4. Şimdiki Zaman Kipleri

2.8.2.1.1.4.1. I. Tip Şimdiki Zaman

Fiil Kök ve ya Gövdesi+-A/-y+dUr+Zamir Kökenli Şahıs Eki, Fiil Kök veya Gövdesi+-A+ Şahıs Zamiri

Olumsuz: Fiil Kök ve ya Gövdesi+-mAy+dUr+ Zamir Kökenli Şahıs Eki

Teklik 1. Şahıs: -AdUr mèn, -ydUr mèn, -A mèn

baradur mèn (1/235/20) “gidiyordum”

kèledür mèn (3/657/20) “geliyorum”

köredür mèn (1/243/1) “görüyorum”

tileydür mèn (1/207/4) “istiyorum”

talap ḳıla mèn (1/245/14) “talep ediyorum”

tura mèn (2/409/1) “tahammül etmeliyim”

köre mèn (2/407/27) “meşakkat görmeliyim”

Teklik 2. Şahıs: -AdUr sèn, -ydUr sèn, -A sèn

bara sèn (3/743/20) “gidiyorsun”

Teklik 3. Şahıs: -AdUr, -ydUr

ḳıçḳıradur (2/419/22) “bağırıyor”

évredür (3/749/23) “çeviriyor”

ötedür (3/589/16) “geçer”

yasaydur (3/741/20) “düzenliyor”

man^c kıla almaydur (2/399/8) “engel olamıyor”

kèlmeydür (1/237/23) “gelmiyordu”

körünmeydür (2/315/26) “görünmüyordu”

Çokluk 1. Şahıs:-AdUr biz, -ydUr biz, -A biz

baradur biz (1/125/3) “gidiyoruz”

kèle biz (1/245/4) “geliyoruz”

Çokluk 2. Şahıs: :-AdUr siz, -ydUr siz, -A siz

korkuta siz (2/361/30) “korkutuyorsunuz”

ayta siz (2/361/30) “söylüyorsunuz”

koşula siz (3/549/6) “birleşeceksiniz”

Çokluk 3. Şahıs: :-AdUrlAr, ydUrlAr

tohtatmaydurlar (1/167/24) “bağlamıyorlar”

aytadurlar (1/241/6) “söylüyorlar”

suğaradurlar (3/587/13) “suluyorlar”

üzedürler (3/607/6) “topluyorlar”

dèydürler (2/483/9) “diyorlar”

İşlevleri:

Geçmiş ifade edilirken belli bir süre yapılmış eylemi ifade eder.

Bularnıñ sözige kulak samay yürüy bèrdim. Dara yokkarı oğ baradur mèn.
Namāz-i huftangaça bardım. (1/235/20) “Bunların sözüne kulak asmadan devam ettim.
Dereden yukarı doğru gidiyordum. Yatsı namazına kadar yürüdüm.”

Darvêş Muḥamad Sārbān ham suğa yıķıldı. Mīrzā- Kūlı tawrii bardı. Yıķılgu
maḥallda elideki kavun kèsedür. Bıçaķnı cālānıñ üstideki būryāğa sançıp oğ yıķıldı.
(2/513/20) “Derviş Muhammd Şarban’da suya düştü. Mirza-Kulı iyi hareket etti.
Tükezlediğinde elinde kavun kesiyor. Bıçağı şalı örten haliya sapladı.”

Ol dedim kim Sulṭān Sa‘īd Ḥan cazm Badaḥşān üstige geldi. Mèn pādīşāḥka
habar kıla kèledür mèn. (2/521/8) “Bana Sultan Saîd Han’ın Bedahşan üzerine geldiğini
ve kedisinin padişaha haber vermek için gelmekte olduğunu söyledi.”

Şimdiki zamanı belirtir.

Ol dünyadan kēledür mēn. Anamdın imdi tuğdum. (3/657/20) “Ben öbür dünyadan geliorum; annemden şimdi doğdum.”

Mawlānā ayıpturlar kim “Mīrzā, şīr ayta siz, ya ādam korkuta siz.” (2/361/30) “Mevlana’nın da “Mirza, Siz şiir mi söylüyorsunuz, yoksa adam mı korkutuyorsunuz” dediği meşhurdur.”

Gelecek zaman işleviyle kullanılır.

Hanlarga dēdim kim mēniñ bēş altı ini oğlum bar. Yana bir nēçe yiğit koşuñız. karmān tarafıdın barıp habar ala mēn. (1/243/28) “Han’a arz ettim ve dedim ki: beş altı tane küçük kardeşim ve oğlum var; bunlara birkaç yiğit katınız ve ben de Karman tarafına gidip aber alacağım.”

Har nēçük el tākāt kılıp tursa, tura mēn. (2/409/1) “Halk nasıl durup tahammül ediyorsa ben de duracağım/durmalıyım.”

Geniş zaman gibi genel geçer durumları ifade eder.

Ol cumladın biri bu dur kim yēti halkanı pēşānīsığa va iki tēzige ta’biya kılıp yana tōrt halkanı, ikini iki elig barmakı bile, tēz u bēdirañ evüredür. (3/749/23) “Bunların bir kaçı şudur: yedi halkadan birini alınına, ikisini el parmakları ve ikisini de ayak parmaklarıyla hızlı ve durmadan döndürüyorlar.”

Yahşısı yahşı boladur. Ğalaba yēyile boladur, valī yahşısı kam boladur. Aksar hām üzedürler, üyde bişedür. (3/607/7) “İyi güzel olur fazla yenilebilir, fakat iyisi az olur. Çoğunlukla ham toplanlar ve evde olgunlaşır.”

Bir zamāndın soñ kalıp tolmay bu kūrallardın kēledür erigen ālātın kēlmeki birer birer munḳatti boldı. (3/649/12) “Bir süre sonra bu ocaklardan gelmekte olan erimiş malzemenin gelişi birer birer kesildi.”

2.8.2.1.1.4.2. II. Tip Şimdiki Zaman

Fiil Kök veya Gövdesi+-mAḲtA

Babürnâme’de örnekleri çok fazla değildir. Bu tip geçmiş zamanın olumsuz Çagatay Türkçesinde, fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Biz bu bargan beğlerniñ intizārıda at üstide oq turup édük-baʿzı örgüdemekte, baʿzı ħwābālūd. (1/211/25) “Biz de gönderilen beyleri bekleyerek at üzerinde duruyorduk. Bazıları uyukluyordu bazıları derin uykuya dalmıştı.”

2.8.2.1.2. Tasarlama Kipleri

2.8.2.1.2.1. Şart Kipi

Fiil Kök ve ya Gövdesi+-sA+İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Olumsuz fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Teklik 1. Şahıs: -sAm

çıksam (1/205/24) “çıksam?”

zafer tapsam (3/671/9) “zafer kazansam”

dësem (1/177/1) “desem”

körsem (1/205/22) “görsem”

içmesem (2/397/23) “içmesem”

Teklik 2. Şahıs: -sAñ

bolsañ (1/41/19) “olsan”

dëseñ (3/635/16) “desen”

yëtseñ (2/507/5) “dahil olsan”

Teklik 3. Şahıs: -sA

yoluksa (3/669/3) “rastlasa

yaşasa (1/241/22) “bin yıl yaşasa”

ölse (2/277/8) “ölse”

ötse (1/179/16) “geçse”

bolmasa (1/69/25) “olmasa”

kirmese (2/421/10) “girmese”

Çokluk 1. Şahıs: -sAq, -sAk

salsak (1/225/7) “soksak, koysak”

tutursak (1/131/6) “tutuklasak”

kéçsek (2/439/5) “geçsek”

tapsak (3/719/4) “bulsak”

Çokluk 2. Şahıs:-sAğIz

barsağız (1/237/4) “nereye gitseniz”

ķılmasağız (1/237/2) “yapmassanız”

yétmeseniz (1/107/26) “yetişmezseniz”

yiberseñiz (1/195/24) “gönderseniz”

Çokluk 3. Şahıs:-sAlAr

buyursalar (3/589/8) “emretseler”

yüzlenseler (3/793/22) “ne tarafa yürürseler”

örgetseler (3/595/21) “öğretseler”

madad ķılmasalar (1/169/1) “yardım etmezseler”

İşlevleri:

Şart anlamı katar.

Fargāna vilāyatınıñ hāsılı bile agar ‘adl ķılsalar, üç tört miñ kişi sahlasa bolur. (1/11/8) “Adil bir şekilde idare edildiği takdirde Fergana vilayetinin geliriyle üç dört bin asker beslemek mümkündür.”

Hameşa elniñ sözi bu edi kim agar muşālaħa cihtıdın elçi barsa, Türkke ta‘alluķ vilāyatlarğa muđāyaķa ķılmağularıdur. (2/481/11) “Halk arasında, barış için elçi giderse, Türke ait olan vilayetlerin zorluk çıkarmayacakları söyleniyordu.”

Burunraķ niyyat ķılıp edim kim Sangā kāfirğa zafar tapsam, tamğanı musulmānlarğa bağışlay. (3/671/9) “Kâfir Sengâ’ya karşı muzaffer olsam Müslümanları gümrük vergisinden bağışlamaya karar vermiştim”

İstek anlamı katar.

Mundaķ duşvārılık bile tirilgünçe baş alıp itsem yaħşı, bu naw‘ hıwarlık va zārlık bile el bilgünçe ayakım yétkençe ķétsem yaħşı. (1/205/11) “Böyle sıkıntı içinde yaşamaktansa başımı alıp gitmek daha yi, böyle sefalet ve şikayetle âleme karşı dolanmaktansa ayağımın götüreceği yere kadar gitmek daha iyi.”

Zaman anlamı katar.

Bir şalayanlık başlasa kēçkeçe tükete almas édi. (3/545/21) “Maskaralığa bir başlarsa akşama kadar bitiremezdi.”

Awbāşnıñ zirāfatı budur kim Harkim anda uykulasa, ol şahcūydın su kıyarlar. (1/5/20) “Uş ayak takımının tuhaf bir adeti vardır: Eğer biri burda uyuyakalsa, o nehirden su alıp üzerine dökerler.”

Bağ bağlağandın soñ özini koya bërse, bisyār bolur édi kim bağları üzülür édi. (1/13/19) “Kuşak bağlandıktan sonra kendini koyuverse çok defa kuşak kopardı.”

Agar Kāmrān Balhı azırgansa, ‘arḍadāşt kıluḡ. (3/743/1) “Eğer Kâmran, Belh’i az görse bildirin.”

bol- yardımcı fiiliyle birlikte olabilirlik bildirir.

Simnān anārlarığa tarcih kılsa bolur. (1/7/2) “Seman narlarına tercih edilebilir.

Andaḡ uluḡ haṭṭ bile bitiptürler kim bir kuroh yavuk yêrdin okusa bolur. (1/95/1) “O kadar büyük yazmışlar ki bir kürûh uzaklıktan okumak mümkündür.”

2.8.2.1.2.2. Emir Kipi

Eckmann bu kipin birinci ve ikinci şahıslardaki şeklini istek, ikinci ve üçüncü şahıslardaki şeklini emir kipi kabul eder (Eckmann, 2012: 123-124). Ergin ise “birinci şahıs kendi kendine emredemez” düşüncesini kabul etmeyerek Eski Türkçeden beri emir eklerinin her şahısta ayrı çekimlendiğini ve bu birinci şahısların istek fonksiyonunda kullanılan emir eki olduğunu ifade eder (Ergin, 2004: 307). Batı Türkçesinde istek eki Eski Türkçedeki –GA (GAy) gelişen –A ekidir (Ergin, 2004: 310). Babürnâme’de emir kipi, emir ve istek fonksiyonuyla kullanılır. Olumsuz fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Teklik 1. Şahıs: -Ay

atkulaşay (1/235/10) “okla mücadele edeyim”

kéley (1/237/15) “geleyim”

körey (3/635/16) “göreyim”

Teklik 2. Şahıs:-Gİl –Kİl, Ø*anlağıl* (1/241/10) “anla!”*inanmağıl* (1/159/7) “inanma!”*kêlgil* (2/505/20) “gel!”*ayt* (1/241/19) “söyle!”*bêrkit* (2/251/13) “sağlamlaştır !”*kêl* (1/231/20) “gel!”*oğşatma* (3/567/20) “benzetme**Teklik 3. Şahıs: -sUn***koşulmasun* (1/149/25) “katılmasın”*kaytmasun* (3/635/2) “dönmesin”*sanasun* (3/783/10) “saysın”*nê kılsun* (1/85/6) “ne yapsın?”*içsün* (2/483/13) “içsin”*darar u nuğşān yêtkürmesün* (2/475/19) “zarar vermesin”**Çokluk 1. Şahıs: -Alıñ, -Alı***koşulalıñ* (1/245/7) “katılalım”*zorlalıñ* (1/231/9) “zorlayalım”*tüşelıñ* (1/215/21) “inelim”*êliglelıñ* (2/385/7) “ele geçirelim diye”*bêreli* (2/439/17) “karār bêreli., karar verelim”**Çokluk 2. Şahıs: -ñ, -İñ, -Uñ, -UñIz, -İñIz, -İñlAr***unutun* (1/83/21) “unutun”*yürüñ* (1/235/5) “yürüyün!”*habar alıñ* (1/245/1) “haber alın!”*çarlañ* (1/239/16) “çağırın”*alıñız* (2/335/5) “alın!”*yandurunız* (2/415/8) “ateş yakınız”*içinler* (2/503/18) “için”*aldurmañ* (1/235/5) “yakalanmayın”

taḫsīr kılmañız (3/741/27) “kusur etmeyiniz”

urmañ (2/483/12) “bozmayın”

yemeñiz (1/243/3) “gam yemeñiz, endişe etmeyiniz”

hātīrlarūñızğa kēçürmeñ (3/659/12) “aklınıza getirmeyin diye”

Çokluk 3. Şahıs:-sUnlAr

barsunlar (3/735/25) “gitsinler”

atsunlar (3/733/14) “oysunlar”

çıksunlar (3/763/24) “çıksınlar”

kēltürsünler (3/781/16) “götürsünler”

yibersünler (3/547/22) “göndersinler”

ēlni buzulğalı koymasunlar (2/477/4) “halkı bozulmaya bırakmasınlar”

İşlevleri:

Emir, istek, tavsiye, buyurma gibi anlamlar içerir.

Maña bēriñ. mēn farzand cılay sahlay. (2/467/22) “Bana verin, ben onu kendime evlat edineyim, büyüteyim.”

Biz dağı Gang daryāsıdın ötüp Ustād ʿAlī- Kılığa kömek taʿyīn kılıp mustaʿid u mukammal bolup turalıñ. (3/785/16) “Bu arada biz de Ganj nehrini geçerek Üstad Ali Kuli’ya yardımcıları görevlendirip hazırlıklı bulunalım.”

Lāhawrdakılarnı özümüzge koşup ok uruşalıñ. (3/547/8) “Lâhûr’dakileri de kendimize katıp sonra vuruşalım.”

Cun kēldük sizni mundaḫ salıp ne tawr yanalıñ. (1/237/4) “Madem ki geldik sizi nasıl böyle bırakıp gidelim.”

Inanmağıl dostuñğa, saman tıkar postuñğa. (1/159/7) “İnanma dostuna saman tıkar postuna.”

Çağır va asbāb tayar kılğıl. (2/527/12) “Şarabı ve diğer gerekli şeyleri hazırla.”

Tura va tokḫa bile elçilik kılurnı koyğıl! Bétakalluffāna kēlqil! (2/505/20) “Merasimle elçilik yapmayı bırak ve uğraştırmadan gel!”

Sēn Kahmard va Ajarda ol kuhpāyani bērkīt. (2/251/13) “Sen Kâhmerd ve ecer civarındaki dağları tut.”

Baş köteriñ oyğaniñ! (1/243/6) “Başınızı kaldırın ve uyanın!”

Siyālkottın Şāhım-i Nūr Bēgni ham Lāhawr bēglerige çaturuldı kim yağını yérde égenin tahkık kılıp kayda katılurlarını şāhib- vukūf kişidin eşitip aytıp yibersünler. (3/547/22) “Siyāl-Kût’tan Şāhım Nur Bey de düşmanın nerede olduğunu bilen adamlardan inceletip ve kendilerinin de bize nerede katılacaklarını bildirerek haver göndermeleri emriyle Lahur Beylerine koşturuldu.”

2.8.2.1.2.3. Gereklilik Kipleri

Gereklilik bildirir ve iki şekilde görülür. Olumsuz fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

2.8.2.1.2.3.1. I. Tip Gereklilik Kipi

-mAĞ kerek

Yürümek kerek. Turmağdın iş ötti. (1/181/4) “Yürümek lazım, durmak zamanı geçti.”

Ol yüzge ötüp Qandahārga kélür rüdları tamām yıkmak kerek (2/441/4) “O tarafa geçip Kandahar’a gelen çayların hepsini yıkmak lazımdır.”

Barıp bu darıngan elge yétip uruşmak kerek. (1/213/7) “Gidip darmadağın olan adamlarımıza yetişip savaşmalıyız.”

İş kapuğa kélgen mağalda cidd u ihtimāmnı taksīr kılmamak kerek (1/223/6) “İş kapıya geldiğinde gayret ve ihtimamda kusur etmemelidir.”

2.8.2.1.2.3.2. II. Tip Gereklilik Kipi

-sA kerek

Agar tarahhum kılıp tuturulmasa ya talatılmasa biziñ bile qazaqlıqlarda va miñnatlarda bolğan camāʿatnıñ hādır tanığan mällarığa bārii farmān bolsa kim eliglerige kirse oşmunça bile kutulsalar minnatlar tutsalar kerek. (1/131/11) “Onları yakalayıp mallarına el koymak yerine kendilerine merhamet eder ve yalnızca kazaklıklarda ve mihnetlerde bizimle birlikte bulunanların mallarını geri almalarına izin verilirse, bu kadarla kurtulabildiklerine şükretmeleri lazımdır.”

Hañt bitip yibersün kim agar ihlāş u yakcihatlıq mağāmıda durlar, Hud yazaq cavāb kelse kerek. (3/781/2) “Eğer samimi bir şekilde anlaşmak istiyorlarsa, biraz çabuk cevap verilmesi gerektiği hakkında bir mektup gönderilmesi gerektiği emredildi.”

2.8.2.2. Birleşik Kipler

2.8.2.2.1. Hikâye Bileşik Zaman

2.8.2.2.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi+-Ar, -Ur è(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz fiil kök veya gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Teklik 1. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)dim

ëvrölür êrdim (2/307/20) “nöbete çıkardım”

ısıtur êdim (2/501/21) “sıtma olurdum”

olturur êdim (2/247/6) “otururdum”

bağa almas êdim (1/153/19) “bakamazdım”

Teklik 2. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)din

tağyîr bêrür êdin (3/743/13) “değiştirirdin”

bilür êdin (3/743/2) “bilirdin”

Teklik 3. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)di

içer êdi (1/15/9) “içerdi”

ilgeri barur êdi (1/243/12) “ileri giderdi”

içer êrdi (1/37/17) “içerdi”

bolmas êrdi (1/11/14) “olmazdı”

Çokluk 1. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)dük

têper êdük (2/407/3) “(kar) teperdik”

uruşur êdük (1/233/12) “vuruşurduk”

dêr êrdük (2/281/7) “derdik”

Çokluk 2. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)diniz

Tespit edilemedi.

Çokluk 3. Şahıs: -r, -Ar, -Ur è(r)diler/ -rlAr, -ArlAr, -UrlAr è(r)di

öter êdiler (2/479/26) “geçerlerdi”

öter êrdiler (2/317/21) “gemiyle geçtiler”

tiler érdiler (1/211/7) “isterdiler”
kêltürür édiler (2/313/20) “getirirlerdi”
çıkmaz édiler (1/47/19) “çıkamazlardı”
évrülürler édi (1/185/14) “dolaşırdı”
bilürler érdi (1/51/20) “bilirlerdi”
atlarını éltürler édi (2/521/14) “atlarını götürürlerdi”
çaraların tapa almaslar édi (1/211/8) “çare bulamazlardı”

İşlevleri:

Geçmişteki alışkanlıkları, genel geçer durumları ve yine geçmişte belli bir süre devam edip bitmiş eylemleri belirtir.

Cuhra sahlamaqlıknı hunar bilürler érdi. (1/51/20) “Çehre bulundurmayı hüner sayarlardı.”

Har katla kêltürgende vilâyatlar bêrür érdi. (1/11/14) “Her gelişinde ona vilayetler verirdi.”

Yazlar gayr-i dīvānda aksar Muğulî bôrk kêyer édi. (1/13/21) “Yazın divan haricinde çoğunlukla Moğol biçimi bôrk giyerdi.”

Mênîñ çadırım vâlidamğa tikülür édi. Maña har yurtta alaçuq yaşar édiler.
Alaçuqda olturur édim. (2/247/6) “ Benim çadırım valideme tahsisi edilmişti. Banaysa her gittiğimiz yerde çergi yaparlar ve ben de bu çergide oturdum.”

Kabûtarhâna bile uçup şunkar boldı, Otuz tokuz yaşar érdi. (1/13/4)
 “Güvercinhaneyle düşerek öldü. Otuz dokuz yaşındaydı.”

Baysungur Mîrzâ pâdişâh bolğanda on sekiz yaşar érdi. (1/59/27) “Baysungur Mirza padişh olduğunda on sekiz yaşındaydı.”

Ol fırsatlar Tîmûriyya salâtnı dastûrı bile töşek üstide olturur édim. (1/69/7)
 “O sorada Timurîlerin adetine uygun olarak döşek üzerinde oturuyordum.”

Şart kipinin hikâyesine bağlı olarak kullanıldığında eylemin gerçekleşmediğini anlatır.

Yana mên dëgen dëk haţtlarını bitip sen va okumay sën, nê üçün kim agar okur hayâl kılsañ édi, okuy almas édiñ. Okuy almağandın soñ albatta tağyîr bêrür édiñ. (3/743/13) “Sonra dediğim gibi yazdığın mektupları okumuyorsun, çünkü okumak isteseydin bile okuyamazdın; eğer okuyabilseydin elbette ki değiştirirdin.”

Ba'zı kim iş küç için yanmak hayâl kılsa edi dört bēş qadam yol keyinçe baqa beih̄tiyār alıp barurlar edi. (2/389/25) “İşi gücü için gitmek isteseydi bazıları, eline olmaksızın üç dört adım geri sürüklenirdi.”

2.8.2.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi+-GAN ë(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Ecmann, bu kipin Çağatay Türkçesinde, anlatılan geçmişten biraz önceki bir olma veya yapmaya işaret ettiğini belirtir (Eckmann, 2012: 136). Bodrogligeti, belirli bir zaman noktasından önce gerçekleşen bir eylemi ifade ettiğini söyler ve İngilizcedeki “Past Perfect Tense” terimiyle karşılar (Bodrogligeti, 2012: 226). Babürnâme’de örneğine fazla rastlanmaz.

Özüm bir neçe kişi bile Maydân-i Rustam yolu bile, körülmegen edi, bardım. (2/511/3) “Ben birkaç adamla birlikte henüz görmemiş olduğum Meydân-ı Rüstem yoluyla gittim.”

2.8.2.2.1.3. III. Tip Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi +-p ë(r)di+ İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

Olumsuz: Esas Fiil+-mAy ë(r)di+ Şahıs Ekleri

Teklik 1. Şahıs: -p ë(r)dim

aytıp érdim (2/311/5) “söylemiştim”

buyurup edim (3/723/16) “emretmiştim”

aytıp edim (1/153/14) “söylemiştim”

Teklik 2. Şahıs: -p ë(r)din

dép érdir (1/177/1) “söyledin”

Teklik 3. Şahıs: -p ë(r)di

çıkıp érdi (1/185/3) “çıkmişti”

ëkilip edi (2/273/7) “ekilmişti”

tëgip edi (2/481/13) “ulaşmıştı”

baqturuptur edi (2/485/8) “bağlamıştı”

körmey ediler (1/149/7) “uygun görmediler”

Çokluk 1. Şahıs: -p ê(r)dük

yêp êdük (3/563/24) “o gün macun yemiştik”

saḥlap êdük (3/661/11) “Girawgān saḥlap êdük, esir olarak alıkoymuştuk”

Çokluk 2. Şahıs: -p ê(r)dîñiz

Tespit edilemedi

Çokluk 3. Şahıs: -p ê(r)di

yiberip êrdiler (1/25/19) “göndermişlerdi”

bitip êdiler (3/741/3) “yazmışlardı”

köterip êdiler (1/65/7) “kaldırmışlardı”

kêltürüptürler êdi (3/567/23) “getiriyorlardı”

şalāḥ körmey êdiler (1/149/7) “uygun görmediler”

İşlevleri:

Eckmann, Çağatay Türkçesinde, henüz tamamlanmamış bir hareketten önce yer alan başka bir harekete işaret etmek için kullanıldığını belirtir (Eckmann, 2012: 143).

“*Umar Şayḥ Mīrzā muni pāytaḥt kılıp êdi.* (1/9/12) “Ömer Şeyh Mirza burayı payitaht yapmıştı.”

Mazkūr bolup êdi kim Aḥsī ḳorḡanı buland car üstide vāḳi° boluptur. (1/13/2)
“Daha önce bahsettiğimiz gibi Ahsî Hisarı yüksek bir uçurum üzerinde kurulmuştur.”

“*Ēd namāzını Gūmal Rūdının yakasında öteldi. Nawroz ol ĩdḳa yavuk kēlip êdi. Tafāvut bir iki kūn êdi. Ol taḳrīb bile bu ḡazalnı aytıp êdim.* (2/311/4) “Bayram namazı Gūmel çayı sahilinde kılındı. Nevruz o bayrama yakın olup farkı bir iki gündü. O münasebetle şu gazeli söylemiştim.”

Hucand ham muddat-i madīd êdi kim Umar- Şayḥ Mīrzā dīvānıḡa ta°alluḳ êdi. Bu fatratṭa ol sarkārda fatūr bolḡan üçün Sulṭān Aḥmad Mīrzāḡa bakıp êrdi. (1/63/4)
“Hocend uzun süredir Ömer Şeyh Mirza’nın idaresindeydi. Fakat bu karışıklıklar sırasında ve orada iş başında bulunanların gevşekliḡi yüzünden Sultan Ahmed Mirza’ya (Babürün en büyük amcası) geçmişti.

Bir kūn Şıbaḳ Ḥan Āhanīn Darvāzası sarı uruş kēltürdi. Yatīmler çun dīlir bolup êrdiler, dāyimḳı dēk dīlir va yıraḳ çıḳtılar. (1/185/1) “Bir gün Şaybak Han, Āhenin

kapısı tarafına hücum etti. Ayak takımı cesaret aldıkları için her zamanki gibi cüretkarlık göstererek ona karşı uzağa çıktılar.”

Qarılıkıdın mu, ya aldaraganıdın mu, ya karnıñ uluqluqidın mu, yolnı yokattı. Başlay almadı. Cun Kāsım Bègniñ saçı bile bu yolğa bolup èdük. (2/405/16) “İhtiyarlığından mı, telaşından mı, yahut karın çokluğundan mı, yolu kaybetti ve götüremedi. Kāsım Bey’in ısrarıyla bu yola girmiştik.”

Halişak navāhısığa kélgeç yokkarı koyı koy va uy va aşığ va saman cihatıdın çerig éliniñ köpreki botrap tarķap édi. Çerigni yıgılurığa bakmay çapa atlanıldı. (2/441/1) “Halişek cıvarına gelindiğindeyse askerin büyük bir kısmı koyun, sığır zahire ve saman yüzünden Halişek’in yukarı vadisine dağılmış durumdaydı. Askerin toplanmasına bakmadan harekete geçildi.”

Çağatay Türkçesinin başka eserlerinde görülen “Esas Fiil+-mİş è(r)di+Şahıs Zamiri” yapısı Babürnâme’de görülmez.

2.8.2.2.1.4. I. Tip Gelecek Zamanın Hikâyesi

Olumlu: Fiil Kök veya Gövdesi +-GAy,-Qay è(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz: Fiil Kök veya Gövdesi +-mAGay è(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

öte algay édi (2/409/22) “geçebilecekti”

bolğay édi (2/511/23) “olacaktı, olmalı”

kalğay édi (2/409/23) “kalacaktı”

keltürgey édi (2/251/18) “getirecekti”

bolğay èdük (1/215/15) “olacaktık, kadardık”

tarta almağay édiler (2/529/9) “resm edemezlerdi”

buzulğaylar édi (1/145/23) “bozulacaklardı”

bolğaylar édi (1/207/18) “olacaklardı”

kulak salmağaylar édi (2/421/8) “kulak asmayacaklardı”

bolmağay édi (1/141/16) “olmayacaktı”

İşlevleri:

Geçmişe ait tahminde bulunurken kullanılır.

Cérigni yığılurığa bakmay çapa atlanıldı. Bizin né kim bolğan kişimiz iki minge yavuşkay édi. (2/441/17) “Askerin toplanmasına bakmadan harekete geçildi. Bizim bütün adamlarımız iki bine yakındı.”

Agarçi bizim kişimiz andın köprek édi. valî çerig éli çapķunğa tarķap édi. Rūbarū bolğan mahallda oşança oķ bolğay édük. (1/215/15) “Bizim adamlarımız ondan daha fazlaydı, fakat askerimiz akına dağılmıştı. Onunla karşılaştığımızda biz de onlar kadardık.”

Husrawşāhnın yahşı-yaman uluğ-kiçik nökeri tört-bēş min bolğay édi. (1/71/2) “Hüsrev Şah’ın askeri iyi kötü, büyük küçük dört beş bin kadardı.”

Gerçekleşmemiş bir isteği belirtirken kullanılır.

Agar oşbu aķsamı kişi ötkerilse édi ihtimālī var édi kim aksarı éligge tūşkey édi. (3/719/1) “Adamların hepsi o cumartesi geçirilmiş olsaydı düşmanın çoğunun ele geçirilmesi ihtimali vardı”

Agar ol kışnı oşol kışlağta ötkerilse édi, köprek ihtimālī bu édi kim yazğaç uruşsız oķ buzulğaylar édi. (1/145/23) “Eğer bütün kışı o kışlakta geçirilseydi düşmanın yaza kadar ve herhangi bir savaş yapmaksızın bozulacağı çok muhtemeldi.”

2.8.2.2.1.5. I. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Olumlu: Fiil Kök veya Gövdesi +-A,-y+dUr+ è(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz: Fiil Kök veya Gövdesi +-mAydUr+ è(r)di+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Teklik 1. Şahıs: -AdUr è(r)dim/ -ydUr è(r)dim

atadur édim (1/185/10) “atıyordum”

ķıladur édim (1/233/9) “yapıyordum”

ķēledür édim (1/153/22) “geçiyordum”

baldaķlamaydur édim (1/217/24) “kullanmıyordum”

tileydür édim (1/243/1) “diliyordum”

Teklik 2. Şahıs: -AdUr è(r)diņ/ -ydUr è(r)diņ

Tespit edilemedi.

Teklik 3. Şahıs: -AdUr è(r)di/ -ydUr è(r)di*baradur èdi* (1/53/7) “varıyordu”*çaladur èdi* (2/325/26) “çalışıyordu”*könül bëriledür èdi* (2/255/7) “teselli ediliyordu”*çıkımaydur èdi* (1/157/15) “çıkılmıyordu”*içilmeydür èdi* (2/505/3) “içilmiyordu”**Çokluk 1. Şahıs: -AdUr è(r)dük/ -ydUr è(r)dük***tüşedür èdük* (2/441/13) “inmeye hazırlanıyorduk”*baradur èrdük* (1/235/2) “gidiyor idik”*baradur èdük* (3/789/14) “gidiyorduk”*bilmeydür èdük* (1/193/8) “bilmemiştik”*faragat kılmaydur èdük* (1/193/8) “feragat etmiyorduk”**Çokluk 2. Şahıs: -AdUr è(r)diñiz/ -ydUr è(r)diñiz**

Tespit edilemedi.

Çokluk 3. Şahıs: -AdUr è(r)diler/ -ydUr è(r)diler, -AdUrlAr è(r)di/ -ydUrlAr è(r)di*atadur èdiler* (1/185/11) “atıyorlardı”*ötedür èdiler* (3/773/17) “geçiyorlardı”*kirmeydür èdiler* (2/337/6) “katılmamışlardı”*tamıadurlar èdi* (1/109/20) “damlatıyorlardı”*sa'ylar kıladurlar èdi* (2/403/8) “gayret ediyorlardı”*haberlar aytadurlar èdi* (3/703/12) “haberler söylüyorlardı”*kêledürler èdi* (1/235/15) “geliyorlardı”*saracām kılmaydurlar èdi* (2/435/4) “korunaklı hale getirmiyorlardı”*dëydürler èdi* (3/555/10) “söylüyorlardı”

İşlevleri:

Geçmişte belli bir süre devam etmiş hareketi belirtir.

Atnıñ қош аяқ алурға мақдүрі қалмайдур әди. Қатрақ оқ барадур әрдүк. Мірзә Құлınıñ ham sustlıқ қıla башлады. (1/235/2) “Atlarımızın dört nala koşmaya kudreti kalmamıştı. Yine de süratla gidiyorduk. Mirza Kuli’nın atı da gevşemeye başladı.”

Elni panāhda turğurup özüм yayaq bir puštağa çıkıp қаравulluқ қıladur әdim kim қалın atlıғ арқамızdın bir puştanıñ üstige қатрап çıktılar. (1/233/9) “Yanımdakileri bir sığınakta bırakıp kendim yaya olarak bir tepeye çıkıp çevreyi gözetliyordum ki birçok atlı arkamızdan süratle gelip bir tepenin üzerine çıktılar.”

Mēniñ bile sanaқalıғ on bir kіші қalıп әди. Ol on bir kіşidin ‘Abdullāh Kitābdār әди. Muқīm hanūz turup uruşadur әди. (2/447/6) “Yanımda on bir kadar adam kalmıştı. Bunlardan biri Abdullah Kitabdār’dı. Mukīm hala yerinde mukavemet ederek vuruşuyordu.”

Geçmişteki genel geçer durumları belirtir.

Purfadāyıl kіші әди. Қānūnnı ança kіші қалмайдур әди. (2/363/27) “Çok faziletli bir adamdı. Kanunu onun gibi çalan adam yoktu.”

2.8.2.2.1.6. II. Tip Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi+-mAҚtA è(r)di+ İyelik Kökenli Şahıs Eki

Faşıl üstige yağı kіşisi baz°zısı çıkıp әдiler. Ba°zı çıkmakta әдiler. (1/187/9) “Duvar üzerine düşmanın adamlarının bazısı çıkmıştı: bazıları da çıkmaktaydı.”

Atam ‘Umar- Şayh Мірзә ri‘āyat қılıп әди va hanūz ri‘āyat қılmakta әди. (1/107/12) “Babam Ömer Şeyh Mirza ona riayet etmişti ve etmekteydi.”

Ba°zı қадırlar тикilip ba°zı tikilmekte әди kim ҳabar кәлтүрдiler kim yağıның yasalı paydā boldı. (3/677/21) “Bazı çadırlar kurulmuş ve bazıları a kurulmaktayken düşman saflarının görüldüğü haberini getirdiler.”

Atlanmakta bolduk. (1/157/10) “Hücuma hazırlandık”

2.8.2.2.1.7. Şart Kipinin Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi +-sA+ İyelik Kökenli Şahıs Eki +è(r)di

Olumsuz fiil kök ya da gövdesine –mA olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur.

ҳаракәтлар қılmasa әрди (2/439/21) “hareketlerde bulunmasaydı”

ҳayāl қılса әди (3/567/8) “eğer isteseydi”

kazanğa salsa edi (3/657/6) kazana koysaydı
yanmak hayāl kılsa edi (2/389/24) “dönmeyi düşünseydi”
kêlse edi (3/621/20) “gelseydi”
ötkerilse edi (1/145/22) “geçirilse idi”
yibermese edi (2/439/21) “göndermemiş olsaydı”
yürülse edi (1/111/23) “yürünseydi”
bolsalar edi (2/421/8) “olsaydılar”
almasam edi (2/321/10) “Kâbil’i almasaydım”
zabûn kılmamam edi (2/321/9) “güçsüz bırakmasaydım”
barsak edi (1/243/11) “gitseydik

İşlevleri:

Şu anda gerçekleşmesi imkân dâhilinde olmayan bir durumun geçmişteki gerçekleşmesinin şartını ifade eder.

Agar şatu va tura tayar bolup kün kêç bolmasa edi, oşal sâˆat korgan alılır erdi. (2/461/17) “Eğer merdivenler ve kalkanlar hazır olsaydı ve gün de geç olmasaydı, kurğan o sât zaptedilirdi.”

Agar kalya üstige sepse edi, ya kazanğa salsa edi, yaman edi. (3/657/6) “Eğer kalyanın üzerine serpsedi, ya da kazana koysaydı kötü olurdu.”

Yana mên dëgen dëk bu hatırlarını bitip sên va okumay sên, ne için kim agar okur hayāl kılsa edi, okuy almas edin. (3/743/12) “Sonra dediğim gibi, yazdığım mektupları okumuyorsun, çünkü eğer okumak isteseydin bile okuyamazdın.”

Mundın burun yahşı ve yaman, cidd u hazl, har ne hâtirğa yêtse edi muṭāyaba tarîkı bile gāhii manzûm bolur edi. (3/541/16) “Bu zaman kadar, iyi ve kötü, ciddi ve şaka, hatıra ne gelirse, latife olsun diye bazen manzum olurdu; her ne gibi çirkin ve kaba nazım olsa bile söylenirdi.”

Husrawşāahnı nöker süderidin ayırıp mundağ zabûn kılmamam edi, Kābulnı Zū’l-Nūnnıñ oğlu Mukîmdın almasam edi, barıp mîrzânı körmekleri mümkün emes edi. (2/321/10) “Hüsrev Şah’ı adamlarından ayırarak böyle güçsüz bırakmamış ve Kâbil’i Zünnûn’un oğlu Mukîm’in elinden almamış olsaydım, gidip Mirza’yı görmek mümkün değildi.”

2.8.2.2.1.8. Gereklilik Kipinin Hikâyesi

Fiil Kök veya Gövdesi -mAĞ kerek+ è(r)dI+İyelik Kökenli Şahıs Eki

İşlevleri:

Geçmişte olması gerekeni ifade etmek için kullanılır.

Dèdi kim oşol kâfiyada aytmağ kerek èdi. (1/177/7) “O da “şu kafiye ve redifte söylemek lazımdı.” dedi.

Kişi umèdige koymay özüm ok barmak kerek èdim. (3/691/13) “Bu işi başkasına bırakmayarak kendim gitmem lazımdı.”

Âhîr muña karâr taptı kim bu taraddudlarını agarçi vachi bar, valî mundın burunrağ kerek èrdi. (1/125/5) “Sonunda buna karar verdik: Gerçi bu tereddütler yerindedir, fakat bunu daha evvel düşünmek gerekirdi.”

Köprügge kişi koymak kerek èdi. (1/227/2) “Köprüye adam koymamız gerekirdi.”

Geçmişle ilgili tahminde bulunurken kullanılır.

Vilâyat hisâbı bile beş lak çerigi bolmak kerek èdi (3/577/24) “Vilayet hesabıyla beş lek askerinin olması gerekiyordu.”

2.8.2.2.2. Rivayet Birleşik Zaman

2.8.2.2.2.1. I. Tip Rivayet (-mİş)

2.8.2.2.2.1.1. Geniş Zaman I. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +-Ar, -Ur è(r)mış+Zamir Kökenli Şahıs Eki

Olumsuz: Esas Fiil+-mAs è(r)mış+ Zamir Kökenli Şahıs Eki

mubaddal bolurlar èrmiş (1/201/10) “yerine geçermiş”

çıkar èrmiş (2/309/17) “çıkıyormuş”

dèr èrmiş (1/41/18) “söylermiş”

dèrler èrmiş (2/305/11) “derlermiş”

kèlür èrmiş (2/279/17) “gelirmiş”

öter èrmiş (3/589/23) “geçermiş”

Suḥangūy kılurlar èrmiş (3/597/3) “konuşma öğretiyorlarmış”

kırkar èrmiş (2/301/20) “saç sakal kırkar èrmiş”

tattururlar êrmiş (3/657/4) “tattırıyorlarmış”

dêr êrmişler (2/305/21) “söylerlermiş”

sêvünmes êrmiş (1/201/8) “sevinmezmiş”

çıka almas êmiş (3/771/2) “çıkamazmış”

İşlevleri:

Başkasından duyulan veya öğrenilen genel geçer durumları ifade eder.

Keleşka muşāhabatı bar. Dêrler kim kişini va balki gāvmêşni alur êmiş (3/605/4)

“Timsaha benzer. Dediklerine göre insanı, hatta mandayı bile kaparmış.”

Yana gariyāl dur. Bu uluğ bolur êmiş (3/605/14) “Geryal büyük olurmuş.”

Bākī Çağāniyānī ‘arḏga yêtkürdi kim su kêçmey oşbu yêrdin ara konup Kohat atlıg yêrge barsa bolur êmiş kim kalın cam‘iyyatlıg va mālīg êller êmiş. (2/303/3) “Baki Çağanyani, suyu geçmeden, buradan iki günlük mesafede, Kühet denilen, ahalisi çok ve zengin olan yere gidilmesini ileri sürdü.”

Astrābād durrācları “bat mēni tuttular dēp kıçkırur êmiş. Arabistān va ol navāhīnı durrācı “bi’l-şukri tadūmu’l-ni ‘am” dēp çarlar êmiş.” (3/599/1) “Estrābād durrācları şöyle bağırmış: “çabuk, beni yakaladılar”. Arabistan ve o civarın durrāclarıysa şöyle bağırmış: “nimetler şekerle uzun sürer.”

Yırak yêrlerdin kēlip Gūrḥ Katrīde saç va sakal kırkar êrmiş. (2/301/20) “Uzak yerlerden gelip Kûre-Ketri’de saç ve sakallarını traş ederlermiş.”

2.8.2.2.1.2. II. Tip Geçmiş Zamanının I. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +-GAn ê(r)miş+Zamiri Kökenli Şahıs Eki

Sonradan öğrenilen ya da duyulan olmuş bitmiş durumları ifade eder.

Oşbu kün Kādī Ciyānı va Nar sing Dêvnı ‘arḏadāştıların Āgradin Ḥalīfa yiberiptür. Bihārni Iskandarnı oğlı Maḥmūd algan êmiş (3/755/27) “O gün Halife, Agra’dan Kadı Ciyâ ile Bir-Sing Div’in arzuhallerini göndermiş; Bêhar’ı İskender’in oğlu Mahmud zapt etmişmiş.”

Bu furşatta ḥabar kēldi kim ôzi va oğlı Makkade êmiş, oğlı uluğ kına bolgan êmiş. (2/349/17) “Bugünlerde kendisinin ve oğlunun Mekke’de bulundukları haberi geldi. Oğlu oldukça büyümüşmüş.”

Bu yurtta zabar keldi kim laşkar-i Harîd yüz-yüz ellig kême bile Sarû Gangniñ katılışıda Sarû suyunıñ narı yüzide olturğan emiş. (3/781/7) “Buradayken, Harîd askerinin yüz yüz elli gemiyle gelip Serû ile Ganj’ın birleştiği yere, Serû suyunun öteki tarafına yerleştiği haberi ulaştı.”

2.8.2.2.2.1.3. Şimdiki Zamanın I. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +-A dur ê(r)mİş+Zamir Kökenli Şahıs Eki

Kāmrān ham Kābulda kadḥudā boladur emiş. (3/737/7) “Kâmran da Kâbil’de evleniyormuş.”

Tagayıstı Sulṭān ‘Alī Mīrzānıñ kızını aladur emiş. (3/737/8) “Amcası Sultan Ali Mirza’nın kızını alıyormuş.”

Taṅlası sişamba küni aynıñ altıda Qaraçanıñ Hindustānī çākarcı Māhimnıñ Qaraçağa bitilgen fermānını alıp keldi. kēledür emiş. (3/765/21) “Ertesi Salı günü, ayın altısında Karaça’nın Hindistanlı bir kölesi, Mâhim Begim’in Karaça’ya yazdığı fermanı getirdi; Mâhim geliyormuş.”

Babürnâme’de Esas Fiil+-p ê(r)mİş+Şahıs Zamiri şekli yoktur. Eckmann, bu birleşik çekimin Çağatay Türkçesinde çok nadir olarak bulunduğunu belirtir (Eckmann, 2012: 142).

2.8.2.2.2.2. II. Tip Rivayet (-GAn)

2.8.2.2.2.2.1. Geniş Zamanın II. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +-r, -Ar, Ur êgendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs Eki

Olumsuz: Esas Fiil+-mAs êgendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs Eki

aytmas êgendür (2/377/16) “fena söylemezmiş”

aytur êgendür (2/353/18) “söylermiş”

çalur êgendür (2/379/25) “çalarmış”

içer êgendür (2/377/3) “içermiş”

körünmes êgendür (2/317/9) “körülmüyormuş”

olturur êgendür (2/371/19) “otururmuş”

oltururlar êgendür (3/693/25) “otururlarmış”

semā° kılurlar êgendür (2/367/12) “sema ederlermiş”

sağlar eğendür (3/779/24) “koruyormuş”
roza tutar eğendür (2/371/17) “oruç tutarmış”
yağar eğendür (2/467/9) “yağarmış”
dër eğendür (2/281/19) “dermiş”

Örnek Cümleler:

Uzunluğu tahmīnan üç yüz karı bolğay. Sunı anda zahīra kılıp bi-ḳadr-i ihtiyāc êkinge su açarlar eğendür (2/287/6) “Uzunluğu da tahminen üç yüz karı kadardır. Suyu oraya toplayım ihtiyaca göre ekinlere verirlermiş.”

Burunlar mūsīkādın bêḥabar eğendür. Bu cihattın ‘Alī- Şēr Bêg ta’n kılur eğendür. (2/375/3) “Önceleri musikiden habersizmiş ve bu yüzden Ali Şir Nevayi Bey tarafından ayıplanırmış.”

Bular ḥud argni ok bêrkitken eğendürler. Taş ḳorganda barā-yi maşlaḥat birin ikin kişi yürür eğendür. (3/711/16) “Düşman erki güçlendirmiş; fakat dış kurganda ihtiyaten bir iki kişi bulunuyormuş.”

Alḳadā, mīrzā ṭahāratḳa kirgen üyniñ arḳa tarafıda hişt bile tıḳa ḳopargan eşikii bar eğendür kim ḥavīlīdın taşḳarı çıkar eğendür (1/73/19) “Şans eseri, Mirza’nın aptes için girdiği evin arka tarafında tuğlayla örülmüş bir kapı varmış ve avludan dışarı çıkıyormuş.”

2.8.2.2.2.2. II. Tip Geçmiş Zamanın II. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +GAn eğendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs

Olumsuz: Esas Fiil+GAn emes eğendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs

ayrılğan eğendür (3/781/21) “ayrılmış”
barğan emes eğendürler (3/559/13) “girmiş değildirler”
bêrkitken eğendür (3/715/17) “kapatmış”
çıkḳan eğendürler (3/803/27) “hareket etmiş”
kêlgen eğendürler (1/81/2) “gelmişler”
köçken eğendür (3/665/22) “göç etmişmiş”
kaçḳan eğendürler (3/719/5) “kaçmışlar”
band kılğan eğendürler (2/345/15) “haps etmişler”
ḳışlağan eğendür (2/331/19) “kışlamışmış”

koyğan ėgendür (3/777/21) “koymuşmuş”
tüşken ėgendür (2/419/15) “(kılıç) isabet etmiş”
uruş salğan ėgendür (1/185/25) “hücum etmişlermiş”
yangan ėgendür (3/667/9) “geri dönmüş”
yaşungan ėgendür (2/331/16) “gizlenmişmiş”
yibergen ėgendür (2/343/11) “göndermişmiş”

İşlevleri:

Geçmişte gerçekleşen bir olayı başkasından duymayı ifade eder.

‘*Alī Şēr Bēg tügmelig çekmen kēygen ėgendür* (3/763/30) “Ali Şir Bey düğmeli yelek giymişmiş.”

Kaştūd korganı hud buzuk ėgendür. Bu muddatta anda kişi olturğan ėmes ėgendür. Andın ötüp Kohak Suyının yakasığa kēlip tüşük. (1/167/10) “Keştūd kurganı harap durumdaymış ve şimdi orada kimse bulunmuyormuş. Oradan geçip Kuhek suyunun sahiline geldik.”

Sulţān Aĥmad Mīrzānıñ kiçik kızını Ma ‘şūma Sulţān Bēgimni anası Ĥabība Sulţān Bēgim bu fatratlardın burunrak Ĥurāsān alıp kēlgen ėgendür (2/403/2) “Sultan Ahmet Mirza’nın kızı Ma’sūme Sultan Begim’i, annesi Habibe Sultan Begim bu fetretlerden biraz önce kendisiyle birlikte Horasan’a getirmişmiş.”

Bu ‘azīmat bile atlanıp argge mutavaccih boldum. Ĥasan Ya‘kūb kuşka atlangan ėgendür. Ĥabar tapıp oşandın oĥ Semerķand sarı mutavaccih boldı. (1/49/18) “Kararın yerine getirilmesi için erke gittim. Hasan Yakup kuş avına çıkmış. Ama durumu haber aldı ve geri dönmeden Semerkant tarafına gitti.”

Çārşamba künü aynıñ on bēşide Gwāliyārnuñ şarĥ-canūbı sarı ābşārı, kim Gwāliyārdın altı kuroh yoldur, sayr kıla bardım. Mundın kēçrek atlanılğan ėgendür. (3/731/20) “Çarşamba günü, ayın onbeşinde Güvalyâr’ın güneydoğu tarafında olan ve ondan altı kürûh mesafede bulunan çağlayanı görmeye gittim. Yola biraz geç çıkmışız.”

2.8.2.2.2.3. III. Tip Geçmiş Zamanın II. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi +-p ėgendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs

kīna saĥlap ėgendür (1/197/15) “kin bağlamış”
tēprep ėgendür (3/735/24) “yola çıkmışmış”

tutup eğendürler (2/501/2) “tutmuşlarmış”

acal yetip eğendür (2/325/5) “eceli gelmişmiş”

Örnek Cümleler:

Geçmişte olmuş bir olayı başkasından aktarırken kullanılır.

Têmür Bêg Hindûstānga kirgende bu hatunnı uruk-ķayaşıdın biri ol çerigge barıp eğendür. Ol hâfirıda bar edi. Hikâyat kılur edi. (1/195/11) “Timur Bey Hindistan’a girdiği zaman bu kadının akrabasından biri de o sefere katılmışmış; onları hatırlar ve anlatırdı.”

Soñra sipāhılıķnı tark kılıp muţālaġa maşġul boldı. Dêdiler kim dānişmand bolup eğendür. Tab-i nazmı ham bar eğendür. (2/339/16) “Sonra sipalihi bırakıp okuyup düşünmeyle meşgul oldu. Bilge olduğunu söylerdi. Küçük Mirza’nın şairliği de varmış.”

Anıñ atınıñ kalġanını baķar ħayāl kılıp ķaytarıldım. Tañ boşap eğendür. égere yürüldi. (1/191/23) “Onların ne kadar geride kaldığını görmek için geriye baktım. Kolan boşalmışmış ve eyer çevrildi.”

Yolda uçradı. Cın Têmür Sulţān ham oşbu kūn Āgrage kélip eğendür. Tanlası şamba kūni kênş béglerini tilep pancşamba kūni aynıñ onıda Pûrab sarı atlanmaķķa sözni ķarār bérildi. (3/757/2) “Yolda bize rastladı. Çın Timur Sultan da o gün Agra’ya gelmiş. Ertesi cumartesi günü, beyler konuşup danışmaya davet edildi ve perşembe günü, ayın onunda Pûrab’a doğru harekete geçilmesine karar verildi.”

Bu uluġ yılannıñ içidin bir inķkerek yılan çıķtı- ġālibā oşol yakında yutup eğendür. Barı aġdāsı bütün edi. (2/511/24) “Bu yılanın içinden, ondan biraz ince başka bir yılan çıktı. Herhalde kısa bir zaman önce yutmuş olmalı; bütün organları tamdı.”

2.8.2.2.2.4. Şimdiki Zamanın II. Tip Rivayeti

Fiil Kök veya Gövdesi + -AdUr eğendür + 3. Teklik ve Çokluk Şahıs

baradur eğendür (1/239/22) “gidiyormuş”

ötüp baradurlar eğendür (3/595/25) “geçip gidiyormuş”

kêltüredür eğendürler (3/543/21) “getiriyorlarmış”

yürüydür eğendür (1/239/12) “yürüyormuş”

Örnek Cümleler:

Sultān Maḥmūd başlıġ Afġānlar, kim köç u uruġlarını ötkeredürler ėgendür, ötkeli qoymay özlerige qoşuptur. (3/779/20) “Sultan Muhammet kumandasında bulunan ve aile ile aġrılıklarını geçirmek isteyen Afganları geçmeye bırakmayarak kendilerine kattıklarını söylediler.”

Oşbu küngeçe Awad toġrısı Sarūnıñ narı yüzide Şayḥ Bāyazīd bar ėgendür. Haqq yiberip Sultān bile sözleşedür ėgendür. Anıñ ḥıyalını Sultān ma ‘lūm kılip namāz-i pēşin Qaraçaġa kişi yiberip daryā keçmek bolurlar. (3/719/24) “Şeyh Bayezid, o güne kadar Ud karşısında ve Serû’nun öteki tarafında bulunuyormuş ve Sultan’a mektup göndererek müzakere etmekteymiş. Ama onun bu hilesini anlayan Sultan öğle vaktinde Karaça’ya adam göndererek nehri geçmeye karar verir.”

Tambal biziñ atlanganımnıñ bilip aqasıġa kömek ılġap kēledür ėgendür. Kün iki namāz arası bolġay ėdi kim Tambalñıñ qarası Nawkand sarıdın paydā boldı. (1/149/1) “Tenbel bizim hareket ettiġimizi duymuş ve ağabeyine yardım için hızla geliyormuş. Akşama doğru Tenbel’in karaltısı Nev-Kend tarafında görüldü.”

2.8.2.2.2.5. Şart Kipinin II. Tip Rivayeti

Esas Fiil+-sA+İyelik Kökenli Şahıs Eki +ê(r)gendür

Agar qorġan eşikige barsaq ėgendür, bēşakk u subha qorġan éligge kirer ėgendür. (1/215/23) “Kapıya kadar gitmiş olsaydık, hiç şüphesiz kurgan ele geçecekmiş.”

2.8.2.2.3. Şart Birleşik Zaman

2.8.2.2.3.1. Geniş Zamanın Şartı

Fiil Kök veya Gövdesi+-r ê(r)se+İyelik Kökenli Şahıs Eki / Fiil Kök veya Gövdesi +-r bolsa+İyelik Kökenli Şahıs Eki

Şaybānī Han anı alur bolsa, oġlı Şaybānī Haṅa Samarqandnı bergey. (1/161/19) “Eğer Şıbanii Han kendisiyle evlenecek olursa oġlu Şeybanî Han’a Semerkant’ı teslim edecek.”

Harkim agar barur bolsa, ruḥşat bērilgey. (3/695/15) “Her kim ki gitmek isterse izin verilecektir.”

Hindustāṅa kirilür bolsa, biz bunyādliġ kirse. (2/471/27) “Hindistana girilecek olursa, esaslı girilmeli.”

Kéter ham bols, ol maḥallda bétaraddudrak kéter bolur. (1/89/23) “Eğer gitmek icap ederse, oradan daha az tereddütle gidilebilir.”

2.8.2.2.3.2. I. Tip Geçmiş Zamanın Şartı

Fiil Kök veya Gövdesi +-DI, -DU+İyelik Kökenli Şahıs Eki ê(r)se

Yètip kôrdüm êrse tanjî ham émes. (2/411/13) “Baktım ki orası bir boğaz da değildi.”

Bu nawbat yavukrak keldim êrse, çadırnıñ tanābınıñ ucıǵa yügürüp çıktı. (1/221/6) “Bu defa biraz yaklaşıncı, koşarak çadır iplerinin yanına kadar çıktı.”

Yürüdüm êrse tamām él turdı/ Yaǵı gūyā bularnı öltürdi. (2/411/21) “Ben yürüdüm, diğerleri yerinden kıpırdamadı; sanki düşman bunları öldürmüştü.”

Uluǵ ihtiyār kişi Kohat sarını maşlaḥat körüp öziniñ mudda ‘āsınıñ isbatıǵa neçe qatuk ham ötkerdi ése, su ötmekni va Hindūstān ‘azīmatını faş qılıp Cāmdın köçüp Bāra Suyını ötüp Muḥammad Piḥ Dabanıǵa yavukrak kèlip tüşüldi. (2/303/5) “İtibar sahibi bir adam Kühet tarafına yürümeyi uygun görerek kendi fikrini isbat etmek üzere birkaç şahit getirdiği için suyu geçip Hindistan’a yürümek fikrinden vazgeçildi ve Cām’dan kalkıp Bāre suyunu geçerek Muhammed-Pih’in eteğine yakın bir yere inildi.”

2.8.2.2.3.3. II. Tip Geçmiş Zamanın Şartı

Fiil Kök veya Gövdesi +-GAn bolsa+ İyelik Kökenli Şahıs Eki

Har toy va aş bolǵanda harkim ki êldin uzup kılıç yètkürgen bolsa, ol ülüşni ol alur. (1/61/19) “Her bayram ve ziyafette ahaliden hangisi daha iyi kılıç kullanırsa bahadırılık payesini o alır.”

Agar kündüzdin avvalkı pahar bolǵan bolsa, bat bat qaqqandın soñ diranî kılıp br nawbat qaqqarlar. (3/621/15) “Gündüzün ilk peheri olmuşsa sık sık vurduktan sonra bir parça durarak bir daha vururlar.”

Agar yaman iş kılmaǵan bolsa, bu kötergenlerni bēḥwāst mutaḥarrik kılar. (2/277/9) “Eğer fenalık yapmamışsa kımıldamaz.”

2.8.2.2.3.4. Gereklilik Kipinin Şartı

Kışlar har kaçan balık kerek bolsa, bu çukurlarnıñ birini açıp kırk èllic balık bir zamānda kèltürürler. (2/297/12) “Kışın ne zaman balık lazım olursa bu çukurların birini açıp kırk elli balığı birden getirirler.”

2.8.2.2.4. IV. Tip Geçmiş Zamanın Gelecek-İstek Çekimi

Eckmann Latince'deki "Future Perfect" ile benzerlik gösterdiğini belirtir (Eckmann, 2012: 135). Gelecekteki istek ve temenniye belirtir.

Andaḳ istiḳlāl bile saltanat ḳılmadı kim bir ḳışını öz alıdın ulḡaytıp muṭabar bēḡ ḳılmış bolḡay. (1/143/3) "Kendisi yalnız başına saltanat sürmediği için hiç kimseyi kendi eliyle yetiştirip büyüterek muteber bir bey yapamadı."

2.8.2.2.5. Şart Kipinin Gelecek-İstek Çekimi

Dêrler kim yêti yüz av ḳuşı bar êgendür. Andaḳ aḥlaḳ u atvârı yok êdi kim dēse bolḡay. (1/45/11) "Yedi yüz av kuşu olduğu söylenir. Söylemeye değer ahlak ve tavırları yoktu."

2.8.3. Birleşik Fiiller

2.8.3.1. Tasvir Fiilleri

Tasvir Fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içindeki birinci fiil, bir -A, -I veya -(y)-İp zarf-fiil yapısındadır ve asıl anlam bu fiildedir. İkinci fiil ise, aslında bir esas fiil olduğu halde, anlam kayması yoluyla, yavaş yavaş hem sözlük anlamından farklı bir anlam kazanmış hem de esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir. Anlamca birbirine sıkı sıkıya bağlı bulunan ve tek bir oluş ve kılışı gösteren bu bileşiklerde, yardımcı fiilin görevi, esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini, tarzını tasvir etmektir. Bu türlü bileşiklere tasvir fiilleri denmesinin sebebi budur (Korkmaz, 2003: 811).

Çağatay Türkçesinde tasvir fiilleriyle oluşan birleşik fiiller, -A, -U zarf fiil ekini almış fiillerin al-, bak-, başla-, bër, bil-, bol-, kël-, kör-, ḳal-, sal-, tur-, tüş-, yavuş-, yaz-, yiber-; -p zarf fiil ekini almış fiillerin al-, bar-, bër-, bol-, çık-, kël-, keltür-, ḳal-, taşla-, tur-, yiber-, yürü- tasvir fiillerini almasıyla oluşur (Bodroglıgeti, 2012: 283).

2.8.3.1.1. Asıl Fiil+-A Tasviri Fiil

al-:

Biz ham êlge nême yêtküre almaduk. (1/105/15) "Biz de onlara bir şey veremedik."

başla-:

Mundaķ işlerni bégler öz başı bile hanıdın pādişāhıdın bėvukūf kıla başlasa, pas hanlıķıǵa va pādişāhlıķıǵa nē itibār. (1/163/26) “Eğer beyler böyle işleri, hanlarının ve padişahlarının haberi olmadan kendiliklerinden yapmaya başlarsa, hanlığın ve padişahlığın ne itibarı kalır.”

bēr-:

Ibrāhīm Bėg “hay-hay” dėp öte bergeç eşiklig törlük yėrdin mēniñ koltuķumǵa oķ attı. (1/229/25) “İbrahim Bey “hey hey” diye bağırarak hızlanıp geçiverince, askerin çok yakın mesafeden attığı ok bana vurdu.”

bol-:

Kışini şāhib-vukūf ham kılıp bolmas ēdi nē cihattın kim anamǵa ħud mumkin ēmes ēdi kim mundaķ sözlerni ayta bolǵay. (1/205/27) “Kimseye de söylemezdim; çünkü annemle böyle sözleri konuşmanın hiç imkanı yoktu.”

kėl:

Bir yėrde saĥlap özüm sizge çapa kėldim. (1/241/13) “Bir yerde gizlendim ve sonra da size koştum.”

kör-:

Farmānlar yiberildi: Gang daryāsıdın tēz ötüp yaǵınıñ soñıǵa yürüp cawndın ham ötüp Ālam Ĥannı özüñizge қоşup cahd kılıp yaǵıǵa elig koşa körüñ. (3/801/12) “Ganj nehrini derhal geçip düşmanı takip etmeleri ve Cun’dan da geçerek Âlem Han’ı kendilerine katıp süratle asilere hucum etmeleri için ferman gönderildi.”

ķal-:

Aķasınıñ mundaķ yeñil kėtkenidin va biziñ mundaķ ıldam yėtkenimizdin dañ u mutaĥayyir bolup tura ķaldı. (1/149/3) “Ağabeyinin böyle kolayca gitmesine ve bizim de bu kadar çabuk gelmemize şaşırıp kadı.”

sal-:

Özbek üç ķatla yandura salur. (3/753/5) “Özbekler üç defa dönerek hucum eder.”

tur-:

Turup at salduk. erişe turup ķaldılar. (1/213/14) “Durup at saldık. Geldikleri gibi duruverdiler.”

tüş-:

Ĥutluǵ Muĥammad Barlas ayttı kim “Aĥsıdın kaçıp çıkķanda sizdin ayrıla tüşkende Andicān kėldim kim ĥanlar ham Andicān kēliptürler. (1/243/23) “ Kutluk

Muhammed Barlas şöyle anlattı: “Ahsiden kaçıp çıkarken sizden ayrıldıktan sonra Endican’a geldim. Hanlar da Endican’a gelmişler.”

tüş-:

Bayakbār Bāburī rūbarū uçray tüşti. (1/153/22) “Birden bire Baburî karşıma çıktı.”

yaz-:

Dastārḥwān üstide iki üç nawbat köñlüm barham urup kusa yazdım. (3/657/12) “Sofrada iki üç defa midem bulandı. Az kalsın kusuyordum.”

yiber-:

Ḥawāca Kalānnıñ nökeri Ḥaydar-Ḳulını til tuta yiberildi. (3/563/23) “Hoca Kelân’ın nökeri Haydar Kulı dil yakalamak için gönderildi”

2.8.3.1.2. Asıl Fiil+-p Tasviri Fiil

kal-:

Ḳāsim Begniñ küyewi Pūrānnı yetip baltu bile çapıp alur maḥallda yana yigitler yanıp zorlap kaçurup Pūrānnı ayırıp kaldılar. (2/455/1) “Kâsım Bey’in damadı Pûrân’a yetişip baltayla yaralayarak ele geçirdikleri anda, yiğitler geri dönüp onları kaçırarak Pûrân’ı kurtarırlar.”

bar-:

Parālanıñ yarım kurohıdın yol andaḳ bolur kim darvāzasıḡa yetkünçe tört beş yerde iki tarafıdın car kıslıp yakraha boluptur kim bir tır-i gaz atımı çuburup barmak kerek. (2/489/8) “Pirâle’ye yarım kürûh kala kapısına varıncaya kadar dört beş yerde yolun her iki tarafına uçurumlar yapıp yolu tek bir adam geçebilecek kadar daraltmışlar. Bir ok atımı kadar mesafeyi teker teker sırayla yürümek gerekir.”

bol-:

Ḳar uluḡ cihatıdın çıḡırdın çıkıp bolmas edi. (2/333/20) “Kar kalın olduğu için yoldan çıkılamıyordu.”

çık-:

Tagıñ dāmanasıdın katıp çıkadur. (3/697/21) “Dağın eteğinden fişkırarak çıkmaktaydı.”

kêl-:

Maḡa oḳ tēgilip kēledür. (2/417/23) “Bana doğru geliyordu.”

kêl-:

Muňa bir tégirmen suýy satkún alıp keltürmek kerek. (3/763/16) “Buraya da bir değirmen işletebilecek kadar suyun bulunup getirilmesi lazım.”

kal-:

Başı körünür körünmes; yana suğa çomar, kuyrukı körünüp kalur. (3/605/10) “Başı görünür görünmez tekrar suya dalar ve yalnızca kuyruğu göze ilişir.”

taşla-:

Sudın ötkaç kécimni késilip taşladuk. (1/181/20) “Suyu geçtikten sonra zırhları bıraktık.”

tur-:

Barı bakıp turup edi. (1/185/9) “Bütün halk bunlara bakıp duruyordu.”

yiber-:

Néçe kündin soň Nür Bæg kélip Rahîmdâdnıñ kılğan istidâlarını ‘arđ kılıp mudda‘ası dök farmānlar bütkerip yiberür hālatta bir nökeri kélip arđ kıldı kim “Mèni oğlını kaçurğalı yiberiptür. Kélür hayālı yoktur.”. (3/805/25) “Birkaç gün sonra Nur Bey gelip Rahimdâd’ın isteklerini arz etti. İsteddiği tarzda fermanlar hazırlayıp göndermek üzereyken bir adamı gelip “Beni oğlunu kaçırmak için gönderdi, gelmek niyetinde değildir” diye arz etti.”

yürü-:

Yağı ham tağdın ok koyar érđi / zor körgeç salıp yürüy bérđi.(2/413/4) “Düşman da tepeden ok atıyordu, zoru görünce bırakıp kaçıverdiler.”

2.8.3.2. Bir İsim ve Bir Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller

Bu yapıdaki birleşik fiillerde asıl unsur olan isim başta, yardımcı fiil sonra bulunur. Yardımcı fiil, bir çekim görevi yaparak anlamı üzerinde bulunduran isim unusurunu fiilleştirir (Karahana, 2006: 73).

Babürnâme’de daha çok bol- ve kıl- yardımcı fiilleri kullanılır. Bunların yanısıra az olarak da ét-, éyle- ve ol- yardımcı fiillerine rastlanır.

Agarçi méndin ‘azîm gunāhlar şadır boldı, valî umédım bar kim ‘ināyat kılıp gunāhımnı bağışlap bérige mutavaccih bolsalar, Margîñānnı tapşurup bir naw‘e kulluk va hidmatkārılık kılğay mén. (1/123/19) “Gerçi benim tarafımdan çok büyük günahlar işlendi; fakat ümit ettiğim gibi inayet edip günahlarımı bağışlayarak buraya gelirlerse, Merginan’ı teslim edip ona öyle bir kulluk ve hizmetkarlık yapacağım ki, günahım temizlenip utancım geçsin.”

Bu ham mazkūr boldı kim ǵanīm daf ʿıǵa olsarı busarı mutavaccih bolǵumuzdur. (3/781/13) “Denildi ki düşmanı defetmek için oraya buraya hareket etmekteyiz.”

Bu bāǵ u ʿimārat buyurǵan bir taǵnıñ tumşuǵınıñ tükenişi vākiʿ boluptur. (3/723/15) “Bu bahçeyle binanın yapılması emrettiğim yer bir dağ çıkıntısının ucunda bulunmaktadır.”

Anı ǵandaǵlap maǵbūt kılıp oǵ köçülse dawlatǵa munāsib tur. (3/677/17) “Orasını hendeklerle korunaklı bir hale getirdikten sonra gidilirse daha uygundur.”

Köñlümniñ barham urǵanın andın hayāl kıldım. (3/657/11) “Mide bulantısının ondan olduğunu zannettim.”

Köñlüm bu ǵarīblikda şād olmadı hêç / Ğurbatta sévünmes érmiş albatta kışi (1/201/8) “Bu gurbette gönlüm hiç şad olmadı, gurbette insan elbette sevinmezmiş.”

Muḥammad Ḥusayn Mīrzā kim mundaǵ zışt u şanīʿ ǵarakātǵa iǵdām kıldı va bu nawʿ şor u fītna aǵez u bunyādıǵa ihitimām eyledi, agar pāra pāra kılsam, purbār édi. (2/423/16) “Böylesine nefret edilecek ve utanılacak bir harekete gayret, bu türde bir fitne ve fesada ihtimam etmiş olan Muhammed Hüseyin Mirza’yı parçalattıysam yeri ydi, türlü türlü azap ve işkenceyle öldürülmeye değerdi.”

Bu maştūr bolǵanlardın maǵksūd özniñ taʿrifi émes. Bayān-i vākiʿı bu édi kim tahrīr étiptür mên. (2/423/2) “Bunları yazmaktaki amacım şikayet değil, gerçekleşmiş olanları beyan etmektir.”

Yıraǵdın yapuk yapkan dêk körünür. (3/589/24) “Uzaktan örtü örtülmüş gibi görünür.”

2.8.3.3. Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller

Anlamca kaynaşmış birleşik fiiller, bir isim ve fiil unusurundan oluşur. İsim başta, fiil sonda bulunur. Unsurlardan biri veya hepsi sözlük anlamları dışında kullanılabilir. Bu birleşik fiiller deyim olarak da kullanılabilir (Alkaya, 2008: 374).

közge körün-:

Özge közge körüngü dêk nême yoǵ édi. (2/257/11) “Başka göze görünecek bir şey yoktu.”

êligge tüş-:

Sulṭān ʿĀlī Mīrzā bile Darvēş Muḥammad tarḥan êligge tüşti. (1/75/2) “Sultan Ali Mirza ile Derviş Muhammed Tarhan yakalandı.

baş köter-:

Tēmür Bēg awlādıdın harkim baş köterip tahtқа oltursa ham munda olturur. (1/75/9) “Timur Bey’in evlatlarından bir kimse, isyan ederek tahta çıkarsa tahta burada oturur.”

iştigāl körset-:

Anıñ kélgen kışısige yaǵsı cavāb bérmeı qal‘agırlik asbābıǵa iştigāl körsetildi. (3/639/20) “Gönderdiği adama iyi bir cevap vermeden, kale zaptı için lazım olan şeylerin hazırlanmasıyla meşgul olundu.”

yol tap-:

Āhır şalayan bolup masharalıq bile maclista yol taptı. (2/503/22) “Sonunda maskara olup maskaralıkla meclislere dâhil oldu.”

harc tart-:

Ol musulmānlar ham bu muddatta imkānı barıça harc tartmakda va hıdmat kılmaqta taqşır kılmadılar. (1/123/7) “Bu süre boyunca oradaki Müslümanlar imkan dâhilinde haraç vermekte ve hizmette kusur etmediler.”

kağam ur-:

Korǵanını faşılınıñ üstidin buyurdum kim kağam urdılar. (1/93/1) “Sur üzerinden kurganın uzunluğunun ölçülmesini emrettim.”

roza tut-:

Anıñ üçün bu laqab bile mulaqqab boluptur kim bisyār roza tutar egendür. (2/371/17) “Fevkalade çok oruç tuttuğu için bu lakamı almıştır.”

uruş sal-:

Bu iki ay yarım ayda ğayr-az siyāsāt va naqb salmaq sarkob koparmaq va taş atmaqđın özge yaǵsı uruş salmadı. (1/69/20) “Bu iki iki buçuk ayda bütün iş tünel çmak, kalecikler kurmak va taş atmaktan ibaret kaldı.”

2.8.4. İsim-Fiil

Hareket ismi olan isim-fiiller zaman kavramı taşımazlar. Cümlede çekimli olarak yüklem göreviyle kullanılmadıkları için şahıs ekleri almayıp isim olmaları sebebiyle de iyelik ekleri dâhil olmak üzere bütün isim çekim eklerini alabilir. İsimlerde olduğu gibi ancak ek fiille cümlede yüklem olarak kullanılabilirler (Üstüner, 2000: 10-11).

2.8.4.1. -mAK

Hareket adı yapar.

Oşol zamān yamğur turup havā açılmak bunyād kıldı. (2/533/21) “Hemen yağmur dinip hava açılmaya başladı.”

Hindüstānda mavādi’u kēntlerniñ balki şahlarnıñ buzulmak ve tüzülmeki bir zamānda boladur. (3/587/21) “Hindistan’da binaların ve köylerin bozulması ve yapılması bir anda olur.”

Alarnı çapmak hayal kılıp, (2/331/13) “Onlara akın etmeye niyetlenerek,”

Ba’zı yavukları kayfiyatnı anlap mīrzānı alıp kaçmak hayālī kıldılar. (1/163/15) “Bazı yakınları durumu kavrayarak Mirza’yı kaçırmak istediler.”

Hucand Daryāsının canūbı Andicān başlığ vilāyatlarnı Kiçik Hanga bērmek kerek kim anda yurtlangay. (1/219/18) “Başta Endican olmak üzere Hocend suyunun güney tarafındaki vilayetleri Küçük Han’a vermek lazımdır.”

Bayāna qorğanını eliqlemek maña tēgdi. (3/651/18) “Biyâne kurganını zaptetmek bana aittir.”

Muhāliflrniñ soñıça ötmek üçün burunraqdın cālabānlardın bir-ikini Kālpı yiberilip edi kim bolğan kēmelerni kēltürgeyler. (3/801/19) “Muhalipleri takip etmek amacıyla nehri geçebilmek için mevcut gemileri getirmek üzere gemicilerden bir ikisi daha önceden Kālpî’ye gönderilmişti.”

Üzerine iyelik, çokluk ve hal ekleri alabilir.

İçmekke valî çağır içmekke maylım bar edi. (2/397/14) “lakin şarap içmeye meyilliydim.”

Oq atmaqđın ham iş ötüp edi. (2/419/19) “Ok atmanın zamanı geçmişti”

Maclisda va dīvānda toy va aşda olturmakda va koymakda hilafāt-i töre iş kılmaslar edi. (2/391/16) “Mecliste, divanda, ziyafet ve yemekte, oturmak ve kalkmakta bu töreye karşı hareket etmezlerdi.”

Agar tüzülmekke yüz koysalar, arık kazmakı band bağlamakı ihtiyāc emes. (3/587/24) “Kurmak istedikleri vakit arık kazmaya ve bend yapmaya lüzum yok.”

Mēniñ bile qalğan bēg u bēgāt yeleñ mēniñ tirilmekimdin ma’yūs bolup öz fikride boldılar. (1/109/6) “Benimle birlikte kalan bey ve yiğitler iyileşmemden ümitlerini keserek kendi endişeleriyle uğraşmaya başladılar.”

Bir kētmeklerinin cihatı bu edi. (2/337/3) “Gitmelerinin sebebi buydu.”

-mAḲ bol-/ê- , -mAḲḲI bol-/ê-

Yana bir martaba bu çerignîñ keldürgenini eşitip özge yol bile Şıbak Hannıñ üstige ılğamak bolurlar. (2/437/5) “Sonra askern gelmekte olduğunu duyarak başka bir yoldan Şeybak Han’ın üzerine süratle yürümek isterler.”

Mên Muḥammad- Husayn Mîrzâ bile sözleşip Ura Têpenîñ këntleridin Daḥkat dëgen yërde kışlamak boldum. (1/193/25) “Muhammed Mirzay’la konuşarak Ura-Tepe’nin köylerinden Dihket denilen yerde kışlamaya karar verdim.”

Ḳorğannı bêrkitlemek bolduk. (1/183/12) “Kurganı güçlendirmeye karar verdik”

Têñridin qorqmay hanûz işi çağır içmek êdi nişâñ bile, va maclisârâlık êdi inbisâñ bile. (1/85/9) “Allahtan korkmadan şarap içip zevk ve sefa sürmekle meşguldüler.”

Va nöker kılıp iş-küçi êl talamak yol urmak êdi. (2/331/7) “Bütün işi gücü halkı soymak ve yol kesmekti.”

Bularnıñ şabîḥûnı va otağka ot koymak êrmış. (3/549/24) “Bunların baskını çadırları ve otağları ateşe vermekmiş.”

Fahr-i Cahân Bëgim bile Hadîca Sulṭân Bëgim bile, kim oşol iki-üç künde Kâbulğa ‘azîmat kılmakçı ediler, hayrbâd kılıp atlandım. (3/723/9) “o iki üç gün süresinde Kâbile gitmek isteyen Fahr-i Cihân Begim ile Hatice Sultan Bëgim’e iyi yolculuk diledikten sonra hareket ettim.”

Lâhawr üstige kêlmekçi dür. (3/545/5) “Lahûr üzerine yürümek istemektedirler.”

mAḲLIḲ, -LIḲ ekini üzerine alarak genişler.

Burunķı pādîşâhlarnıñ hizānalarını harc kılmaklık ‘ayb u ‘ār dur. (3/581/19) “Önceki padişahların hazinelerini harcamak ayıptır.”

Cuhra saḥlamaklıknı hünêr bilürler êrdi. (1/51/20) “Çehre bulundurmayı marifet kabul ederlerdi.”

Burunķılar déptürler kim qorğan bêrkitlemeklikke baş kerek, iki qol kerek, iki but kerek. (1/189/3) “Bir atalar sözü vardır ki bir kurganı güçlendirmek için bir baş, iki kol ve iki ayak lazımdır.”

2.8.4.2. -ş

Hareket adı yapar.

êl munıñ okuşıdın birisi kulaķın tuta mu dur, yana biri çırayın çıta mu dur. (2/399/7) “Onun bu okuyuşundan biri kulağını tuttu, diğeri de yüzünü ekşitti.”

Bu ötüşlerini haylî malâmat kılıldı. (3/717/7) “Bu geçişleri için çok azarlandılar.”

Tokuz rangnıñ tükenişi va naqşnıñ yillesi rāstta dur. (2/375/7) “Dokuz rengin sonu ve nakşın makamı rasttadır.”

Yanıñ on iki kuroh barurda ol yan bu yan sayr kılıp barıldı. (3/783/12) “Giderken, her taraf seyredilerek gidildiği için onbeş onaltı kürûh kadar vardır.”

Oşbu sunıñ kēñ daradın çıkışıda bir çārbāğ buyurdum. (3/561/6) “Bu suyun geniş dereden çıktığı yere bir çarbağ yapılmasını emrettim.”

Bu kirişi haylî mardāna kiriş edi. (1/191/9) “Bu griş çok cesurca bir girişti.”

‘Acab bēmaḥall keliş edi! (1/229/8) “Bu çok vakitsiz bir gelişti.”

Ḥannıñ bu yürüşi bēfāidarax yürüş edi. (1/205/3) “Han’ın bu yürüyüşü çok faydasız bir yürüyüşdü.”

2.8.5. Sıfat-Fiil

Cümle içerisinde geçici isimler oluşturan sıfat-fiil ekleri zaman ve hareket kavramı taşıyan fiilimsilerdir. Daha çok sıfat görevindedirler (Üstüner, 2000: 20-21).

2.8.5.1. -DUK

-DUK eki Eski Türkçede sıfat, isim, ve yüklem ismi teşkil eder (Eraslan, 1980: 153). Çağatay Türkçesinde –DIK sıfat-fiil eki nadiren kullanılmış, daha çok –GAn sıfat-fiil eki ve bu ekle başka unsurların birleşmesiyle meydana gelen zarf fiil ekleri tercih edilmiştir (Özkan, 1996: 894). Çağatay Türkçesindeki örneklerin büyük bir kısmında isim çekim eklerini alarak adlaşma meydana gelmiştir (Argunşah, 2013: 149. Babürnâme’de ise bu eke birkaç yerde rastlanır.

Bacawr çerigini kim üç-tört ay çerigledük çerig eliniñ eligige muṭaddun-bihi nēme tüşmedi. (2/471/24) “Üç dört ay devam eden Becûr seferinden de askerin eline önemli bir şey geçmedi.”

Çerig yığılmakğa va çerigning çapduķı kılmaqğa turduk. (3/663/22) “Asker toplamak ve askerin techizatını tamamlamak için kaldık.”

2.8.5.2. -GAn, -KAn

Ek, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra –gan, –gen şeklinde, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle –kan, –ken'dir. Ancak bu kuralı bozan örnekler görülmektedir. Çeşitli türde sözcükler ve genellikle sıfat yapar.

ıltıgandın soñ (3/591/22) “yakalandıktan sonra”

kar yağkannı (2/273/22) “kar yağdığını”

açılğan darvāza (2/447/19) “açılan kapı”

ayakığa bağlağan taş (3/591/26) “ayağına bağlanan taş”

barğan çerig (1/107/22) “giden asker”

darınğan el (1/213/7) “dağılan adam”

ruhsat bergeñ fursatta (1/59/5) “izin verdiği zaman”

mèn degen dek (3/567/22) “benim dediğim gibi”

bışğan çağ (1/187/17) “hasat zamanı”

buskan yer (1/185/26) “pustukları yer”

iş körgeñ kılıç çapkan yigitler (1/181/2) “savaşan yiğitler”

erte köçkenler (3/797/23) “erken hareket edenler”

İşlevleri:

Eylem adı yapar.

Kalātın munça uruşup zorlap alğanımız beñāyide boldı. (2/329/5) “Kalât’ı bu kadar muharebeyle zorlayarak almamız işe yaramadı”

Aldarağandın yükünüp kēlgünçe iki katla yıkıldı. (2/423/26) “Telaşından mı olacak, saygıyla eğilerek gelinceye kadar iki defa düştü.”

Andağ şir aytkandın aytmağan yahşırak. (1/51/23) “Öyle şiir söylemektense söylememek iyidir.”

Alar tüşükni bērkitten bile tütün yokkarı korgan elige ok yanıp korgan eli ölüm içi bolup kaçıp çıktılar. (1/69/14) “Mirzanın adamları tüneli kapatmasıyla duman yukarıya kurgan muhafızlarının üzerine döndü. Kurgan muhafızları ölüm tehlikesine düşerek kaçtılar.”

Bannā’ınır zirāfat kılğanı hātirğa keldi. (3/763/29) “Bennâî’nin bir nüktesi aklıma geldi”

Yağar maḥallıda yağıp turğan maḥallarıda ġarīb yaḥşı havālar boladur. (3/625/14) “Yağdığı zaman hava güzel olur.”

Andicānnıñ bėrkigen ḥabarı maña keldi. (1/129/9) “Endican’ın kapandığı haberi geldi.”

Kölde yasatkan kēmeni... (2/317/21) “Gölde yaptırmış olduğum gemiyi”

Bu ekle türetilen kelimeler özneyi belirtir.

Özge tamām abdān abdān yigitler va bėg atanğanlar atalarıdın ham tüşmey tayar tēpilgen va basılğan yolğa kirip başların qoyı salıp kēlürler. (2/407/11) “Diğer bütün yiğitler ve bey adı verilenler, atlarından bile inmeyerek, tepilip yapılmış hazır yola girip başları aşağıya eğilmiş olarak gelirlerdi.”

Bu yolnı barğanlar tañ başıda Ğanīmdın tēprep iki namāz va namāz-i dīğar Kābulğa barılıptur. (2/285/2) “Bu yolu yürüyenler tan ağarırken Gazne’den hareket edip iki namaz arasında veya ikinci namazı vaktinde Kâbil’e varır.”

Namāz-i ḥuftanda ġārnnı yaḥşı mulāḥaza kılğanlar kışkırıştılar kim “Ḥavāl asru kēñ havāl dur. (2/409/4) “Yatsı vaktinde mağarayı iyice tetkik edenler “çok genişdir herkese yer var” diye bağırıştılar”

Bisyār tacribalar kēçürgen uluğ yaşlıġ pādīşāh edi. (1/173/3) “Çok işler görüş tecrübeler geçirmiş yaşlı bir padişahı.”

Ḥawāca Kādī va muta‘alliklarını tutkan talağan bular ediler. (1/131/3) “Hoca Mevlana Kadı ve adamlarını ele geçirip soyan kişiler bunlardı”

ēşitken yırakdın yavukdın ēşitken körgenler nè dēgeyler? (2/329/2) “Uzaktan ve yakından duyan ve görenler ne derlerdi?”

Geçmiş zamanı kapsar.

Alқаdā, mīrzā tahāratka kirgen üyniñ arqa tarafıda hişt bile tıka kopargan eşikī bar ēgendür kim ḥavīlīdın taşqarı çıkar ēgendür. (1/73/18) “Şans eseri, Mirza’nın aptes için girdiği evin arka tarafında tuğlayla örülmüş bir kapı varmış ve avludan dışarı çıkıyormuş.”

Kün kēç bolğan cihatıdın... (3/691/13) “Gün geç olduğu için..”

Buzulğan yosunluġ Ḥīsār sarı yandılar. (1/67/12) “Bozulmuş bir şekilde Hisar’a döndüler”

Hasta köñlüm çekmegen dard u balāsı kaldı mu? (2/405/26) “Hasta gönlümün çekmediği dert ve bela kaldı mı?”

Munça talan va tārāc tartkan vilāyatlardın neme almak hud neçük muyaşar bolğay? (1/105/11) “Bunca yağmalanmış ve talan edilmiş vilayetlerden herhangi bir şey almanın imkanı yoktu.”

Bu mingen atım bir neme sustraş edi. (1/233/19) “Benim bindiğim at biraz gevşekti.”

Bu ‘ālamda ötken vaqāyi’ tüş va hayāl dek közümge va könlümge körünür va keçerdi.(1/191/25) “Bu alem ve olup biten olaylar gözüme rüya ve hayal gibi görünüyordu.”

Ordu tüşkendin bir kurohça koyıraş hoşlap keldi. (3/715/28) “Ordunun indiği yerin bir kürûh kadar aşağısında bir yer seçip geldi.”

Pasif anlamda da kullanılabilir.

Yana bir tuğka bağlağan bözniñ ucını mên basıp turdum. (1/201/16) “Bir tuğa bağlanan bezin ucuna ben de bastım.”

Yana ba’zı kayfiyyāt Hawāca Kalānga bitigen haştın ma’lum bolur üçün oşal haştın savādını bêtefavut bitildi. (3/761/17) “Bazı keyfiyetlerse Hoca Kelân’a yazılan mektupları belli olacağı için o mektubun bir kopyası buraya olduğu gibi alındı.”

Aksar Hindustāndın eltken sangtarāşlar anda işler kılıpturlar. (1/93/25) “Çoğunlukla Hindistan’dan getirilen taşçılar orda çalışmıştır.”

2.8.5.3. -GU, -KU

Ek, örneklerde görüldüğü gibi ünsüz uyumuna uymaktadır:

köngül tilegü dek (2/471/3) “gönlün istediği gibi”

bitilgü dek neme (3/629/28) “yazılacak bir şey”

ellig atlıg çıkku dek (3/565/23) “elli atlının çıkabileceği kadar”

ınanğu (2/459/18) “ınanğu dek, inanılacak gibi”

İşlevleri:

Gelecek, gereklilik ifadesinde ve genellikle dek edatıyla birlikte kullanılır:

Yıkılğu maḥallda eligideki kavun kēsedür. (2/513/19) “Düşeceği sırada elindeki kavunu kesiyordu.”

Inanġu dġk s  z   mes   di, parv   k  l  lmadi. (2/459/18) “  nanılacak bir s  z olmadıġı i  in dikkat edilmedi.”

Sul    n- H  sayn M  rz  n  n s  vg  l  ġ oġlı bu   di, agar  i   aylı s  vg   d  k a  l  k u af   lı ham yok   di. (2/345/2) “ Sultan H  seyin Mirza’nın en   ok sevdiġi oġluydu ger  i o kadar sevicecek ahlak ve hareketi yoktu.”

Husraw    ahd  n k     le yak  ku d  k s  z k  lt  rmedi. (2/247/10) “Husrev   ah’tan ho   gelecek bir s  z getirmedi.”

  aylı ta’a  uf y  ġ   d  k y  r   mes   mi  . (2/495/6) “ O kadar da esef edilecek gibi bir yer deġilmi  .”

Mund  n son   yana bitil    d  k n  me naz  r  a k  lse t  hr  r k  l  gumdur. (3/629/28) “Bundan sonra da eġer yazılacak bir   ey g  ze ili  irse yazacaġım.”

Agar  i tilge a  z  a s  ġ  s  z kork  ku d  k v          di. (3/659/11) “Ger  i dile ve a  za s  ġmayacak kadar korkun   bir olaydı.”

Bu taġlarn  n   sti tam  m at   ap  ku d  k hamv  r dur. (2/291/22) “Bu daġların   st   her yerde at ko  turabilecek kadar d  zd  r.”

  zge d  ġ   d  k h  ysiyyat   yok   di. (2/367/13) “Ba  ka s  ylenecek meziyeti yoktu.”

-GU  I, -KU  I

Eckmann, -GUIUK, -GU  I, -  U  I, -GUsIz eklerinin -GU ekinden t  rediġini belirtir (Eckmann, 2012: 109).

  zne adı yapar:

Sud  n   im  l sarı  a   t  ldi, yaġıd  n u  ra  tuk, val   yaka yarım  n   t     rg    i yala  a  lagu  i tam  m bu     m Muġul   di. (1/181/21) “Suyun kuzey tarafına ge  ince d    manın takibinden kurtulduk; fakat burada daġınık olan adamlarımızı d    r  p soyan hep bu u  ursuz Moġollardı.”

Dast  r-i   w  n sal      tak    r k  l  ptur. (1/169/17) “Sofra   rt  s  n   koyan kusur etmi  tir.”

H  k  yat d      i vuzar  n  n va vil  yat y      i umar  n  n n   s  zleri mard  na   di n     zleri. (3/675/7) “Geli  meleri olduġu gibi g  stermesi gereken vezirlerin ve idareyi g    lendirmekle sorumlu emirlerin ne s  zleri ne de kendileri cesurdu.”

Uru  ku   bolma  . (3/547/5) “ Muharebe etmeyin.”

Balk' bu ra'ynı körsetküçi oşol gaddar égendür. (1/161/21) “Belki ona bu fikri veren de bu hain olmuştur.”

-GULUK

Yana Hurd Kābulnıñ bandı, kim tangıñıñ Hurd Kābul sarı çıkarıda Buthāk suyığa bağlağuluktur. (3/763/14) “Hurd-Kâbil bendi, boğazın Hurd-Kâbil tarafına çıktığı yerde Būthāk suyuna bağlanmalıdır.”

Körüp sorup ‘ināyat şafaķat sözler aytıp va ‘dalar kılıp istimālatlar bērip yiberdim kim argamçı va orgaķ va baltu va su keçmek asbābı va at bogzı va yēgūlūk va, ağar muyaşar bolsa, at ham kēltürgey. (1/239/18) “Görüşüp soruşturduktan sonra inayet ve şefkat sözleri söyleyip vātlerde bulunup avutarak urgan, orak, balta ve suyu geçmek için lazım olan esbapla birlikte atlara yem kendimize yiyecek ve eğer mümkünse at da getirmesini söyleyip gönderdik.”

-GUsIz

Agarçi tilge ağızğa sıgğusız korkku dek vāķi‘a édi. (3/659/11) “Gerçi dile ve ağza sığmayacak kadar korkunç bir olaydı.”

2.8.5.4. -r, -Ar, -Ur

Çağatay Türkçesinde ek tek heceli eylem kök ve gövdelerine –Ar, nadiren de –Ur şekliyle gelir. Eckmann, Şeybanî Han’da –yUr arkaik şeklinin var olduğunu belirtir (Eckmann, 2012: 111; Bodrogligeti, 2012: 253). Ek Babürnâme’de Çağatay Türkçesinde de olduğu gibi ünlüyle biten eylemlere –r, ünsüzle biten eylemlere de –Ar , -Ur şeklinde eklenir.

taş atar üçün (3/709/19) “taş atmak için”

ayrılır hayalı (2/247/17) “ayrılma düşüncesi”

barur kēlir kārvanīlar (2/507/18) “gelen giden kervanlar”

iş bilür kişi (3/743/30) “iş bilen kişi”

çıkarur hayal kıldılar (1/73/15) “çıkarmayı düşündüler”

su çarhını évrür uy (3/645/14) “su çarkını çeviren öküz”

çağır içēr künleri (3/539/18) “şarap içme zamanı”

İşlevleri:

Hareket adı yapar.

Taş atarida tafarrucığa bardım. (3/663/18) “Taş atışını seyretmeye gittim.”

Hurāsān barurğa táb keltürmey ayrılur hayālī bar edi. (2/247/17) “Horasana gitmek istemeyerek bizden ayrılma düşüncesi vardı.”

Zamānī tafarruc kılay huşyārlar bile mastlarning ihtilāt u āmeziş neçük bolurın bile. (2/503/19) “Aklı başında olanlarla sarhoşların birbirine muamelesinin nasıl olduğunu öğreneyim.”

Balḥ sarı elter maşlaḥatıdın Bābā Şayḥ bir neçe Özbeg kişisi bile Mīr Hamanıñ korganığa kélürler. (3/663/2) “Belh tarafına götürmek işini halletmek için Baba Şeyh, birkaç Özbekle birlikte, Mir Heme’nin kurganına gelirler.”

Yaḳa yerde ulḡayḡan üçün çadır va olturur yeri bétakallufāna va karakāna – kavun va uzum rikābhāna aşyāsı tamām özi olturur çadırdı. (1/221/9) “Taşrada büyüdüğü için çadırı ve oturacak yeri teklifsiz ve kazakları gibi idi. Kavun, üzüm ve süvari takımının hepsi oturduğu çadırdı bulunuyordu.”

Sıfat yapar.

Barur kélür kārvanlar ham bulardın mutaḍarrir ediler. (2/507/18) “ Gelen giden kervanlar da bundan şikayetçiydi.”

Barganlar ham abdān yol başlar kişi keltürmediler. (2/405/21) “Gidenlerde iyi bir rehber olabilecek adamı getirmediler.”

Yokkarıķı çıkar yollar bu tört burcdın dur. (1/97/6) “Yukarıya giden yollar bu kulelerdendir. ”

Vilāyāttın çerigge kélür atlıḡ yayak sürüp ol taraf bu taraf iş-küçke bargan nöker u sipāhını yığışturup. (1/137/7) “Vilayetten asker olabilecek atlıları, yayaları ve her tarafa vazifeyle dağılmış olan adamları ve sipahileri toplayarak...”

Késer kılıcını hargîz özididin ayırmas edi. (1/209/13) “Keskin kılıç yanından her zaman ayırmazdı.”

Bu beş künlüg öler cān üçün yaman at bile bardı. (1/163/17) “Bu beş günlük ölümlü can için kötü adla gitti.”

Oluşturduğu isimler iyelik, ilgi, çokluk ve hal eklerini alabilir:

Capḡunçınıñ yığılurıḡa bakmay bétavakḡuf yaḡı sarı tēz oḡ tēpredim. (1/215/12) “Akıncıların toplanmasına bakmadan derhal düşman tarafına hareket ettim.”

Oğ atardın va uruşka turardın iş ötüp édi. (1/185/10) “Artık ok atıp mukavemet etmenin zamanı geçmişti.”

Anda turarnıñ ya korgannı bérkitürniñ maşlahatını tapmay yanıp yana Hucandğa keldük. (1/115/5) “Orada kalıp kurganı güçlendirme imkanını bulamayarak dönüp tekrar Hocend’e geldik.”

Ğandahâr navâhîsıda köp turarımıznı şalâh körmey ayta ayta muhaşşılıqları bile köçtürdi. (2/449/20) “Kandahâr civarında fazla kalmamızı uygun görmeyip söyleye söyleye tahsildarlarıyla konak konak göç ettirdi.”

Suğa çomup çıkarıda tünkatarnıñ başığa çapar. (3/787/12) “Suya dalıp tekrar çıktıklarında adam muhafızın başına kılıçla vurur.”

Ğayda katılurlarını şâhib-vukûf kişidin eşidip ayıp yibersünler. (3/547/22) “Nereden katılacaklarını bildirerek haber göndermeleri emriyle Lahûr beylerine koşturuldu.”

2.8.5.5. -mAs

Bu ek -r sıfat fiil ekinin olumsuzudur. Olumlu şeklinde olduğu gibi eylem ve eyleyen adı yapar. Çekim eklerini alarak genişleyebilir.

İşlevleri:

Hareket adı yapar.

Çağır içmes künleri basıñnı guzarâ yér érdi.(1/37/19) “İçki içmediği günlerde neşesiz olurdu.”

İçmesimni çün bilürler édi. (2/393/5) “İçki kullanmadığımı bilirdi”

Bu cihatların Badîüzamân Mîrzâ taraddüd kılıp kélmes hayâlî édi. (2/383/1) “Bundan dolayı Bediüzaman Mirza, tereddüt ederek oraya gelmez düşüncesi vardı.”

Tañ atmasdın burun Gargdin atlanıp..., (2/495/20) “Tan ağarmadan önce Kerk’ten hareket edip...”

Çuhra sahlamaslıknu ayb kılurlar édi. (1/51/21) “Çehre bulundurmayı hoş görmezlerdi.”

Sıfat yapar.

Yığaçsız, badnumây, yaramas tağlar dur. (2/293/5) “Ağaçsız görünüşü çirkin çorak dağlardır.”

Cün mēniñ da'b u ʔarīkım andağ émes édi kim içmes kişige çağır taklīfi kılğay mēn. (2/513/9) “Çünkü içmeyen adama içki teklif etmek, benim adetim ve usûlüm değildi.”

Munça haddı yētmes işlerni kılmağığa Sultān- Husayn Mīrzāniñ iki ʔatla kēlip anı ala almay yanmağı sabab boldı. (1/73/1) “Bu derece haddi olmayan işleri yapmasının sebebi Sultan Hüseyin Mirza’nın iki defa gelip Hisar’ı alamadan dönmesiydi.”

-mAsllıq

Eylemden olumsuzluk ifade eden soyut adlar yapar.

Cuhra sahlamaslını hunar bilürler érđi. (1/51/20) “Çehre bulundurmayı hüner bilirlerdi.”

Taʔşılı bu dur kim Sultān- Alī Mīrzāniñ anası Zuhra Begi Ağa bilmesliki va bē aqlılıdın mahfi Şaybānī Haŋğa kişi yiberür bu mağmün bile kim Şaybānī Haŋ anı alur bolsa, Şaybānī Haŋğa Samarqandı bergey. (1/161/17)

2.8.5.6. -mış

Eckmann’nın Çağatay Türkçesinde çok nadir olarak görüldüğünü ve partisip fonksiyonunun –GAn ekine aktarıldığını söylediği bu ek Babürnâme’de de sıfat-fiil işleviyle bulunmayıp sadece fiil çekiminde görülmektedir (Eckmann, 2012: 113).

2.8.6. Zarf-Fiil

Cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılan, kişi ve zaman belirtmeden soyut bir hareket kavramı anlatan, bir esas fiilden sonra gelerek yardımcı fiillerle birleşik fiiler kuran ve zarf olarak fiilin anlamını zaman ve yer bakımından tamamlayan kelimelerdir (Korkmaz, 2010: 251).

2.8.6.1. -A, -y

Ünsüzle biten fiilden sonra kalınlık incelik uyumuna göre –a/-e şeklinde gelirken ünlüyle biten fiillerden sonra ise –y şeklinde gelir.

tuta (3/715/20) “yakalamak için”

içe (2/347/14) “içerek”

öte (1/231/23) “geçerken”

ķavlay (1/213/12) “ķavlay keldiler, kovaladılar”

tiley (1/113/23) “dilemek için”

İşlevleri:

İkilemelerde kullanılır ve cümlede tarz bildiren zarf-fiil oluşturur.

Bara kēle ħannı barīn ķıldılar kim Tambalġa kōmek yiberġey. (1/147/9)

“Sonunda Tembel’e yardım göndermesi için Han’ı ikna ettiler.”

Cerig ēli ħapķun ħapa ħapa atlarını ħarāb ķıldılar. (2/313/16) “Asker akın ede ede atlarını harap ettiler.”

Bu ot būte būte ħıķar üçün būteġe dērler ēmiş. (2/291/7) “Bu ot demet demet çıktığı için büteke diyorlarmış.”

Mast bolġan balıķnı yoķķarıdın tuta tuta kēlūrler. (2/297/6) “Sarhoş olan balıkları yukarıdan toplaya toplaya gelirler.”

Harī ħaġırını ifrāt bile iċe iċe oķ atası zamānıda öldi. (2/347/14) “Herat şarabını aşırı bir şekilde içtiği için daha babası hayattayken öldü.”

Hāy darveş, hā darveş dēy dēy tamām halāk bolurlar. (1/9/7) “Ha derviş, ha derviş diye diye ölmüşlerdir.”

Sarū yakalay kōċūldi. (3/797/22) “Serû sahilini takip ederek hareket edildi.”

Yaġı ķişısi bizniġ soġımızċa jilawrez ķişimizni tüşüre kēledūr. (1/231/22)
“Düşmanın adamları bizim arkamızdan adamlarımızı düşüre düşüre geliyordu.”

Bavurċını tirigley tērisini soydurdum. (3/657/26) “Aşçının diri diri dersini yüzdürdüm.”

Zamanı ifade eder.

Kūn tüş bola aˊdā maġlūb u maķhūr va ahibbā mubtahic u masūr boldılar. (3/571/18) “Öğle vaktinde düşmanlar kahredilip mağlup edilirken dostlar da sevindiler.”

Hēċ tavaķķuf ķılmay Margīnāndın āftāb ħıķa atlanıp tüş ħaytıp ēdi kim Andicāġa kēldim. (1/129/9) “Merginan’dan güneş doğarken derhal hareket ederek öğle vakti geçer geçmez Endican’a geldim.”

Ķannawċķa iki-üċ kōċ ķala ħabar kēltürdiler kim bu til tuta barganlarınġ ħarasını kōrüp Ķannawcdın Maˊrūfniġ oġlı ħaçıp ħıķıptur. (3/715/20) “Bunlar da Kanuc’a iki üç konak kaldığında geri dönüp Marûf’un oğlunun dil yakalamak için gidenlerin karaltısını görerek Kanuc’dan çıktığı haberini getirdiler.”

İlgerirek kēle ordunıñ yavukıda Muẓaffar Mīrzā va Ibn-i Husayn Mīrzā kēldiler. (2/389/17) “Biraz ilerledikten sonra, ordugahın yakınında Muzaffer Mirza ile İbni Hüseyin Mirza bizi karşılamaya geldiler.”

Muẓarrar andağ boldı kim harkim parğanasığa barıp yarağın kılıp bişkāl öte hādır bolğaylar. (3/701/3) “Herkesin kendi pergenesine gidip hazırlığını yapmasına va yağmur mevsimi geçer geçmez de harekete hazır olmasına karar verildi.”

Gumbad-i Camandın öte İbrāhīm Bēg mēni çarlaydur. (1/231/23) “Kümbed-Çemen’den geçerken İbrahim Bey bana seslendi.”

Amaç bildirir.

Cahāngīr Mīrzā İbrāhīm Bēg sarı bakıp bu işdin man^c kıla işārat kıldı. (1/227/17) “Cihangir Mirza da İbrahim Bey’in tarafına bakıp durdurmak için ona işaret etti.”

Uzata çıktım. (1/169/17) “Uğurlamaya çıktım.”

Ḳambar-^cAlī öz vilāyatı Hucandtın Tambalğa i^ctimād kılıp çerig maşlahatını sōzleşe Ahsīğa kēlür. (1/159/5) “Kanber Ali’yse Tembel’e güvenerek kendi vilayeti olan Hocend’den kalkıp askeri meseleler hakkında konuşmak üzere Ahsî’ye gelir.”

Bir yıl mīrzā Marvğa kışlay barganda ^cAlī- Şēr Bēg ham barur. (2/375/3) “Bir sene kışı geçirmek için Merv’e gittiğinde Ali Şir Bey de onunla birlikte gelir.”

Andicānga yürüşmek hayālī bile kömek tiley Taşkandke han kaşığa bardım. (1/113/23) “Endican üzerine han ile birlikte yürümeyi düşünerek, kendisinden yardım istemek için Taşkend’e gittim.”

Yüklemin tarzını belirten birleşik fiiler yapar.

Özbek üç katla yandura salur. (3/753/5) “Özbekler üç defa dönerek hücum ederler.”

Yana bir ok ƙalkğanını garbıçısı bile kükley urdum. (2/497/18) “Bu ok onun kakanyla ok kılıfını delip birbirine bağladı.”

İki üç kurohgeçe elni Harābūk va Pişāmūnnıñ rūbarūyıdaƙı puştağaça kavlay keldiler. (1/213/12) “İki üç kişi bir kuruh mesafeye kadar askeri izleyerek Harābūk ve Bişāmūn karşısındaki tepelere kadar geldiler.”

Nēçük kim oşbu nēçe künde Ğilcīnı çapa atlağanda Mohmand Afğānı koy va māl u ahl u ^ciyāl bile çerigniñ bir yığaçıda ēgende aksar anı çapmakğa barīn boldurıñz.

(2/439/6) “Nitekim geçenlerde Gılcılara akın için harekete geçtiğimizde de Mehmed Afganları, koyun ve malları, aile ve çocuklarıyla askerden bir yığaç mesafedeyken çoğunuz onlara akın etmek fikrindeydiniz.”

Eylemin tarzını bildirir:

Təñri sahlay həc yèrige āzārî yétmedi. (2/327/3) “Allah muhafaza etti ve hiçbir yerine zarar gelmedi.”

Bu örnekte ise sıfat oluşturmuştur.

Bu su tüşe yèrdin koyırağ uluğ köl boluptur. (3/731/21) “Bu su düştüğü yerin biraz aşağısında büyük bir göl oluşturmuş”

2.8.6.2. -GAÇ, -KAÇ

Sürekli ünsüzlerden sonra –ğaç/-geç, süreksiz ünsüzlerde sonra –kaç/-keç olarak gelir.

kopkaç (1/217/5) “kalkar kalkmaz”

baskaç (2/447/4) “düşmanı mağlup edince”

alğaç (1/165/1) “alır almaz”

kapagaç (2/451/23) “kuşatınca”

évürgeç (3/587/5) “çevirince”

yétkeç (1/129/20) “ulaşır ulaşmaz”

İşlevleri:

Eklendiği eylemin hareketinin asıl eylemin hareketinden hemen önce gerçekleştiğini ifade eden zarf-fiil ve zarf-fiil grubu oluşturur.

At arpasını tüketkeç atlanduk. (2/537/14) “Atlar arpalarını bitirince harekete geçtik.”

Kızılbaş habarını tahkık tapkaç Harī girdidin kopup Marvğa barıp Samarkand va ol navāhīdaki sultānları Marvğa tiler. (3/737/4) “Kızılbaşların haberini kesin bir şekilde öğrenince Herat civarından kalkıp Merv’e giderek Semerkant ve o civardaki sultanları Merv’e davet etmiş.”

Baranğar va cavanğar va oñ köl va sol köl, oñ yan va sol yan, oñ va sol çapa atlangaç békulfat-i yasamak va béminnat-i tovaçı çerig eli yêrlig yeri ble oğ mutavaccih

boldılar. (2/443/2) “Sağ kol (barangar) ve sol kol (cavangar), sağ kol (ong kol) ve sol kol (sol kol), sağ yan (ong yan) ve sol yan, sağ (ong) ve sol (sol) harekete geçme vakti geldiğinde herhangi bir zorluk olmaksızın ve habercilere gerek kalmadan düzenli bir şekilde hareket edebileceklerdi.”

Uy bu çarhını évürgeç paraları ikinci çarhının paralarığa kirip ol kūzalig çarhı évrülür. (3/587/5) “Öküz bu ikinci çarkı çevirince onun dişleri testilerin bağlandığı birinci çarkın dişlerine girip onu döndürür.”

2.8.6.3. -GAlI, -KAlI

Ek, Fiilin başlangıç noktasını ifade etmek, zaman sınırlaması, fiilin amacını, asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin meydana geliş sebebini bildirir ve yaklaşma işleviyle birleşik fiiller oluşturur (Alkaya, 2011: 163). Tonlu ünsüzlerden sonra -ğalı/-geli, tonsuz ünsüzlerde sonra -kalı/-keli olarak gelir.

bizge koşulğalı (2/329/10) “bize katıldığından beri”

sağlağalı (1/81/2) “savunmak amacıyla”

ötkeli (2/411/13) “geçmek için”

kaççalı (3/571/15) “kaçmak için”

İşlevleri:

Amaç belirtir.

Balhī Pālezkārnı kavun ëkkeli koyulup edi. (3/803/22) “Belhli bir bostancı, kavun ekmesi için burada bırakılmıştı”

Husrawşāh Balhī muḥāşara kılğan furşatta bir kün mazkūr bolğan Nazar Bahādur atlıg nökerini Balhning arıklarını yıkkalı yiberdi. (1/117/5) “Belh’i kuşatmış durumdaki Hüsrev Şah, bir gün yukarıdan bahsedilen Nazar bahadır adlı adamını, Belh’in su yollarını yıkmak için gönderdi.”

Bular bile Qalātka yetkende kalın Hindūstān sawdāgari, kim Qalatka sawdā kılğalı kəlgen ègendürler, kaçça almadılar. (2/439/1) “Bunlarla birlikte Kılāt’a vardığımızda, orada ticaret için gelmiş birçok Hindistan tüccarının olduğunu gördük; asker ansızın oraya yetiştigi için kaçamamışlardı.”

Yavuktın yıraktın dost u duşman körgeli eşitkeli yahşı boldı. (3/675/20) “Yakından uzaktan dost ve düşmanın görmesi ve işitmesi için iyi oldu”

Samarkanddaki āšnālīk bile Mullā Haydarnıñ oğlu Mu'min Noyan Kükeldasını va Ahmad Kāsımını yana ba'zılarını ağırlağalı çarlar. (1/197/18) “Semerkant’daki aşinalık yüzünden Molla Haydar’ın oğlu Mü’min, Noyan Kökeltaş, Ahmed Kâsım ve diğer bazılarını ziyafete davet etti.”

Hasan Ya'qūbnı va'dalar bile mīrzāğa bahturğalı kēlgen ēgendūr. (1/49/7) “Hasan Yakup’a bir takım şeyler vāt ederek onu Mirza’nın tarafına geçirmek amacıyla gelmiş.”

Bir nēçe sulṭānnı yēgirme miñ kişi bile ta'yīn kıtur biz kim Kızılbaşnıñ ordusınıñ navāhīsıdağ evrüp başını çıkargalı koymas. (3/739/25) “Kızılbaş ordugahının civarında bulunup düşmanın baş kaldırmasına imkan bırakmamak için birkaç sultanı da yirmi bin askerle oraya tayin ederiz.”

Eklendiği eylemi yüklemen bildirdiği hareketin başlama noktası yapar.

Tēmūr Bēg Hindustānga kirip çikkalı bēri bu nēçe vilāyat kim Bhēra va Hoşāb va Cānāb va Cinyot bolğay, Tēmūr Bēgniñ awlādınıñ va tavabi'ü lavāhikınıñ taşarrufuda ēdi. (2/477/15) “Timur Bey Hindistan seferinden beri Bihre, Hoşâb, Çânâb ve Cenyut gibi birkaç vilayet, Timur Bey’in evlatlarının ve onların soyundan gelenlerin ve onlara bağlı olanların idaresinde bulunuyordu.”

ēligim āzarda bolğalı ok atmaydur ēdim. (2/531/9) “Elim incildiğinden beri ok atmıyordum.”

Hanım han-babam şunkar bolğalı anaları inileri singillerini körmeydürler ēdi. (1/193/20) “Hanım, Han dayımın vefatından beri annesini, küçük erkek ve kız kardeşlerini görmemişlerdi.”

Tarz bildirir.

Sulṭān Maḥmūd başlıg Afğānlar, kim köç u uruqlarını ötkeredürler ēgendūr, ötkeli koymay özlerige koşuptur. (3/779/20) “Sultan Muhammed kumandasında bulunan ve aileleri ile ağırlıklarını geçirmek isteyen Afganları geçmeye bırakmayarak kendilerine kattıklarını söylediler.”

Zinhār tavaḥum u dağdağa özlerge yol bērip ēlni buzulğalı koymasunlar kim bu vilāyat va ēl bile baqımız bardur. (2/477/4) “Sakin ola ki korku ve telaşa yol verip halkı bozulmaya bırakmasınlar; bu vilayet halkıyla samimiyetimiz vardır.”

2.8.6.4. -GUça -KUça -GUNça -KUNça

Çağatay Türkçesinde –KInça şekli de mevcuttur (Bodrogligeti, 2012: 274). Babürnâme’de bu şekil görülmez, tonlu ünsüzle biten kelimelere –GUça, –GUNça, tonsuz ünsüzle biten kelimelere de –KUça, –KUNça şeklinde eklenir.

karıguça (1/149/9) “ihtiyarlayıncıya kadar”

yüküngüçe (1/207/15) “eğilmeye”

üleşküçe fırsat (2/449/23) “paylaşacak fırsat”

okugunça (3/623/4) “okuyuncaya kadar”

evrülgünçe (1/185/16) “dolaşımaya kadar”

kopkunça (2/357/2) “kalkmak istediğinde”

ötkünçe (3/707/8) “geçinçeye kadar”

İşlevleri:

Eylemin bitiş noktasını belirtir.

Vilâyât u parganâtnı üleşkünçe kâfir muhimmi araga tüşdi. (3/701/1) “Vilayet ve pergeneleri taksim edinceye kadar bu kafir işi araya girmişti.”

Bara kële bu sözler karâr tapkunça tört- bēş kün ötti. (3/575/14) “Sonunda karar verinceye kadar dört beş gün geçti.”

Masal bar kim “Kapudakını kapmasa karıguça kaygurur. (1/149/9) “Kapıdakini kapmazsan ihtiyarlayıncaya kadar çok pişman olursun diye bir atasözü var.”

Nāzuklükidin dūr kim Lamgānāttın Kābulğa, kim on üç- on tört yıgaç bolğay, keltürgünçe bazı nāranclar harāb bolur. (3/615/4) “Kabuğunun inceliği yüzünden Lemgānāt’tan on üç on dört yıgaç mesafede olan Kâbil’e getirilinceye kadar bazı portakallar harap olur.”

Tercih bildirir.

Bu kuş ölgünçe ya itkünçe fulānī ölse, nē ēdi? ya fulānīnıñ boynı sinsa, nē ēdi? (2/353/19) “Bu kuş öleceği ya da kaybolacağı yerde filan ölseydi ya da filanın boynı kırılırdı ne olurdu?”

Taşkarı savukta taşvış tartkunça şahrnıñ yavukıdın kopup bir qorğanda kışlağ salmaq kerek. (1/89/22) “Dışarda soğukta eziyet çekmektense şehrin yakınından kalkıp bir kurganda kışla yapmak lazımdır.”

Tang atkunça hud korgan eli burcnu tamām koparıp édiler. (1/69/19) “Sabaha kadar da kurgandakiler burcu tamamen tamir etmişlerdi.”

Bu naw^c hwārlik va zārlik bile el bilgünçe ayakım yetkençe kêtsem yahşı. (1/205/12) “Böyle sefalet ve şikayetle âleme karşı dolaşmaktansa ayağımın götüreceği yere kadar gitmek iyi.”

Amîn Muḥammad Tarḥan çağır kayfıyyatıda hayāl kılur kim munı mundaḵ atıp aldurgunça başını alıp kəsip kéter biz. (2/525/3) “Emin Muhammed Tarhan şarabın etkisiyle” onu bu surette böyle düşmanın eline vermektense kesip başını getireyim” diye düşünür.”

Yüklemin bildirdiği eylemin öncesinde veya yüklemle aynı anda gerçekleşen diğer eylemi belirtir.

Mīrzā bile körüşüp kopkunça bir ḥālati boldı. (2/357/2) “Mirza’yla görüşmesinin ardından kalkmak istediğinde kendisine bir hal oldu.”

Öz kulaḵı bile eşitmegünçe inansa bolmas. (3/595/26) “İnsan kendi kulağıyla işitmedikçe inanamaz”

Siz kēlmegünçe bu elni kişi man^c kılıp bolmas. (2/263/9) “Siz gelmeden, bu halkı hiç kimse engelleyemez.”

Tagları ellerige munāsib tüşüptür, neçük kim “tiñ bolmağunça tüş bolmas” deḡtürler. (2/293/6) “Dağları ahalisine uygundur nitekim “denk olmayan buluşmaz” demişlerdir.”

Eklendiği kelime ismi niteleyerek sıfat yapabilir.

Ḥan Yurtıda bu kara su andaḵ toḡay evrülüp kēliptür kim içide bir ordu tüşkünçe yer bolḡay. (1/99/11) “Han yurdunda öyle bir şekilde kıvrılmıştır ki meydana getirdiği çıkıntı içinde bir ordu inecek kadar yer vardır.”

elig tēpretkünçe kuvvatı u cur’atı ham yok edi. (2/423/24) “Elini kımıldatacak kuvveti ve cüreti de yoktu.”

Yana sağdaḵḵa salḡuça iki ok atkunça furşat boldı ekên. (1/217/16) “Bunu ok kılıfına koyuncaya kadar belki iki ok atacak kadar zaman geçmiştir.”

Ḳandahār navāḥısıda ḥizāna üleşküçe furşat bolmadı. (2/449/23) “Kandahâr civarında hazineyi paylaşacak fırsat olmadı.”

2.8.6.5. -p, -bAn

Babürnâme’de genel olarak –p zarf fiili kullanılır. Ünlüyle biten file –p olarak, ünsüzle biten eyemlere de yardımcı ünsüzle bağlanır. –bAn şekli metin içindeki şiirlerde görülür.

açıp (2/297/12) “açıp”
alakişip (3/647/6) “isyan edip”
yigitni aldurup (2/509/19) “askeri kaptırıp”
anlap (1/155/27) “anlayınca”
arip (1/123/21) “temizleyip”
öltürüp (2/279/21) “öldürüp”
namāznı ötep (3/723/11) “namazı kılıp”
ötkerip (1/7/15) “geçirip”
kapap (2/343/5) “kuşatıp”
talaban (2/413/6) “yağmalayıp”
rahm eyleben (2/507/7) “merhamet edip”

İşlevleri:

Bağlayıcı işleviyle kullanılır.

Farmān boldı kim talıkkānlarnı yığıp atlarını suğarıp tındürüp idtirāb kılmay kélgeyler. (3/783/8) “Hastalanan atları toplayarak su ve yem verip yavaş yavaş gelmelerini emrettim.”

Vadī’u şarīf, fakīr u miskīn nifrīn u du‘ā-yi badīğa ağız açıp kol köterdiler. (1/47/22) “Büyük ve küçük, fakir ve miskin hepsi de lanet ve beddua için ağız açıp el kaldırdılar.”

Kohatta iki ara konup çapkunçını yığıp kaysarı yürür maşlahatını kēneşildi. (2/303/15) “Kühet’te iki gece konaklayıp akıncıları topladıktan sonra hangi tarafa yürüneceği konusunda konuşulup danışıldı.”

Kırğavul va bödeneni piyāzī bile atıp kam yazar érđi. (1/37/14) “Sülün bildircını piyazîyle vurmaya başlamıştı ve pek azı isabet etmezdi”

Samarqānddın Mahdı Sulţān Baysungur Mīrzānıñ ulğarını başlap kēlip bularnıñ üstige turdılar. (1/79/5) “Mehdi Sultan Baysungur Mirzanın akıncılarına kumanda ederek Semerkant’dan oraya geldi ve üstlerine yürüdü.”

Bir kün sayr tarîkı bile sudın ötüp aş bısurup yigitlerni ve çuhralarını şuhluğa salduk. (1/203/11) “Bir gün gezinti niyetiyle suyu geçip yemek hazırladık; yiğit ve çehreleri keyiflerine bıraktık.”

Baʿzı kuruğ yığačlarını randa kılıp tarāşasını suya ibitip atka bérürler édi. (1/187/21) “Bazıları da kuru ağaçları doğrayarak talaşını suda ıslatıp atlara verirdi.”

Bi- tahşîş biziñ közümiñniñ utrusıda biziñ atımızni minip biziñ tonumızni kéyip biziñ koyumızni yép yürügeyler. (1/131/7) “Bunların gözümüzün önünde, bizim atlarımıza binip bizim giyeceklerimizi giyip bizim ekmeğimizi yemelerine kim tahammül edebilir.”

Metin içinde Babür’ün kendi şiirlerinden alınan örnekler.

Darınğannı kéyik dék atkuladuk / talaban māl u koyını buladuk. (2/413/6) “Önümüze çıkanları geyik gibi vurduk; mal ve koyunlarını yağmalayıp paylaştık.”

Kırıban Türkmen hazārasını/ eyledük band kîşî-ķarasını. (2/413/7) “Türkmen Hezâresini kırarak, adamlarını bağladık”

Yüklemin tarzını bildiren eylemsiler yapar.

Āhîr arābanıñ içidekiler zancırni açıp çıkarlar. (3/753/4) “Sonunda arabanın içindekiler zinciri açıp kurtulurlar.”

Ķalātını munça uruşup zorlap alğanımız bēfāyida boldı. (2/329/5) “Kalât’ı bu kadar savaşarak zorlayıp almamız işe yaramadı.”

Ķaranguda akarıp körünür. (2/295/15) “Karanlıkta beyaz görünür.”

Agarçi mēndin ʿazīm gunāhlar şādır boldı, valî umēdım bar kim ʿināyat kılıp gunāhımnı bağışlap bērige mutvaccih bolsalar, Margīnānnı tapşurup bir naw^e kulluğ va hīdmatkārлық kılğay mēn. (1/123/19) “Gerçi benim tarafımdan çok büyük günahlar işlendi; fakat ümit ettiğim gibi inayet edip günahlarımı bağışlayarak buraya gelirlerse, Merginan’ı teslim edip ona öyle bir kulluk ve hizmetkarlık yapacağım ki, günahım temizlenip utancım geçsin.”

Ķarlugaç Bahşı Muğul Beg oğlanlarıdın birni tilep éligini tutup çapkulap öldürdi. (1/127/21) “Karlugaç Bahşı Moğolların bey oğullarından birini çekip elinden tutarak kılıçla öldürdü.”

Bu aralıknı tamām çuburup kēldük. (2/415/21) “Bu yolda hep birbirimizin arkasından geldik.”

Duşamba küni sütke gil-i mahtūmnı va tiryāk-i fārūk ēzip, tiryak-ı faruku ēzip içtim. (3/659/4) “Pazar günü süte Gil-i mahtum ile titak-ı faruku ezip içtim.”

2.8.6.6. -mAy/-mAyIn

Çağatay Türkçesinde -a/-e ve -p zarf fiillerinin olumsuzu olarak kullanılır (Eckmann, 2012: 121; Bodrogligeti, 2012: 272). İşlevleri bu eklerle aynıdır. -mAyIn şekli Babürnâme’de çok az örnekte görülür o da genellikle şiir metinleridir.

Yëtiben tēz taġka yarmaştuk/ oġğa bakmayın yürüp aştuk. (2/413/2) “Yetişip dağa tırmandık, düşman okuna bakmadan tepeye çıktık.”

Üç kēçe kündüz tinmey tavaġkuf kılmay yēgirme tört-yēgirme bēş yıġaç yolnu kēldük. (1/125/6) “Üç gün üç gece, durup dinlenmeden yirmi dört yirmi beş yığaç yol yürüdük.”

Bir zamāndın soġ ħalıp tolmay bu kūrallardın kēledür ērigen ālātın kēlmeki birer birer munġatı boldı. (3/649/12) “Bir süre sonra, kalıp henüz dolmamıştı, bu ocaklardan gelmekte olan erimiş malzemenin gelişi birer birer kesildi.”

Anıġ bu pareşān sözlerige goş kılmay kılor işlerimizni tēgilmey uruş işide bi-cidd va maşāf kılmāġka mustaʿid bolduk. (3/669/6) “Onun bu saçma sözlerine kulak vermeden, yapacağımız işleri durdurmaya ve savaş hazırlığıyla uğraşarak safları düzenlemeye gayret ettik.”

Şıbak Ĥan Ķandahārın taş ħorġanını alıp argini alay almay yanganının va Şıbak Ĥan yangandın soġ baʿzı cihatların Nāşir Mīrzā Ķandahārı salıp Ġaznīġa kēlgeniniġ ħabarını maşrūġ ʿarġ kıldı. (2/455/11) “Şaybak Han’ın Kandahâr’ın dış kurganını zapt ederek erkini alamadan geri çekildiğini ve Şaybak Han çekildikten sonra, Nâsır Mirza’nın da bazı sebeplerden dolayı Kandahâr’ı bırakıp Gazne’ye gittiğini haber vererek bu hususta bazı açıklamalarda bulundu.”

Mēwāt vilāyatı kohistān cihatıdın ēvrüşmey bu vilāyatın dābtının payıġa tüşmey oşmunġa itā ʿāt bile alarġa oġ musallam tutupturlar. (3/693/18) “Mivat vilayetinin dağlık olması yüzünden bu vilayetin zapt edilmesinin peşine düşmemiş, bu kadarcık itâti yeterli görerek, vilayeti onların eline bırakmış.”

Cērig dābtı bu martabada ēdi kim farmān boldı kim camīʿ ēlniġ cihātıdın hēġkim saĥlamay tamām yandura bergeyler. (1/81/17) “Askerde disiplin çok güçlüydü. Hemen ahalinin malını ve hiç kimsenin tek bir şeyi bile gizlemeden iade etmesi emredildi.”

2.8.6.7. -GAndA

Cümlede yüklem bildirdiği eylemle birlikte gerçekleşmiş olan diğer eylemi ifade eder.

Yeri bortak, yayağı kalın, bir- iki katla at salğanda tohtap urup ki yandururlar boldura almaslar. (2/425/25) “Bu engeli arazide, kalabalık yayaların üzerine bir iki defa atla saldırırlarsa da berikiler kaçmayıp onları püskürtür ve en sonunda bunlar da hiçbir şey yapamadan kaçarlar.”

Barça bir yerde katılğanda ham Sind dërler. (3/585/3) “Hepsi bir yerde birleştiğinde de Sind adını veririler.”

Çekmen uruşıda mîrzânî camîc haramları miħaffadın çıkıp atka mingende bu inisiniñ i’timâdı miħaffadın çıkmas, atka minmes. (2/351/10) “Çikmen muharebesinde, Mirza’nın bütün karıları mahfeden çıkıp ata bindiklerinde o, küçük kardeşine itimat ettiği için mahfeden çıkmaz ve ata binmez.”

Şaybânî Han dëk ganîm üstige ‘azm u cazm kılıp yürüydürgende mundağ bëmaza t’aşşub kılıp këlmedi. (2/389/5) “Şeybanî Han gibi bir düşmanın üzerine azimle yürümekteyken, böyle tatsız bir guru gösterip gelmedi.”

Kêçe har vakt oyğanganda gariyâl üni këlse muşahhaş boladur kim kıysı pahardın nêçe garî boluptur. (3/621/27) “Geceleri uyanıldığında ne zaman geriyl sesi gelse, bunun hangi peherden ve kaç geri olduğu bu şekilde belli oluyordu.”

Buyurup edim kim Manêrdin yanganda bir kişi Sonniñ yaqasıdın atınıñ har kadamını orduğaça sanasun. (3/783/9) “Münir’den dönerken, bir adamın, Sun’un sahilinde ordugaha kadar atının her adımını saymasını söyledim.”

...çerigniñ bi yığaçada egende aksar anı çapmakğa barîn bolduñız. (2/439/7) “...askerden bir yığaç mesafedeyken çoğunuz onlara akın etmek fikrindeydiniz.”

2.8.6.8. -rdA, -UrdA, -ArdA

Ek, Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten filden sonra -UrdA ve -ArdA, ünsüzle biten filden sonra ise -rdA şeklinde gelir (Üstüner, 2001: 164).

barurda (1/191/21) “yolda giderken”

kêlürde (2/471/3) “gelirken”

aş tartarda (3/657/4) “yemeği tattıkları sırada”

öterde (2/293/18) “geçerken”

İşlevleri:

Yüklemin bildirdiği eylemle birlikte gerçekleşmekte olan diğer eyleme işaret eder.

Nêçûk kim Zafarnāmada Têmür Bêgniñ Mascid-i sangîn ‘imāratını kılurda Mullā Şaraf mundağ mubālağa bile bitiptür kim... (3/625/25) “Nitekim Zafername’de Molla Şeref, Timur Bey’in taş mescidi yapılırken abartarak şöyle söylemiştir ki...”

Aş tartarda biziñ bédawlat bökevüller gāfil bolurlar. (3/657/4) “Yemeği tattıkları sırada bizim talihsiz bekavullar gaflete düşer.”

Kāfîr guzātıdın burunraq, nêçûk kim mazkûr boldı, uluğ-kıçıkke ant bêrürde bu ham mazkûr bolup êdi kim bu fathdın songra taklîfi yoktur. (3/695/14) “Kafirlerle savaşın başlamasından biraz önce, bahsettiğim gibi, büyükler ve küçükler and içinde bu fetihin ardından daha fazla görev teklifinin yapılmayacağını söylemişim.”

Su öterde Yaka Hwācanıñ kemesi garğ bolup Yaka Hwāca Têñri rahmatığa bardı. (3/791/23) “Suyu geçerken Yeke Hoca’nın gemisi battı ve kendisi de Allah’ın rahmetine kavuştu.”

Turđı Bêg çağırnı kêltürürde Muḥammad Kāsım Barlas va Şāhzāda vāķif bolupturlar. (2/527/15) “Terdi Bey şarap getirdiği vakit, Musa Kâsım Barlas ile Şehzade bunu duymuşlar.

2.9. Edat

Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözcüklerdir (Korkmaz, 2003: 1052). Babürnâme’de kullanılan edatlar genel olarak aşağıdaki şekillerdir.

2.9.1. Asli Edatlar

2.9.1.1. Yalın Hâlle Bağlanan Edatlar

sarı: “e doğru”

Bu çêrig arkasığa barğanlar alar sarı mutvaccih bolup maña kişi çapturdılar. (2/509/4) “Bu askerin arkasından gidenler, onlara doğru yürüyerek bana adam koşturdular.”

bile: “ile”

Kème bile azrakça Gūmtī suyu yokkarı barıp yana yandım. (3/773/15) “Gûy suyun yukarısına biraz giderek geri döndüm.”

bilen: “ile”

Hanlar bilen tört ay birle bolundı. (1/245/12) “Dört ay hanların yanında kaldım.”

birle: ile

Hanlar bilen tört ay birle bolundı. (1/245/12) “Dört ay hanların yanında kaldım.”

dək: “gibi”

Andın kolladılar, kanatını yayıp uçkan dək atıp bēāzār tüşti. (2/279/12) “oradan kovaladılar ve kanadını uçar gibi yaptı, fakat incinmeden yere düştü.”

üçün: “için, sebebiyle”

Âhîr Sayyidim ‘Alî Darbānnıñ bir abdān nökeri birewniñ bir kūza yağıñı tartıp alğan üçün eşikke keltürüp tayaqlattım. (2/259/13) “Sonunda Seydim Ali Derbân’ın saygın bir adamına, ahaliden birinin bir çanak yağıñı zorla aldığı için kapıya getirtip sopa attırdım.”

kibi: gibi

Tagka çıktuk Hazarānı kavlap / kır u kulda kēyik kibi avlap (2/413/5) “Dağa çıktık Hazera’yı kovalayarak, kırdan çayırda geyik gibi avlayarak”

çağlğ (1/217/10) “kadar”

Bu yigitlerdin yēgirme çağlğ kişi yēter. (3/777/22) “Bu yiğitlerden yirmiye yakın adam ona yetişir.”

yosunluğ: “gibi”

Buzulğan yosunluğ Hîsār sarı yandılar. (1/67/12) “Bozulmuş bir şekilde Hisar’a döndüler”

baka: “e doğru”

Bigrām alıdaki Siyāh Ābdın ötüp su koyı baka cerge salduk. (3/543/15)
 “Bigrām’ın önündeki Siyāh Āb’dan geçip suyun aşağısına doğru bir halka oluşturduk.”

2.9.1.2. Yönelme Hâliyle Bağlanan Edatlar

baka: “e doğru, göre”

Ol yurttın daryā yakaları koyığa baka iki köç köçülüp edi. (3/563/28) “O yurttan nehir kenarına doğru iki göç giidyordu.”

köre: “göre”

Yana bir maşlahat rūy berse aña köre ‘amal kılğay biz. (2/249/7) “Ve sonra duruma göre hareket edeceğiz.”

2.9.1.3. Çıkma Hâliyle Bağlanan Edatlar

burun: “önce”

Tañ atmasdın burun Gargdin atlanıp Quratunıñ yolu ayrılışdın mèn beş altı kişi bile Quratuda salğan bāğnı tafarruc köre bardım. (2/495/20) “Tan ağarmadan önce Kerk’ten hareket edip Karatu yolunun ayrıldığı yere gelindiğinde, beş altı adamla birlikte Karatu’da yapılan bahçeyi seyretmeye gittim.”

özge: “den başka”

Şahrdın bir nème rātiba kim ta’yın kılıp édiler andın özge bir fils hēc mamarrdın Sulţān- ‘Alī Mīrzāğa tēgmes edi. (1/155/14) “Şehirden ne kadar tahsisat tayin etmişlerse, bundan başka hiçbir yerden mangır (fils) bile Sultan Ali Mirza’ya gelmezdi.”

soñ: “sonra”

Nèce kündin soñ Tēpedin köçüp cēbelenip ıldam Ġaznīğa bardı. (2/335/21)
 “Birkaç gün sonra tepeden kalkıp silahlanarak acele gazneye gitti.”

soŋra: sonra

Farġānada Andicāndın soŋra mundın uluġraġ ƙasaba yoƣtur. (1/9/10)
“Fergana’da Endican’dan daha büyük kasaba yoktur.”

keyin: “geri, arkada”

Namaaz-ı şāmdın keyin çağır maclısı boldı. (2/517/22) “Akşam namazından sonra şarap meclisi oldu.”

bəri: “beri”

Kiçiklikdin bəri mēniş şartım andaġ ēdi kim içmes kişige taklîfi ƙılmaġay mēn.
(2/517/24) “Küçüklükten beri benim şartım içmeyen kişiye teklif etmemekti.”

narı: “öte”

Sind Suyıdın narırak va Sind Suyınıñ yaƣasıda aġarçi tinmey ƙapƣun ƙılır ēdiler, valî at boġzı va kök ƣavēd bisyār ēdi, at ƣalmas ēdi. (2/315/3) “Sind nehrinin biraz ötesinde ve onun sahilinde durmadan akın edildiği halde at yemi ve ot bol bulunduğu için atlar gevşemezdi.”

2.9.2. İkincil Edatlar

ara (1/63/9) “arasında”

alıda (3/693/9) “önünde”

asnāsıda (3/747/24) “esnada”

astıda (1/5/12) “altında”

cānıbı (1/3/14) “taraf”

cihatıdın (3/539/22) “sebebiyle”

ornıġa (1/9/13) “yerine”

kéynige (1/67/25) “arkasından”

ƣaşıda (2/357/13) “yanında, nezdinde”

ƣoyıdın (2/297/10) “altından

utrusıda (3/645/17) “karşısında”

yüzige (2/395/4) “dolayı”

toġrısı (2/249/2) “karşısı”

sayı (3/607/19) “dolayı”

üsti (1/71/22) “üstü”

yol (1/235/19) “defa”

yüz (1/125/20) “taraf”

tarafı (2/441/3) “tarafı”

Örnek Cümleler:

Handakının ornıga ‘amīk carlar dur. (1/9/13) “Hendek yerine bu derin uçurum vardır.”

Bu yol avvalkı nawbatdın mulāyımraḵ hikāyat kıldılar. (1/235/19) “Bu defa evvelkisinden daha mülayim konuştular.”

Bākīnıñ istid‘āsıdın Tirmiz toğrlı kēlip köçlerini Āmūdın bēbakī köçürüp özmüzge қоşup Kāhmard va Bāmiyān sarıga, kim ol furşatta bu yerler oğlu Aḥmad Qasımga – kim Husrawşāhnıñ ḥwāhardzādası dur- ta‘alluḵ ēdi. (2/249/4) “Baki’nin ricası üzerine Termiz karşısına geldik ve sonrasında bütün göçlerini Amu’dan geçirip bizimkilere katılmasının ardından da Hüsrew Şah’ın yeğeni olan, baki’nin oğlu Ahmed Kâsım’ın idaresindeki Kahmerd ve Bamyan taraflarına hareket ettik.”

Koh Baçça kim ordınıñ alıda ēdi kim uruṣ oşbu Koh Baççanıñ üstide kuffārning başıdın kala-manāra farmān boldı kim qoparğaylar. (3/693/9) “Ordugahın önünde bir tepe vardı ve savaş da bu tepenin önünde cereyan etmişti. Bu tepenin üzerine, kâfirlerin başından bir minare dikilmesini emrettim.”

Sulṭān-Maṣ‘ūd Mīrzā kēynige yiberdi. (1/67/25) “Sultan Mesut Mirza’nın arkasından gönderdi.”

Sulṭān Aḥmad Mīrzā kaşıda mu‘tabar bēg ēdi. (2/357/13) “Sultan Ahmet Mirza nezdinde muteber bir beydi.”

2.9.3. Pekiştirme Edatları

ē(r)kēn ek edatı cümle sonuna gelerek şüphe, tahmin gibi anlamlar sağlayarak cümlede pekiştirme yapar. *oḵ* edatı ise önüne geldiği kelime veya kelime grubunun pekiştirilmesini sağlamıştır.

Örnek Cümleler:

Şāyad ordu anda tüşüp ekên dép bu yêrdin ötildi. (3/541/5) “Belki ordu oraya inmiştir diye düşünerek buradan geçip gittik.”

Bir sût bışımığa yavuğ dirang kıldı- ğalibā hamlını tüzdi ekên. (2/313/6) “Bir süt pişimi kadar durdu; herhalde kendini yoklamış olmalı.”

Mundın burun ham oşbu mađmūnnı mīrzālarğa bitip yiberip edim. şāyad m ‘lūm boldı erkên. (3/763/6) “Bundan önce de bu hususa dair mirzalara yazıp göndermiştim. Herhalde malum olmuştur.”

Har balıķ kim kaçsa eşik hud bir ok tur (2/299/1) “Balık kaçsa bile delik bir tanedir”

Andın soñ āhīr-i ‘umrığaça han hıdmatıda ok edi (1/29/20) “Artık ömrünün sonuna kadar Han hizmetindeydi.”

Sultān Maḥmūd Mīrzāğa bu ḥabar yétkeç ok bétavaḳḳuf Samarḳandğa kēlip bēzaḥmat u bēmaşakḳat taḥtḳa olturdi. (1/47/1) “Sultan Mahmud Mirza bu haberi alınca derhal Semerkant’a gelerek zahmet ve meşekkat çekmeden tahta oturdu.”

2.10. Bağlaç

Bağlaçlar; kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yüklendikleri işlevler ile bağlandıkları sözler arasına türlü anlam ilişkileri kuran garmer öğeleridir (Korkmaz, 2003: 1091). Babüname’de kullanılan belli başlı bağlaçlar aşağıdaki gibidir.

2.10.1. Sıralama Bağlaçları

bile: “ile”

Mundın ara ḳonup Busāwar bile Cawsanıñ aralığıdaḳı tağnıñ tumşuḳıda vāḳi^c bolğan çaşmağa tüşüp şāmiyānalar tiktürüp ma ‘cūn irtikāp kılduk. (3/697/16) “Oradan kalkıp arada bir defa konakladıktan sonra Busāver ile Çûse arasındaki dağın çıkıntısında bulunan kaynağa inip otaklar kurdurarak macun yedik.”

ham: “da”

Kāfīr guzātıdın burunraq, neçük kim mazkūr boldı, uluğ-kiçikke ant bērūrde bu ham mazkūr bolup edi kim bu fathdın songra taklīfı yoḳtur. (3/695/14) “Kafirlerle savaşın başlamasından biraz önce, bahsettiğim gibi, büyükler ve küçükler and içinde bu fetihin ardından daha fazla görev teklifinin yapılmayacağını söylemiştim.”

va: “ve”

Bu naw^c h̄wārlik̄ va zārlik̄ bile ʔl bilgünçe ayakım yêtkençe kêtsem yahşı. (1/205/12) “Böyle sefalet ve şikayetle âleme karşı dolaşmaktansa ayağımın götüreceği yere kadar gitmek iyi.”

2.10.2. Denkleştirme Bağlaçları

ya: “ya”

Andağ dēdiler kim igneni munıj içige salsalar, erir-turşlıkıdın mu êkên ya h̄āşşıyyattın mu êkên. (3/617/11) “Dediklerine göre, içine bir iğne saplanacak olursa, ekşiliğinden mi ya da başka bir özelliğinden mi bilinmez, iğneyi ertirmiş.”

2.10.3. Karşılaştırma Bağlaçları

nê...nê... : “ne...ne...”

Nê ma^ckūl ʔzr ayta aladurlar, nê muşfikāna sormak tarhın sala aladurlar (2/421/6) “Ne makul bir özür söyleyebiliyorlar ne de müşfikane bir hal hatır sormak yolunu seçebiliyorlardı.”

ham... ham....: hem... hem....

Ham saña taşvış azrağ bolur va ham okuğuçığa. (3/743/19) “Sana da az zahmet olur okuyana da.”

dağı: “dahi”

Biz dağı Gang daryāsıdın ötüp Ustād ʔAlī- Kūlğa kömek taʔyīn kılıp mustaʔid u mukammal bolup turalıj. (3/785/16) “Bu arada biz de Ganj nehrini geçerek Üstad Ali Kuli’ya yardımcılar görevlendirip hazırlıklı bulunalım.”

2.10.4. Cümle Başı Bağlaçları

yok ʔerse: “yoksa”

Andağ farmān boldı kimbu yam atı bağlatur yēr, agar bir h̄alısağa yavuk bolsa, bu mazkūr bolğanlarını andın sarancām kılsunlar. Yok ʔersā har bēgniñ parganasigā vaqī^c bolsa, anıj ʔuhdasıda kılsunlar. (3/747/4) “Öyle buyuruldu ki, eğer bu posta atı bağlanan yer bir hassa mülküne yakınsa bu söylenenleri orada temin etsinler; yoksa herhangi bir beyin pergenesine yakınsa, bu işi o beyin sorumluluğuna versinler.”

çun: “için”

Çun körülgen yollar èmes èdi, yolnıñ yırak-yavukını bilmey aracıf söz bile bu yolğa kirdük. (2/311/3) “Bilinen yollar olmadığı için de yolun uzak veya yakın olduğunu bilmeksizin, bir takım uydurma sözlerle bu yola girdik.”

agar: “eğer”

Yana mèn dègen dèk haıtlarını bitip sen va okumay sèn, nè üçün kim agar okur hayāl kılsañ èdi, okuy almas èdiñ. Okuy almağandın soñ albatta tağyır bérür èdiñ. (3/743/13) “Sonra dediğim gibi yazdığın mektupları okumuyorsun, çünkü okumak isteseydin bile okuyamazdın; eğer okuyabilseydin elbette ki değiştirirdin.”

nèçük kim: “nitekim”

Tagları ellerige munāsib tüşüptür, nèçük kim “tiñ bolmağunça tüş bolmas” dèptürler. (2/293/6) “Dağları ahalisine uygundur nitekim “denk olmayan buluşmaz” demişlerdir.”

Nèçük ki: “Nitekim”

Nèçük ki Cın Tèmür Sulṭān va Èsen Tèmür Sulṭān va Tohta Sulṭān va Bābā Sulṭān bu tārīḥda mēniñ qaşımnda durlar. (2/421/24) “Nitekin Çın Timur Sultan, İsen-Timur Sultan, Tohta-Buğa Sultan ve Baba bugün de benim yanımda bulnuyorlardı.”

ki: “ki”

Kim ki andın yaḥşı yok / köz tutm andın yaḥşılık (1/167/8) “Kendisinden iyi olmayandan iyilik bekleme”

kim: “ki”

Şahrdın bir nème rātiba kim ta’yīn kılıp édiler andın özge bir fīls hēc mamarrdın Sulṭān- ‘Alī Mīrzāğa tégmes èdi. (1/155/14) “Şehirden ne kadar tahsisat tayin etmişlerse, bundan başka hiçbir yerden mangır (fils) bile Sultan Ali Mirza’ya gelmezdi.”

Oşal kün kim İbrāhīmı bastuk oşal zamān Swādī ḥalāş bolup kèldi. (3/559/25) “İbrahim’i mağlup ettiğimiz gün Sevâdlı kurtularak geldi.”

bāvucūd: “rağmen”

Muğul, bāvucūd kim su bilmes, cêbe bile daryādın at yaldap öter. (3/791/16)
“Moğol suyu bilmediği halde, kendisi zırhlı ve atı tedekte olarak geçer.”

agarçi: “gerçi”

Sind Suyıdın narırak va Sind Suyının yaqasında agarçi tinmey çapğun kılur édiler, valî at boğzı va kök havêd bisyâr édi, at qalmas édi. (2/315/3) “Sind nehrinin biraz ötesinde ve onun sahilinde durmadan akın edildiği halde at yemi ve ot bol bulunduğu için atlar gevşemezdi.”

yana: “ve, ayrıca”

Yana mên dëgen dëk bu haţtlarını bitip sên va okuma sên, ne üçün kim agar okur hayâl kılsañ édi, okuy almas édiñ. (3/743/12) “Sonra, dediğim gibi, yazdığın mektupları okumuyorsun, çünkü eğer okumak isteseydin bile okuyamazdın.”

nê üçün kim: “çünkü”

Yana mên dëgen dëk haţtlarını bitip sen va okumay sên, nê üçün kim agar okur hayâl kılsañ édi, okuy almas édiñ. Okuy almağandın soñ albatta tağyîr bërür édiñ. (3/743/13) “Sonra dediğim gibi yazdığın mektupları okumuyorsun, çünkü okumak isteseydin bile okuyamazdın; eğer okuyabilseydin elbette ki değiştirirdin.”

Ham: “ve”

Ham oşbu şamba küni Kâbuldın haţ u habar keldi kim Humâyûn ol yüzlerini çerigini yığıp Sulţân Vaysnı özige koşup kırk- ellig minçe kişi bile Samarkand üstige azîmat kılıptur. (3/757/4) “Aynı cumartesi günü, Kâbil’den mektup ve haber geldi: Humayun o taraftaki askerleri toplayıp Sultan Veys’i de yanına alarak kırk elli bin kadar adamla Semerkant’ın üstüne harekete geçmiş.”

Ham oşal kêçe on üç bayt aytıldı. (3/737/19) “Ve o gece on üç beyit oluşturdum.”

2.11. Ünlem

Ünlem, söz içinde kanşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını

etkli ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya redde veya tabiattaki sesleri taklit yoluyla kelimler türetmeye yarayan bir söz türüdür (Korkmaz, 2003: 1140).

Dêrler kim bir nêçe darvêş bu bādiyada tund yêlge yolûkup birbirini tapa almay, “Hāy darvêş, hā darvêş” dēy dēy tamām halāk bolurlar. (1/9/7) “Rivayete göre bir kaç derviş çölde kasırgaya tutulmuş ve birbirlerini bulamadan “ha derviş, ha derviş” diyerek ölmüşlerdir.”

Ibrāhīm Bêg “hay-hay” dēp öte bergeç eşiklig törlük yêrdin mēniş koltukumga ok attı. (1/229/25) “İbrahim Bey “hey hey” diye bağırarak hızlanıp geçiverince, askerin çok yakın mesafeden attığı ok bana vurdu.”

Ol tarafdın bu tarafdın “hay hay, pādişāh dur” dēp yētiştiler. (2/419/18) “Her taraftan o padişaktır diyerek geldiler.”

SONUÇ

Giriş, ses biligisi ve şekil bilgisi olarak başlıca üç bölümde ele aldığımız “Babürnâme’ninin Dil Özellikleri” adlı çalışmamızdan ortaya çıkan sonuçları özet olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Babürnâme’deki Türkçe kelimelerde, dokuz ünlü vardır: a, e, ê, ı, i, o, ö, u, ü. Bu Çağatay edebi dilinde de aynıdır. Damak uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu) Türkçenin her döneminde olduğu gibi Çağatay Türkçesi dönemi eseri olan Babürnâme’de de tamdır; fakat dudak uyumu (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu) ise yoktur. Bazı eklerin sadece düz şekilleri, bazı eklerin de sadece yuvarlak ünlülü şekilleri bulunur. Bir kaç ekin hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleri bulunur.

Çağatay dönemine özgü ünlü yuvarlaklaşmaları ile kök hecedeki $e > ê \sim i$ değişimi yine bu eserde ünlülerle ilgili görülen başka bir özelliktir.

Eserde, Türkçe kelimelerde bulunan ünsüzler şunlardır: *b, ç, d, f, g, ğ, h, ħ, k, k̇, l, m, n, ŋ, p, s, ş, t, r, v, w, y, z*. Tonlu ve tonsuz ünsüzlerle başlayan ekler, ünlüyle biten kelimelerden ve *l, m, n, r, y, z* sesleriyle biten kelimelerden sonra tonlu şekilde eklense de tonsuz ünsüzle biten kelimelerden sonra tonsuz ünsüzle başlayan eklerin tonlu veya tonsuz olarak eklenmesinde tam bir uyum yoktur.

Çağatay Türkçesinde görülen $y < d, f < p, v < ğ, ħ < k, s < z, v- < b-, -v- < b-, -m- < b-, ş < ç$ değişimleriyle yer değiştirme olayının örneklerine rastlanır. Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Babürnâme’de de *g/k, ğ/k̇* sesleri hece içinde ve kelime sonunda bazı kelimelerde düşürülürken çoğunlukla korunmaktadır. Ayrıca kelime sonundaki *g/ğ~k/k̇* ikiliği kendini gösterir. Kelime başındaki *y* sesinde ise bazının kelimelerin *y’li* bazılarının da *y’siz* kullanımı tercih edilmiştir.

Eser, yapım ekleri, isim çekim ekleri, fiil çekim ekleri ve sözcük türleri bakımından da Çağatay edebi dilini büyük oranda yansıtmaktadır. Eserde örnekleri görülen küçültme işlevine sahip isimden isim yapma ekleri *+GInA/ +KInA +çA*, diğer küçültme ekleri *+Aç, +ğAç, +AK, +AK, +tlk̇ +çUK, +çAK*, eklerine göre daha işlektir. Küçültme ekleri dışında *+Um, +sI, +GU, +I, +I, +daş* ekleri de fazla işlek değildir. Karşılaştırma eki *+rAK*, olumsuzluk eki *+sIz*, bir işi çok yapanı ifade eden *+çI* eki, yer bildiren *+IAK/ +IAG* eki, sahiplik ve bulunma anlamıyla sıfat yapan *+IIG/ +IUG* eki, soyut isimler yapan *+IIK/ +IUK* eki işlek olarak kullanılmaktadır. *IIG/ +IUG* ve *+IIK/ +IUK* eklerinin sonunda *k-ğ* karışıklığı sıkça görülür. *+n, +IA* ekleri ise zarf türünden

sözcükler yapar. Fiilden isim yapma ekleri genellikle birbirinden farklı işlevlere sahip eklerdir. Farklı alanlara ait soyut ve somut isimler oluşturur. Sayıları diğerlerine göre daha fazladır. Bunlardan *-mur*, *-AK*, *-sI*, *-Av*, *-z*, *-I* çok işlek ekler değildir. *-G* ekinde *k/ğ ~ g/ğ* karışıklığı görülür. İsimden fiil yapma ekleri eklendiği isimle ilişkili eylemler yapar. Bu grup içinde *+Ay-* *+GAR*, *+rGA-* *+şA-* işlek olmayan eklerdir. Fiilden-fiil yapma ekleri genellikle çatı eklerinden oluşur. Bunlardan ettirgenlik eki *-z* ve *-GUz* ile kuvvetlendirici işleve sahip olan *-k-* işlek olarak kullanılmamaktadır.

İsim hâl eklerinde Çağatay Türkçesine özgü hâl ekleri kullanılır ve zamir *n'si* hiçbir şekilde eserde görülmez. Vasıta hali ekle değil genellikle bile, bilen ve birle edatıyla yapılır. Ayrıca kalıplaşmış olarak Eski Türkçedeki yön gösterme eki görülür. Bir yerde *-durur* şekli dışında bildirme eki *-DUr* olarak kullanılır.

Eserde, *-DI*, *-GAndUr*, *-ptUr* */-p* ve *-mİş* olmak üzere dört tip geçmiş zaman, *-GU+* *İyelik Kökenli Şahıs Eki+dUr* ve *-Gay* şekliyle iki tip gelecek zaman, *-A/-y+dUr* ve *-mAḲta* şekliyle iki tip şimdiki zaman, *-sA kerek* ve *-mAḲ kerek* yapılarıyla da iki tip gereklilik kipi görülür. Bunlardan *-GAndUr* yapısının sadece 3. şahıslarla kullanımı vardır. *-mAḲta* ekli şimdiki zaman yapısı ise çok fazla görülmez. Birleşik çekimlerde *hikaye*, *şart*, *-mİş* ve *-GAn* ekli rivayet bileşik çekimiyle, IV. tip geçmiş zamanın ve *şart* kipinin gelecek-istek çekimi görülmektedir. Çağatay Türkçesine özgü *bol-* ve *kıl-* yardımcı fiillerin yanısıra *ét-*, *éyle-* ve *ol-* yardımcı fiilleri az da olsa görülebilmektedir.

İsim-fiil eki *-mAḲ*'ın yanısıra *-ş* eki de hareket adı yapan fiilimsiler oluşturur. Çağatay Türkçesinde de fazla görülmeyen sıfat-fiil eki *-DUK* Babürnâme'de sadece bir kaç yerde görülür. *-mİş* ise sıfat-fiil olarak kullanılmayıp kip eki olarak kullanılır. *-DUK* ve *-mİş* yerine kullanılan *-GAn/-KAN* sıfat-fiil ekiyle *-GU/-KU*, *-r/-Ur/ -Ar*, *-mAs*, sıfat-fiil ekleri işlek olarak kullanılır. Zarf-fiil *-p* ve *-mAy* eklerinin yanısıra görülen *-bAn* ve *-mAyIn* ekleri eser içindeki şiir metinlerinde görülmektedir. Diğer zarf-fiil ekleri Çağataycada olduğu gibi kullanılmaktadır. Eser, sözcük türleri ve şahıs ekleri bakımından yine Çağatay Edebi Türkçesiyle tamamen örtüşmektedir.

KAYNAKLAR

- Alkaya, E., *Sibirya Tatar Türkçesi*, Turkish Studies Yayınları, Ankara, 2008
- Alkaya, E., “Eski Türkçe –qırā Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer, 2008, s. 44-70
- Alkaya, E., “-gAll Ekinin Sibirya Tatar Türkçesindeki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer, 2011,
- Arat, R. R., *Baburname (Vekayi) Gazi Zahireddin Muhammed Babur (Doğu Türkçesinden Çev.: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Bayur)*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006
- Argunşah, Mustafa., *Çağatay Türkçesi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2013
- Bayur, Y. H., *Hindistan Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1987
- Benedek, P., “Babür İmparatorluğunda Türkçe”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, c. 8, 812-818.
- Beveridge, A. S., *Bábar-náma (Haydarābād Nüshasının Tıpkıbasımı)*, London, 1971
- Bodrogligeti, A. J., *A Grammar of Chagatay*, LINCOM GmbH, Muenchen, 2012
- Buran, A., *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996
- Buran, A., “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, *3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı*, 1996, TDK, Yayınları, Ankara, 1999 s.207-214
- Caferoğlu, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1993
- Canpolat, M., “Çağatay Dili ve Edebiyatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, c. 8, 769
- Ceylan, E. Y., “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1991, 151-166.
- Clauson, S. G., *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London, 1972
- Eckmann, J., “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, *TDAY- Belleten*, 1958, 115-126.
- Eckmann, J., *Çağatayca El Kitabı* (G. Karaağaç, Çev.), Kesit Yayınları. İstanbul, 2012

- Eraslan, K., *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1980
- Ercilasun, A. B., *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009
- Erdal, M., *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to The Lexicon I-II*, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1991
- Ergin, M., *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2004
- Gülensoy, T., *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 2011
- İlmiski, N., *Baber-Nameh Diagataice*, Ad Fidem Codicis Petropolitani Edidit. Kazan, 1857
- Kaçalin, M. S., *Hikayet-i Oğuz-name-i Kazan Bég va Ğayrı*, Kitabevi, İstanbul, 2006
- Kaçalin, M. S., *Niyâzî Nevâyi'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar El-Luğatu 'N-Nevâ'iyye ve'l-İstişhādātu'l- Çağatâ'iyye (Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbası)*, TDK Yayınları, Ankara, 2011
- Karaağaç, G., *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010
- Karaağaç, G., *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012
- Karahan, L., *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006
- Konukçu, E., “Babürlüler- Hindistandaki Temürlüler”, *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, c. 8, 744-759
- Korkmaz, Z., *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara, 2003
- Korkmaz, Z., *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 2010
- Özek, F., *Tarihi Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014
- Özkan, N. ()., “-Dik Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmış Zarf-Fiil Ekleri Ve Gagavuz Türkçesi'nde Bir Zarf-Fiil Eki: DıAAn(An)”, 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı*, Ankara, 1996, s. 891-900
- Roux, J.-P., *Büyük Moğolların Tarihi- Babur*. (L. Arslan-Özcan, Çev.), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008
- Seyhan, T. O., *Zahîrû'd-dîn Muhammed Der Fıkh (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004
- Şen, M., *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Baburname (Giriş-Metin (Kabil ve Hindistan Bölümleri)-Açıklamalı Dizin)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1993

- Teres, E., *Çağataycada Söz Yapımı*, (Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul, 2009
- Turgut, A., *Çağatay Türkçesinde Fiil*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2010,
- Ünlü, S., *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Kitabevi, Konya, 2013
- Üstüner, A., *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000
- Üstüner, A. “Çağatay Türkçesinde "-rda, ArdA, -UrdA" Zarf-Fiil Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, 163-170
- Üstüner, A., *Türkçenin Tarihi Gelişmesi*. Elazığ, 2012
- Vural, H., *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, Ankara, 2013
- Yücel, B., *Bâbü'r Babü'r Dîvânı (Gramer-Metin- Sözlük- Tıpkıbasım)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995

ÖZ GEÇMİŞ

Murat AKA

Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

maka@firat.edu.tr

0424 2370000-3505

Kişisel Bilgiler

- Doğum Yeri: Mersin
- Doğum Tarihi: 22.12.1985
- Askerlik Durumu: Tecilli

Öğrenim

- Lisan, Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2008

Çalışma Alanları

- Tarihi Türk Lehçeleri
- Çağdaş Türk Lehçeleri
- Dil Bilim

Yabancı Dil

- İngilizce